L. VIII. 73

Ч. VII-VIII. Ціна зол. 2·40.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1931

VII-VIII

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . . 3·50 »
Для членів »Червоної Калини« 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дутко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про давнє минуле.** Частина I.-IV.	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129	1·50 «	75 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—III. Част. по зол.	3·50 «	1·75 «
Ч. IV. друкується.		
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина по зол.	4·—зл.	2·—зл.
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·— «	2·— «
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— »	1. «
I. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1.10 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.**	3·— »	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість	6·— »	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— »	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5· – «	2·50 «
» » **Пекло на землі**		
Ілько Калічак: **Записки четаря**	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
III. Річник

ЧИСЛО 7-8 * ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ * 1931

Марко Безручко,
ґен. хор. ґен. булави Армії У. Н. Р.
Портрет кисти арт. Петра Холодного

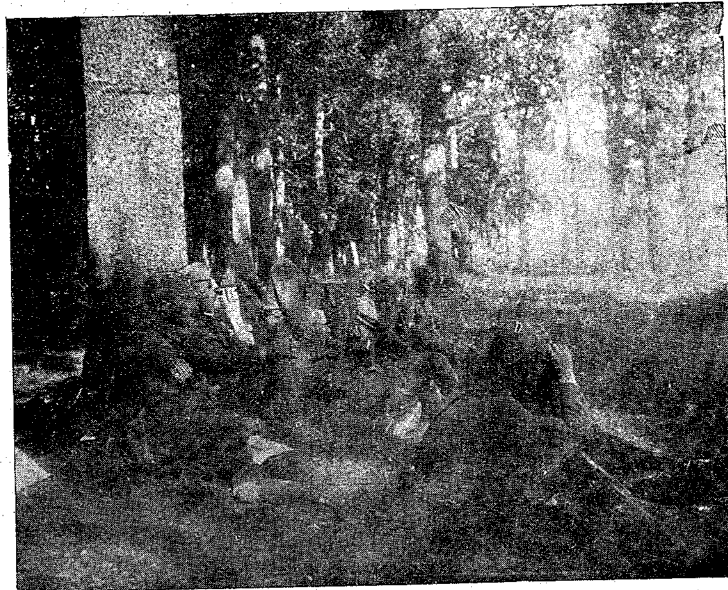

Штаб бриґади У. С. С. на горі Химі підчас бою за Бережани.

За ключ до Львова

Написав: *Р. К.*

Сонце з безхмарного неба сипле золотом на лани хвилястих збіж, на килими лугів, на ліниво витягнені шляхи і дороги. Курява, що здіймалася на шляхах від ранку, тепер осілась на збіжах, на травах, на людях.

На людях?!...

Богато їх пройшло шляхами, суголовкави, а навіть обніжками та межами... І то не прочан, не робітників, а сірих, одностайних вояків Галицької Армії. Тихо йшли, мов закрадалися. Не тільки піхотинці. Ледви чутно їхала кіннота, глухо дудоніла артилєрія, осторожно скрипіли тяжкі вози обозу. А тепер усе те осілось разом з курявою, немов під землю запалось.

Скрило їх у собі густе збіжа, приняли в своє холодне нутро задумані ліси. Тільки десь-не-десь вирине понад збіжа сіра постать, чи вирветься з ліса їздець і знову пустка.

Команда Бриґади і першого полку УСС примістилась на горі Химі, з якої вид далекий і широкий. На ліво став, що блестить як величезна кадь розтопленого золота, на право село Гиновичі, до половини в збіжу а від половини в садах, а за ставом Бережани — ключ до Львова.

Бережани в руках противника, всі горби довкола — в наших. Другий Галицький Корпус обступив місто з трьох сторін, четверта — шляхи на Перемишляни і Рогатин вільні. Але й це мають наші замкнути. Другий курінь УСС відійшов ще досвіта, щоб замкнути шлях на Рогатин, сподівані резерви мають замкнути другий.

Тихо і безлюдно перед нами. Ніхто не припускав би, що ген — за онтим зеленим житом чатують на нас ворожі окопи, що понад став за незначним валом землі криється ворожий відділ, що кожний горбик скриває ворожу батерію, а кожний гайок резерву. Так само й противник... Чи знає він, що за Химою отаман Воєвідка розставив 28 гармат а одну батерію вислав на перед і вона сховалася за якусь самітну стодільчину, недалеко наших окопів?!..

Чи догадуються вони, що бриґада тільки чекає на знак, щоби заповнити пустку стрільців, розбити тишу гарматами?!

Може й знає!.. Принишк лицем до землі нижче трави, затих як неживий і жде...

Короткі різкі тони полевого телефону.

Начальник булави хапає за слухавку...

— Так єсть... Готові... Так єсть... Вже на місці... По наказу... Слухняна пошана...

Кожний знає, що значить ця коротка, уривана розмова.

Це говорив Корпус...

Отаман Воєвідка підніс брови:

— Зачинати?

— Можна.

Знову заграв телефон. Тим разом до відділів бриґади: батерій, кінноти, піхотних курінів.

Перша відгукнулась артилєрія. Загавкали гармати, ревнули 15 центиметрові пушки, сотник Балтро своїми гірськими пушками жару додає.

Над Химою шум учинився, мовби стадо сполошених птиць летіло кудись. Гарматні стрільна зойкають, пушкові тільки шелесь-шелесь-шелесь-шелесь...

А там — на переді, за ланами збіж, за дернюгами горбків, за зеленою стіною гайків, — пекло. Бурий дим, чорна земля, мідяні ленти вогню розростаються

Гармати добуті в Чорткові підчас офензиви ґен. Грекова в липні 1919 р.

З наших окопів, що ледви замітною ниточкою вються впоперек ланів, вигулькнули постаті. Десять, сто, тисячі. Не чути команди ні бряскоту зброї, говорять тільки руки командантів: сотенних, четових, роєвих.

Третій курінь суне житами вперед. Далі сіножать, горбок і ворог. Ще доки наступ розвивався у високім збіжу, то ворожі окопи мовчали, але коли розстрільна вийшла на сіножать, заклекотіло перед ними.

Видно, що в куріні впала команда: четами скок вперед! — бо то тут то там підривається чета і біжить кількадесять кроків. Ворожа артилерія дає про себе знати. До ворожих окопів підходить ярком резерва. З Хими видно її, а на Химі командант артилерії. Короткі накази і вже ярок, разом з резервою, окутується димом вибухів.

Розстрільна третього куріня підсувається нестримно. Але чому стільки хлопців остається?! Чому в рядах то один то другий лягає і вже не підноситься?!...

щораз у величезний корч, щоби за хвилю зівянути, а ще за хвилю знов вирости.

Заки ворожа артилерія вспіла віддячитись, а вже в її становища летить зграя залізних круків, що клюють не тільки тіло, але і скалистий беріг, вишарпують не тільки кости, але і бронз і сталь. Разом з димом і землею летить у гору все те, що ще перед хвилею належало до гармати.

Ожили завмерлі гайки. То тут то там видно натягнені як струни коні, що перевозять гармати на інші становища. За ними на вздогін цвіти шрапнелів і кущі ґранатів.

І лінія ворожих окопів димить, як кипуча річка. Руху біля неї не видно, немов там і живої душі нема, але всі знають, що це тільки так на око нема. Окопи вщерть начинені вояками, а між ними гнізда зі скорострілами, мінометами, може й вогнеметами. Хто знає?! Франція за плечима, Німці богато лишили, як відступали..

Вже пів години, як почалася гарматня музика. Не тільки пів копи бриґадійних гирл ригає вогнем і залізом. Далеко на ліво тремтить від гуку Лисоня, стара наша знайома ще зі світової війни, а далі — десь як Потутори, Дикі Лани, Вільховець...

Артилерія переносить вогонь. Спершу тільки шрапнелі значать нові цілі. Далекострільні пушки пробують дохопитися до битого шляху, що ледви мріє в далині. Там віз за возом — обози, команди.

Злу вибрали дорогу. В лісах від ночі чатує на них другий курінь. Хоч гармати й не досягають шляху, але все таки підганяють утікачів. Підганяють просто на скоростріли і кріси куріня.

— Ті-ті-та! — грає телефонічний жучок. — Гальо! Команда третього куріня?... За пять мінут починати наступ.

— Ті-та-та-ті!... Перший курінь?!... Напрям: став!... За пять мінут...

Пять мінут не всім однаково проходять. Як пять годин для булави бриґади, як пять секунд для наступаючих.

Жертви!...

Чимраз більше їх. Вогонь з ворожих окопів кріпшає. Наступ рветься. Нема сили.

Тоді батерія, що стояла недалеко окопів, виїзджає чвалом на доріжку і жене просто до ворога.

Безумні! Адже їм всі коні вибють.

Минули жито, минули гурт дерев, доїзджають до нашої розстрільної... Паде один кінь, потім другий... Не спинилися. Минають розстрільну і перед носом противника обертають і картачами в окопи.

Гарматчики звиваються як мухи в окропі. Горяча робота. Під роями настирливих крісових куль. Немилий той свист для уха гарматчика, волить сто раз зойкіт ґранати.

Поява батерії додає духа піхотинцям. Цілий курінь зривається до наступу. Під небо бє крик: Гура! і... окопи здобуті.

Напроти ставу справа не пішла так легко. Девятий

Штаб бриґади У. С. С. в поході на Бережани. Від ліва: пор. Верхомий, от. Букшований, от. Бізанц, сот. Білинкевич.

полк леґіонів не перший раз бачить війну. Це така сама „стара война“, як і їх противник: перший курінь УСС. Наступ іде як на вправах, але й оборона як на вправах. Тут старі, досвідчені боєвики використовують кожний рівчик, кожний горбик, — тамтіж не хвилюючись стріляють, а мірять добре. Курінь ще й половини дороги не зробив, а вже має більше страт, як третій за весь час наступу. Ворожі окопи під горбком, перед окопами похила сіножать, знаменитий дострiл. А за плечима став, що грозить кожному відступаючому.

Наступ застряг на сіножаті. Знову грає телефон до батерій і знову закурилися окопи над ставом. Тим разом рвуться ґранати більше скажено і безпощадно. Мстяться за страти в людях і в часі.

Пятнацять мінут підготовки і піхота знову рушає вперед. Кожна пядь землі окуплена кровю, а тих пядей богато... Сотки метрів!... Але таки доходить до окопів і баґнетами виганяє обсаду.

Телефон: „Ворожі окопи здобуті!“.

Телефон: „Ворог іде до протинаступу“.

Телефон: „Курінь відступив на вихідні позиції“.

Такі три відомости приходять два рази за одну годину. Два рази перший курінь баґнетами промостив собі дорогу і два рази перед баґнетами відступав. Ніхто не думає робити йому за те закиду. На війні так: нераз невдача йде в парі з більшим геройством, як успіх.

Попід Химу пересувається бриґадійна резерва: перший курінь другого полку. Самі „гусята“. Назвали їх так тому, бо це новобранці, всі обстрижені „на нульку“, і як мають хвилю відпочинку, то збиваються в гуртки і сявкають тоненько як гусята.

Тепер „гусята“ йдуть на поміч „старій війні“. І таке буває.

Телефон 3 бриґади: „За всяку ціну взяти й вдержати!“...

Значить: або-або!...

Рушили до наступу. Гусята з ліва. Зовсім негірше йдуть, тільки практики бракує і тому зразу мають страти.

Одна чета третього куріня дісталась на крило і траскає по ворожих окопах.

Тепер ледви чи видержать!

Не видержали...

Спершу одинцем, потім цілими гуртами відступають за горбок. Одинока дорога відступу: на право попри став. Але гусята лівим крилом засягнули вже до ставу, а перший курінь минув окопи і пре далі.

Хаос стрілів, з лівого боку пискливе „гурра“ малих гусят і бій над ставом ущух.

Телефон: „Окопи взяті, обсада не істнує, двіста полонених“.

Горбки над ставом, що перед хвилею були тереном горячого бою, остигли, заніміли, заснули. Нема вже чого звертати на них зір, вони вилучені з битви.

Тепер очі всіх звернені на далекий шлях, що йде з Бережан до Нараєва. Там курява не йде від Бережан, а до Бережан. Другий курінь завернув ворожі обози і тепер мають тільки один вихід: на Рогатин.

Але плян каже і цей замкнути. Власне пригналася якась бриґада (не бриґада це, а рештки бриґади!), що має заставити останню фіртку. Зразу видно, що бриґада не встигне. Стрільці змучені цілонічним маршем ледви тягнуть ноги і що кільометер відпочивають. Колиб так полк кінноти! Перелетів би просторінь як на крилах.

Бриґада не дійшла. Двацять курінів, обози, артилєрія, булава і все, що не бажало собі стрічі з Армією, ринуло вільним шляхом на Рогатин...

Бережанська битва скінчилася.

Бережани — ключ до Львова був у наших руках.

Але Львова не відчинив. Як стільки разів у нашій історії, замок і цим разом затявся.

Переговори з Мадярами в 1918 р.

Спомин. Написав: *Микола Алиськевич,* сотн. У. Г. А.

I.

По опущенні Львова переїхали всі наші державні установи, які повстали у Львові, до міста Тернополя. Не були вони ще зорґанізовані, були лише поназначувані деякі секретарі з президентом др. Костем Левицьким на чолі. Секретарем військових справ був сотник Дмитро Вітовський, заграничних др. Льонґін Цегельський, торгу і промислу д-р К. Левицький, внутрішних д-р Сидір Голубович.

Тодіто — в грудні 1918 р. — Тернопіль, із своїми 45 тисячами душ населення, робив враження великого і чисто українського міста. На вулицях рух від скорого ранку до пізного вечора як піший, коловий, так і самоходовий. Тут „рокують" новобранці до казарм, там відходить курінь на фронт. Стрілецтво, хоча дуже ріжноманітно одягнене — цей в російськім, тамтой в австрійськім, інший в італійськім, цей знову в турецькім або німецькім плащі, або без нього, кріси одні на ременях, другі на шнурочках — але йде карно і бодро, співаючи під такт маршу бадьорі пісні. — Там знову приїхало чимало наших старшин із Австрії, щоби зголоситися до служби в Секретаріяті Військових Справ, там ріжні цивільні урядовці, які приїхали з найдальших закутин ЗОУНР по інформації до Секретаріятів. Час-до-часу переведуть наші стрільці з двірця сотню-дві коней бувших мадярських гузарів. Їх перебирав тодішний обозний референт Окружної Команди Тернополя пор. Хома собі на клопіт, бо не мав доволі стрільців, які обійшли би і накормили стільки коней, тому взявся на спосіб і роздавав часть коней за картками дооколичним селянам. Чимало тих нещасних „военних учасників" кінчило свою военну виправу під плотами або на полях Тернополя, шукаючи собі стебелини поживи. Тут знову переїде вулицями Тернополя який самохід, везучи до Секретаріятів „антантську" комісію на переговори в справі „перемиря".

Це був час, коли вже навіть істнуючі Секретаріяти не мали своїх окремих розміщень, тому приїзжі з провінції урядовці чи інтересенти чимало мусіли покрутитися по вулицях Тернополя, заки вспіли допитатися до відносних панів секретарів.

Найліпше функціонував ще Секретаріят Військових Справ. Розміщений тоді в будинку бувшого австроугорського банку при вул. Святоіванській, мав вже зорґанізовані поодинокі реферати, а все те завдяки послідовній праці пок. полк. Дмитра Вітовського. Хоча пок. Вітовський не був заводовим старшиною, а резервовим, сотником УСС і не зраджував надзвичайного військового хисту, одначе ізза своєї чистої і прямої вдачі, орґанізаторського талану, незвичайної солідности та ідейности, а притім не малого ума, зумів не найгірше вивязуватися із повіреного йому відповідального становища. Понад усе визначався скорою і влучною орієнтацією та рішучим діланням. Помічником полк. Вітовського в Секретаріяті був сотник Бубела, а з поодиноких референтів тямлю сотників: Панчака, Сивака, Маґаляса, д-ра Біласа як лікаря і пор. Гарасимовича як інтенданта. Праці і клопотів чимало, а робітників і припасів обмаль! Львівський фронт раз-у-раз жадає доповнення, старшин, одягів, зброї, амуніції, технічних знарядів, про запільні кадрові частини і не згадувати! Тисячі ріжних полонених вертають з російських, німецьких і австрійських полонів, всі голодні — треба їх прокормити і відставити до границь, а над усе щодня прибувають із Придніпрянської України десятки поїздів бувшої австрійської і німецької армії в повороті домів. Їх треба тут розброювати, оскільки це не удалося зробити командантові двірця в Підволочиськах от. Шухевичеві, бо не рідко лучалося, що не хотіли вони добровільно здавати зброї.

Дня 19. XII. 1918. ранком взяв мене пок. полк. Вітовський до себе і передав мені своїм військово ввічливим тоном доручення менш-більш такого змісту: „Пане сотнику! Нині пополудні виїдете до Будапешту і будете старатися навязати торгові зносини нашого уряду з мадярським міністерством війни в справі виміни нафти за зброю і амуніцію. Для орієнтації подам вам, що ми платимо Директорії по 3 кор. за один піхотний набій, числимо цистерну нафти loco Підволочиська 50 до 60 тисяч корон. Однак ви не глядіть на ціни, а всіма силами старайтеся видістати амуніцію, бо з фронту алярмують, що стрільці без набою при боці. Нам потреба 20 міліонів піхотних, а по 10 тисяч гарматних набоїв ріжного калібру. Цистерна нафти коштує нас loco Дрогобич 18.000 кор. З вами поїде один представник інтендантури, а до охорони візьміть з собою одного підстаршину. Про ваше прибуття мадярське правительство вже повідомлене. По дальші подробиці зголоситься у інтенданта пор. Гарасимовича, а по повновласти й інші документи у сотн. Бубели!"

Того самого дня зголосився я зі ст. десятником П. Бадовським у обох в горі названих старшин, дістав в інтендантурі нові російські плащі, кожушки і шапки і зачет 4.000 кор. на дорогу, а у сотн. Бубели всі потрібні документи та вказівки. Зі сторони інтендантури приділено мені до помочі поручника, Хорвата по народности, якого назвиська я сьогодня не тямлю.

II.

Їзда в місії за границю не була для мене новиною, бо вже по берестейськім мирі їздив я як член австрійської заграничної комісії — тоді в степені поручника — до Києва на переговори з Центральною Радою, а опісля до Петербурга. Якого душевного настрою і яких думок були мої співтовариші подорожі до Будапешту, не знаю, одначе я сам їхав з почуттям великого душевного вдоволення раз тому, що зможу віддати свої прислуги своїй державі, а подруге тому, що зумів здобути собі у нашої влади таке довіря до моєї особи, що уважала мене, 25-літнього молодика, відповідним до переведення такого важного діла. І їдучи в Будапешт мав я одиноке бажання і намір довести до мети повірену мені чималу задачу як найсовісніше і під можливо найдогіднішими для нашої справи умовами. А що я мав багато знакомих ґенералів-Мадярів ще з часів австрійської війни, то вірив, що при їх помочі удасться мені перевести справу якслід.

О 3-ій год. по пол. виїхали ми в трійку самоходом Секр. Військ. Справ з Тернополя до Бережан, де в Нач. Кмді Г. А. мали змінити самохід і їхати ним дальше до Стрия, а звідтам залізницею через Лавочне до Будапешту. Шлях з Тернополя до Бережан вється подільським горбоватим тереном, протинаючи собою тут і там розлогі багаті села. Нераз до війни їздив я ще студентом туди на прогульки ровером і тямлю, що бита дорога була рівна, гладка; тепер війна і тут не забула вибити своє пятно! Всюди глибші і плитші вибої, мостів або зовсім нема, або сильно ушкоджені, по поручах ані сліду, придорожні дерева-окраси позрізувані або спалені, хрести і статуї повивертувані і побиті, з гарно збудованих ґаздівств денеде лиш місце лишилося, а кілька сіл головно коло Козови зовсім щезло з лиця землі. Мимо цього здавалося, мовби вся околиця забула на своє нещастя і з нами спільно радувалася, а стоячі ще хати і церкви співали з нами пісню визволення молоденької української держави.

По одногодинній подорожі доїхали до Нач. Кмди Гал. Армії. Із перших старшин, яких ми стрінули в канцелярії, був сотн. Сень Ґорук. До нього я звернувся зараз в справі обміни самоходу. Сотн. Сень Ґорук, педант а рівночасно і флеґматик, почувши моє жадання, притягнув по своїй звичці правий вус до носа і з холодною румяною усмішкою на обличчу відповів: „Товаришу! Не маю часу тим занятися — (був персональним референтом!) Потім відіслав мене до сотн. Гузара, цей знову до полк. Мишковського. Ці наші „ходатайства“ скінчилися на тім, що ми самоходу не дістали і мусіли їхати дальше залізницею. А що поїзд в напрямі Ходорова відходив щойно слідуючого дня рано, припало нам в Бережанах підночувати. Нічо не помогли наші представлювання, що наша їзда пекуча, на це діставали ми відповідь, що самохід в направі, або що він до диспозиції виключно пана ґенерала; скінчилося на тім, що нас запросили до харчівні.

Дня 20-го грудня ранком виїхали ми з Бережан до Потутор. Тут на двірці стрінули ми перший транспорт Придніпрянської Армії — бриґаду Кравченка, яка як аванґард Армії У.Н.Р. ішла на поміч нашим частинам під Львів. Бриґада була порядно зодягнена і узброєна. Бачучи її в Потуторах, ми вірили, що при помочі братів Придніпрянців наші війська скоро здобудуть Львів і тому ще спішніше старалися дістатися до Будапешту. Одначе заки ми вспіли звідтам вернутися, почули, що вся бриґада на фронті розлетілася.

З Потутор мали ми відїхати о 9-ій год. рано, тимчасом наш поїзд був готов до відїзду щойно коло 1 год. по пол. Їзда залізницею за українських часів не належала до приємности. Віддаль, яку переїзджається звичайно в 4 до 5 годиннім часі, треба було тоді їхати 24, коли не більше, годин. Причини лежали в лихій обслузі поїздів і в недостачі вугля. Тоді опалювано машини сяговиною, а що її нераз на тендері не багато можна було помістити, то машиніст мусів що кілька стацій набирати свіжого дерева; не рідко траплялося, що поїзд здержувався по дорозі в лісі і тоді подорожні самі зносили з ліса сяговину, щоби скорше міг поїзд відїхати. Була ще одна причина неправильної їзди! Саме тоді дочіплювано до поїздів цистерни нафти, яку перевозили приватні купці на продаж до призбручанських стацій. Для певности транспорту конвоювали звичайно самі купці свої цистерни. Знаючи об цім, вихісновували машиністи цю ситуацію для своїх зисків і на першій ліпшій стації або й на отвертім поли здержували поїзд, мовляв, — „машина зіпсувалася“. Поправка машини кінчалася, коли в руках машиністів опинилося кілька тисяч корон, зложених на „репаратуру“ купцями. Були випадки нарочної скритої саботажі, бо ізза недостачі своїх сил мусіли ми заступатися нераз машиністами ворожого нам елементу. Згодом дістали ми машиністів Придніпрянців і тоді рух поїздів став нормальнішим. Фахових залізничих сил було дуже мало, а й ті, які були, це бувші нижчі урядовці. Тепер припала їм доля займати вищі пости, в яких вони майже не визнавалися і це лихо відбивалося на залізничім руху. Тут зазначу, що попри це все були особові вози ще війною дуже понищені, вікон майже ніде не було, двері понищені, лавки теж не кращі. Бруд усюди. В дорозі сильна студінь і протяги, освітлення ніякого. Мало теж хто тоді подорожував, а коли вже мусів, вибирався закутаний в кожухи мов у сибірську подорож.

Остаточно коло 1 год. рушили ми у вагоні без вікон в дорогу. В нашім поїзді їхали попри згаданих Кравченківців ще й цивільні, здебільша наші домашні сини Ізраеля, завзяті тоді українські патріоти.

Коло 4 год. по пол. добилися ми до Ходорова, а відтам виїхали в годину пізніше в напрямі Стрия. Всюди по двірцях зауважав я командантами двірців молодих хорунжих, які необізнані у своїй службі, все таки старалися по своїм силам сповняти службу як найліпше. Перед год. 8-ою вечером добилися ми до стації Стрий. Тут стрінула нас чимала, а притім доволі комічна несподіванка. Поїзд в напрямі Лавочного стояв під парою, склад його возів на диво добре дібраний, з добрими дверми та лавками і опалений. Чому саме так було, зараз нам прояснилося. Ми всіли до переділу III. кл., а за хвилю ввійшов до нас якийсь четар, представився як командант двірця і спитав, чи ми є ця комісія, яка їде на Угорщину, а коли ми потвердили це, перевів нас до одного з возів II. кл. і вказавши нам на сепаратку відійшов. Небавком вернувся в товаристві двох залізничих урядовців (межи ними один старший здається начальник двірця). Вони привиталися з нами, по чім начальник почав до нас промову, із змісту якої ми зрозуміли, що уважають нас Київлянами; витали отже нас як братів Придніпрянців на „нашій Галицькій Землі“. В межичасі ми всі три члени комісії перекинулися між собою поглядами і вислухавши спокійно їх привітливих слів, подякували, при чім вияснили, що ми не Київляни, а звичайні Галичани з Тернополя. Якими епітетами обдарили нас в душі витаючі, не знаю, однак маленьке замішання вичитали ми на їх лицях! В кілька хвиль по цій комедійці відїхали ми в напрямі Лавочного, вдоволені, що ізза телефонічного непорозуміння, ми могли вигідно їхати дальше.

До Лавочного прибули ми відносно нормально. Зазначу, що поїзди стрийського і станиславівського залізничого вузла доволі складно ще тоді функціонували. На двірці Лавочне слідний був лад як у залізничій службі, так і команді двірця. Комендантом двірця був сотник Чабак; завдяки йому вся служба відбувалася правильно наче за давних нормальних часів.

Тут ми пересіли в мадярський поїзд. Що за ріжниця! Ні сліду революційних часів! Поїзди відходять правильно, машини не псуються, вози цілі, обслуга фахова, давна австрійська. Провіривши наші доку-

менти і карти їзди, жандарм і кондуктор замкнули нашу сепаратку і поучили нас, що тим поїздом доїдемо просто до Будапешту. Ми поклалися вигідно спати і пробудилися щойно перед стацією Токай. Не буду описувати, з яким смаком поснідали ми по куску мадярського „салямі“, попивши при тім свіжого токайського вина, а все за невеликою відносно оплатою. На двірці Міскольч явився в нашім переділі типовий Мадяр в ранзі четаря — Ляшльо по назвиску і спитав, чи ми є ця українська комісія, що їде до мадярського міністерства війни. На нашу притакуючу відповідь заявив, що він є висланником згаданого міністерства і на його приказ прибув сюди, щоби товаришити нам в дорозі до Будапешту. Ми очевидно радо приняли його услуги і розговорюючи з ним на ріжні теми — чет. Ляшльо інтересувався головно ЗОУНР — не зауважили навіть, як наш поїзд заїхав около 2-ої год. по пол. на двірець мадярської столиці. З двірця відвіз нас наш товариш самоходом до готелю „Royal“ при вул. Ракочія і виєднавши у портієра три кімнаті, завів нас на обід. По обіді попросив у нас наші візітівки, щоби зголосити нас в міністерстві з тим, що слідуючого дня ранком прибуде до нас, щоби відвести нас до міністерства. Ми розійшлися по своїх кімнатах, щоби привести до ладу нашу ґардеробу і випочати по дводневній подорожі.

IV.

Випочавши доволі, зібралися ми і вийшли над вечером на місто, щоби перейтися і приглянутися вечірному життю великого міста. Будапешт не був для мене новиною, бо не раз не два був я у нім за світової війни. Як передше так і тепер на вул. Ракочія кольосальний рух, життя в повнім розгарі. Вже скорою вечірною порою ударяють звуки пречудних циганських банд-музик із нутра кожної каварні.

І дійсно, хто не чув мадярської циганської банди, сей не знає дійсного чару музики! Чеська музика не до порівнання. Тут школа, такт, ритміка, там чуття і ще раз чуття. Банди складаються звичайно із 5 до 6 скрипок, челя і цимбал; великі банди — ті можна почути лиш в Будапешті, Германштадті і Брашо — складаються з 12 скрипок, 2 чель і 2 цимбал, флета і клярнета. Діріґент банди т. зв. „прімаш“ ходить граючи на скрипці по цілій каварняній салі, приграє нераз гостеві до уха, а решта його товаришів, сидячи на своїх місцях, акомпаніює до пригривки прімаша. Годі тут вдержати такт, ціла гра одначе незвичайно ефектовно виходить. Музична здібність циганів така велика, що вистарчить прімашові пересвистати якубудь незнану йому мельодію, а він вповні удачно її відограє, а за прімашом ціла банда акомпаніює без найменших відхилів. Мадярські мельодії дуже схожі до українських. Одні чутєві і другі! Подібно як у нас думка, начинається у них пісня поважним темпом, опісля постепенним crescendo доходить до шалених прямо темп ще живіших чим наші коломийки. Коли банда начинає грати, настає на сали поважний настрій і гробова тишина; рівно із зростом темпа музики оживає присутна публика, а що Мадяри чутєві, не видержують, починають співати і згодом впадають просто в божевілля, почасти може під впливом шампанів бють склянки, ломлять крісла тощо. — На проході ударяло нас в очі те, що стрічали ми на вулицях багато французьких, італійських і румунських старшин; про ціль їх побуту в Будапешті дізналися ми при вечері.

Вернувши з проходу, застали ми у вестібулі готелю чет. Ляшля. Він заявив нам, що зголосив вже нас в міністерстві і ми маємо там явитися слідуючого дня о 10. год. пер. пол. Сам він приходить, щоби — коли наше бажання — товаришити нам цього вечера, опроваджувати нас по місті, коли ми як чужинці забажаємо пізн ти Будапешт. Ми подякували за дбайливість і зайшли разом на вечеру до ресторану Рояля. Там застали ми багато чужих старшин, яких бачили н і вулицях, а всі вони веселого настрою і бундючних мін, головно італійські і румунські. Почали сходитися і Мадяри старшини, всі ще в австрійських одностроях, з воєнними відзнаками на грудях, одначе вже без шабель. Заграла циганська банда! Чужі старшини веселі, бадьорі, а Мадяри сиділи мов трупи при столах, сумні та прибиті. І мимо моєї ненависти до них за їх варварське поведення з нашими братами в Галичині в 1914. і 15. роках, жаль мені їх стало. Якась разяча несправедливість далася мені відчути: Мадяри доволі своєї крови проляли на всіх фронтах у всесвітній війні, видно що і сидячі при столах старшини не до найгірших в австрійській армії належали, бо груди їх окрашені чимало ордерами, нині вони побіджені, а напроти них тріюмфують італійські і румунські а головно ті останні, яких армія не видержала ані одної битви, а до тижня по виповідженні війни утікла уся з фронту і щойно бувша російська армія мусіла обороняти румунські землі перед австрійськими і німецькими військами. На наш запит, що діє ця офіцерня в Будапешті, вияснив нам Ляшльо, що під Будапештом стоїть інтернована армія Макензена (вона билася на румунськім фронті і заняла була Букарешт), а для ст реження її сидить тут постійно мішана антантська військова місія, якої членами є і приявні старшини. Вони стежать теж за кожним кроком мадярського правительства. Притім подав нам теж, що поодинокі Мадяри роблять з інтернованою німецькою армією чималі інтереси: купують за безцін ріжні річи, як: самоходи, коні, упряж скорострілі, ба навіть гармати — розуміється все тайки перед антантською комісією. Ці слова немало мене заінтересували, а саме виринула у мене думка, чи не удалося би і нам вихіснувати цю нагоду для нашої армії. Посидівши ще часок, розпращалися ми зі симпатичним і ввічливим нашим товаришем Ляшльом і пішли до наших кімнат.

Поклавшися в ліжко, довго не міг я заснути. Ріжні думки і спостереження пережитого дня не дали мені спокою. Нагадувалися мені також недавні часи всесвітної війни, а в звязку з ними і неодні дні, які я безжурно переживав в тім самім місті. І мимохіть якесь тепле вдоволення огортало мою душу, порівнавши ціль мого прибуття до столиці Мадярів тоді а нині. Так короткий час зумів стільки ріжниць зробити в моїм житті! Недавно ще як „ц. і к. австрійський старшина“, нині вже горожанин свобідної України! Понад усе непокоїла мене думка про те як удасться нам нинішна місія, а вістка про контролю антантської місії теж чимало турбот насувала на мій ум. Доси уважав я вислід нашої подорожі зависимим виключно від волі мадярського правительства, а тепер стало сумнівним, чи навіть попри згоду останнього удасться нам щобудь видістати ізза антантських заступників.

Дня 21. грудня зійшлися ми з Ляшльом при сніданні. В пів години пізніше їхали ми вже самоходом до міністерства війни, і за яких 20 хвилин сиділи вже у ждальні перед кімнатою міністра. Тут за столами

працювало чимало старшин головно майорів і підполковників ґенерального штабу. Колись за „австрійських“ часів незвичайно горді штуки, з бундючним виглядом лиця і непривітні, сиділи вони тепер прибиті, не знати лише, чи ізза непевної будуччини їх каріери, чи задля незавидної долі їх батьківщини.

По хвилях ждання попрошено нас в кімнату міністра. Сам він мужчина 40 років (назви його не тямлю), сильний брунет, з типовими мадярськими великими чорними очима, чемний і привітливий. Попросив нас до столика, почастував нас папіросками і спитав про ціль нашої місії. Коли я запізнав його з нашими домаганнями, почав він розмову менш-більш ось якого змісту:

„Яку саме Україну ви представляєте? Признаюся, що в справах України як і її назвах я здезорієнтований; як і загалом прошу мені вияснити, чи є дві України і які є ріжниці між одною а другою Україною“.

На це я вияснив, що народ, який замешкує обі области, є один. А що до сьогодня ЗОУНР. є окремою частиною, на це зложилися лише випадкові обставини. Ці обставини я йому постарався як найдокладніше представити.

Вкінці я додав, що сьогодня ведуться вже переговори в Київі про зєдинення обох областей і злука є лише квестією днів.

По цім спитав нас міністер, яку частину України ми заступаємо. На моє зазначення, що ми є висланниками ЗОУНР, заявив:

„Для мене дещо є дивним! Саме учора була у мене вже одна місія цеї частини України і пропонувала мені теж нафтовий інтерес. Прошу вияснити мені, чи ви є членами тої самої місії, а коли ні, котрих з Вас маю уважати компетентними до заключення міждержавного договору“.

Ця вістка чимало мене збентежила; я не знав, чи це безпорядки наших установ, чи може нарочне підшивання Директорії під фірму ЗОУНР. Однак я не втратив рівноваги ума і відповів, що про істнування такої місії я нічо не знаю, одно лиш певне, що заступати інтереси ЗОУНР лиш ми є уповажнені, бо щойно перед двома днями виїхали з Тернополя; оскільки тут була яка місія — то певно буде з Київа або просто якась самозванча з Галичини, що в теперішних революційних часах, часах безпорядків є дуже можливе. Притім і попросив міністра, щоколиб така знову у нього явилася, нехай відішле її до нас в ціли спільного порозуміння до готелю „Рояль“. По тих словах подер міністер якісь візітівки і заявив:

„Дякую, тепер вповні визнаюся! Щодо пропонованої вами виміни, я в засаді годжуся, мушу одначе поінформуватися вперед по наших фірмах про стан амуніції і зброї, а опісля мушу вияснити, чи тут будуть ще малі перешкоди, а саме: ми є нині під контролею антанти, якої представники слідять за кожним нашим кроком; треба буде рівночасно застановитися, в який саме спосіб мала би ця виміна відбуватися. Але це — думаю, удасться перевести; однак найважніша з нашої сторони умова — це та: — де є у нас запорука, що Ваш уряд не ужиє нашої зброї та амуніції проти нас самих?!

Тут очевидно мав він на думці справу угорської України і Словаччини. Хоча не мав я дотично цеї квестії ніяких повновластей, ба навіть вказівок від нашого правительства, однак важність справи і часу викликала у мене малу хитрість, і знаючи, що в тім часі Румуни сталися найбільшим ворогом Мадярщини, бо забрали половину їх области, відповів я майже без застанови:

„Панам буде відомо, що наша держава має з Вами спільного ворога, а саме Румунів. Забравши ваші чисто угорські землі, відняли вони нам Буковину і загрожують Покуттю аж по Станиславів, а російській Україні заняли Бесарабію. Нині як ми так і рос. Українці не всилі воювати на два фронти, впевняю одначе Вас, що зараз по зліквідованню львівського фронту звернемося спільно з матірною Україною проти Румунії, а ці події — думаю — не без значіння будуть і для вашого уряду. На всякий випадок закупленого у Вас военного знаряддя ми ніколи проти Вас не звернемо, бо нема у нас до цього найменшої причини, зрештою уважаємо Вас за наших приятелів і доброзичливу нам державу, чого доказом є довіря, з яким наш уряд нас сюди слав. Запевнення про те, що не будемо проти вас збройно виступати, можу дати Вам від імени уряду ЗОУНР на письмі“. — Мої слова викликали вдоволення на лиці міністра і він відповів: „Добре, прошу лишити мені час, щоби я міг порозумітися з моїми чинниками, а про вислід повідомлю Вас нині по полудні і тому прошу Вас до себе на 4. год“.

З міністерства вийшли ми дуже вдоволені. Не то проблеск надії на осягнення ціли нашої їзди, але майже певність вступила в нас. І в тім переконанні всіли ми до самоходу, щоби відїхати на обід до Рояля. По дорозі застановлявся я лише над цею місією, про яку згадував міністер. Чи була це дійсно місія, чи може він нарочно нас випробовував, щоби дізнатися, якого роду місією є ми; яке враження викличуть на нас его слова. Знав я, що Директорія амуніції не потребує, не мала отже причини слати своїх відпоручників в Мадярщину. Моя цікавість заспокоїлася, коли самохід став перед нашим готелем, ми зійшли на хідник і тут побачив я пок. чет. Калиновича. Здивувався я його присутністю в Будапешті, знаючи, що він був доси в Станиславові. На мій запит, що тут робить, відповів:

— „А ти що?“

— „Я приїхав переговорювати з тутешним правительством в справі виміни нафти за амуніцію“.

— „А я — відповів Калинович з усмішкою — в тій самій ціли, однак з тою ріжницею, що я в справі виміни нафти за збіже“.

— „Для кого“? — питаю.

— „Для міста Станиславова — відповів, — на припоручення управи міста.“

— „Уважаю крок управи міста шкідним для інтересів ЗОУНР, а рівночасно самозванчим, бо без порозуміння з Секретаріятом. В інтересі ЗОУНР відїдь назад і порадь, нехай управа міста віднесеться по збіжа до Секретаріяту Торгу, а цей може опісля зі свого рамени подбає про збіжа для цілої области ЗОУНР!“

На це усміхнувся Калинович і заявив, що його переговори добігають до кінця, нині-завтра договір буде підписаний. Не мав я сили заборонити йому переговорів і загалом не мав над ним ніякої екзекутиви, тому попращався і відійшов разом із моїми співробітниками і чет. Ляшльом на обід. Оскільки знаю, відїхав чет. Калинович з Будапешту з нічим.

Підчас обіду кружляли наші розмови з Ляшлем головно около сути переговорів, при чім впевняв нас Ляшльо, що відїдемо з повним результатом. По полудні

малий спільний прохід вулицями Будапешту, де — зазначу — чимав сензацію творили ми нашими російськими шинелями і такими самими шапками. Мало чи не кожний прохожий дарили нас цікавими і довгими поглядами і словами „muska“, „oros“, або „kozak“*).

О 4-ій год. явилися ми в міністерстві. У ждальні застали ми двох цивільних мужчин, які видно ждали на авдієнцію. Один з них старший віком, високий, товстий, на лиці червонявий мужчина, другий нижчий, худий, літ около 45. Оба тихцем щось з собою розговорювали до хвилі, коли їх попрошено до кімнати міністра. Увійшли, а за кілька хвилин і нас туди попрошено. Міністер представив нас взаїмно, подаючи, що оба присутні пани це пан Вайс, власти́тель фабрики зброї і амуніції в Будапешті і його секретар; рівночасно заподав п. Вайсові наші жадання і, звернувшися до нас, заявив:

„В порозумінні з моїм правительством можу вам подати до відома, що наше правительство згідне ввійти в торговельні зносини з вашим урядом, а що до подробиць дотично виміни зброї і амуніції прошу порозумітися з паном Вайсом. В цій саме цілі я обі сторони тепер сюди запросив“.

На це відізвався п. Вайс, що заки приступимо до подрібних переговорів, він попросить нас потрудитися до його фабрики і там на місці оглянути якість і рід його фабрикату. „Коли вам вигідно, вишлю слідуючого дня мій самохід, який завезе вас до фабрики!“

На тім нинішна авдієнція скінчилася.

Ми вернули до готелю. В його вестібулі приступив до нас якийсь австрійський сотник і спитав, чи ми є представниками Уряду ЗОУНР. На нашу відповідь представився нам: „Сотник Біберович, конзуль ЗОУНР на Угорщину“. — Всі ми зайшли до реставрації на каву і в розмові згадав сот. Біберович, що нині щойно довідався про наш побут, хотів довідатися, кого ми заступаємо і в якій цілі ми сюди приїхали. Тут зазначу, що Секретаріят Військ. Спр. а ні нам про заступництво ЗОУНР в Будапешті нічо не згадував, ані сотника Біберовича про нашу поїздку не повідомив. Це вказує теж чимало на нашу тодішну політичну невиробленість! Перекинувшися кількома словами, пішли ми до мешкання сот. Біберовича до одного із пансіонів при вул. Ракочія. Мешкання це складалося з 3-х кімнат: одна служила за приватне мешкання, друга була призначена на канцелярію, а третя на прийомну салю. Кімнати доволі малі і обстановка їх не найкраща, в кожнім разі не відповідали повазі уряду сот. Біберовича. Він оправдувався, що в Будапешті тяжко про якебудь приміщення і йому з трудом лише удалося приміститися в тім пансіоні. В канцелярії застали ми підполк. Курмановича, який їхав тоді з Відня до ЗОУНР, покликаний Секретаріятом Військ. Справ до служби. В розговірці почули ми від сот. Біберовича, що в Будапешті сидить ще від 4 днів українська торговельна місія з території ЗОУНР і переговорює з Мадярами в справі продажі нафти. Саме тепер нараджується вона в сусідній прийомній кімнаті.

Ми пішли з сот. Біберовичем і підполк. Курмановичем до згаданої кімнати і застали там 5 цивільних мужчин ріжного віку і вигляду (межи ними один рослий старший мужчина з довгим сивим вусом — оскільки тямлю, представився як інж. Левицький); всі вони сиділи довкола стола і були в розгарі якоїсь живої переспрaви. Я спитав, відки вони і про ціль їх тутешнього побуту. Відповіли маловажно:

„Ми з Дрогобича і приїхали переговорювати з Мадярами в справі продажі нафти!“

„В якій цілі і на чиє уповажнення?“ — спитав я. Почали тоді давати виминаючі відповіди, як і загалом поводитися, мов би до них ніхто не мав права, бо вони самі за себе відповідають Тепер вияснилося мені, яка „комісія“ переговорювала з міністром війни і я зрозумів, як шкідливими для нашої справи є такі самозванчі місії. І не диво, що чужинці часто не хотіли трактувати нас серіозно, та наші просьби і домагання відсилали з нічим назад. — Я завізвав рішучо цю комісію, щоби вона не важилася ніде і нікому в Мадярщині оферувати нафту, бо шкодить тим загальній справі; на її протести я заявив, що коли комісія до 24 годин не опустить Будапешту, я відставлю її при помочі сотника Біберовича і мадярської жандармерії до рук наших установ. На це заявили члени комісії, що зараз відїдуть домів. І дійсно відїхали.

Тепер я свобідно відітхнув в пересвідченні, що знищив одну із перешкод, яка могла завадити чимало нашим переговорам, тимбільше, коли почув від сот. Біберовича, що згадана пятка обнизила дуже ціну нафти на будапештенськім ринку, оферуючи цистерну по 20.000 кор. Чи ці пани були заступниками яких наших установ, чи представляли собою яку приватну дрогобицьку консорцію не знаю; однак думаю, що вони ще між живими і схотять для висвітлення правди виявити нині в якийбудь спосіб ціль їх тодішнього побуту в Будапешті. — В моїм щоденнику мав я позазначувані назвища членів тої комісії, як і загалом дати поодиноких подій і назвища осіб, місць ітп., на жаль цей мій памятник заграбили разом зі всіма моїми річами бандити в 1920 році в околицях Рибниці на Придніпрянщині. Повищі спомини пишу з памяти, тому нехай читач простить, коли дещо неточно описую; олівець і папір все є трівкіші від людської памяти, тимбільше прибитої нашими теперішними відносинами.

По зліквідованні „пятки“ сіли ми в чвірку: я, мій співтовариш по місії поручник — Хорват, сот. Біберович і підполк. Курманович в канцелярії конзуляту і зачали говірку. Підполк. Курманович говорив, що їде до Секретаріяту — як чув — обняти пост шефа Нач. Кмди, або місце Секретаря Військ. Справ. Висказався при тім, що у випадку обняття одного із тих становищ, поспроваджує до нашої армії бувших австрійських старшин, щоби ними позалатувати люки в нашім старшинськім корпусі. Подав і я йому назви деяких поважніщих і здібніших австр. штабових старшин, між іншими полковника ґен. штабу Франца Підгайського, який був визначною силою в австр. армії отам. ґен. штабу Баньдермана, ґенералів — Авста, Ріхарда і Чічеріча (заступника австр. армії на переговорах в берестейськім мирі!) — Почувши назву Підгайського, підполк. Курманович наче обурився і заявив, що має багато здібніших старшин; поспрошував їх опісля як шеф Нач. Кмди і Секретар Військ. Справ. Накінець попросив я сот. Біберовича, щоби товаришив нам в наших переговорах, що й дійсно він робив аж до нашого відїзду з Будапешту.

В назначеній порі наспів самохід п. Вайса і відвіз нас до фабрики. Не буду її тут описувати, лише за-

*) Москаль, Рус, козак.

значу, що по п. Вайсові видно було, що йому залежить на тім, щоби як найбільше випхати товару. Показував нам крісову і ріжнородну гарматну амуніцію, кріси, скорострілы ріжних типів, міномети, т. зв. „Infanteriegeschütz-и“ „Scheinwerfer-и“ та ін. Наші оглядини тревали з годину, а на відїзднім запросив нас п. Вайс на дальші переговори до своєї приватної віллі на слідуючий день на 4-у год. по пол.

Із фабрики Вайса поїхали ми до міністерства війни, щоби здати міністрові звіт із висліду наших оглядин. Коли прибули до ждальні, мав міністер у себе якогось гостя. За час вийшов із його салі якийсь австрійський майор і відійшов у напрямі кімнат референтів. Тепер візвав нас міністер до себе і спитав, чи ми зауважили цього майора, який щойно від нього вийшов. „Це був — говорив він — для вас не дуже приємний гість, а саме це представник польскої армії, який переговорював зі мною в подібній як ваша справі. Покищо відіслав я його до нашого муніційного референта і думаю, він відійде від нас з нічим“. Розвідавшися у нас про вислід оглядин фабрики, заявив, що діло зависить тепер виключно від нашої умови з п. Вайсом, з його сторони акція вже скінчена, а щодо дозволу транспортів як і їх способів, піде він нам як найприхильніше на руку. Просив нас відвідати ще його по остаточній умові з п. Вайсом. На відхіднім побажали ми міністрові „веселих свят“, дружного пожиття і тісних міждержавних зносин обох — його і нашої — держав і відїхали в місто, де тим разом гейби вже з нагоди доцільного переведення нашої справи заплатив нам всім парадний обід конзуль Біберович. Зараз по обіді він нас попращав і відїхав до свого мешкання, де ждали його полагоди інші справи, а ми вихісновуючи свобідне пополудне, пішли оглядати Будапешт.

Нема на світі нації чи держави, яка не чваниласяб своєю столицею і наче мати свою дитину не вихвалювала як найкращу і найпривабнішу в світі! І зовсім правильно, бо це наказує їм робити їх національне чи державне привязання і гордість. Чваняться Анґлійці їх Льондоном, Французи Парижем, Чехи Прагою, Хорвати Загребом ітд. Відносно двох столиць бувшої австро-угорської імперії: Відня і Будапешту, першу нагороду краси треба признати безумовно Будапештові! Хоча оба міста розложилися ліниво обабіч тої самої ріки Дунаю, хоча серед тої самої ґеоґрафічної ширини, фавни і фльори і щодо їх величини є мала ріжниця, все таки Відень не дорівнує красою мадярській столиці. Поділена Дунаєм на дві части: стару Буду і нове місто Пешт, гордиться воно виплеканням двох культур — старої і новітньої. В Буді впадає в очі пречудна „біла палата“, яка глядить гордо з гори на весь Будапешт, а рівночасно мов береже далеко-далеко правильного бігу Дунаю. У її стіп пливають мов лебеді пароплави по филях ріки-велитня, то особові, то тягарові. Ріжних вони красок, будови і величини. Напроти палати відомий ланцуховий міст, наче би пробив Дунай і нагадував йому, що відси почавши несе він „Magyar vizet“*) Доокола палати розбіглися в ріжних напрямах вузькі, на старинний лад будовані вулиці, несучи на своїх раменах високі одноманітні камяниці. Перейшовши ланцуховий міст, входимо в Пешт. Чимала ріжниця! І це велике місто, одначе спосіб його забудування зовсім відмінний. Коли там були одноманітні доми, тут зауважуємо вже ріжнородність так, що окові легше орієнтуватися: раз спічне воно на 4 поверховій камяниці, другий раз на пречудній одно- чи двоповерховій віллі, збудованій поруч і в гарнім городі. Вілль тут більше, вони є власністю ріжних мадярських нобілів, які в тій части міста густо розсілися. Вулиці дуже навіть широкі, рух на них без порівнання більший і живіший. Це правдивий Париж, підчас коли Буда схожа більше на Відень. — Не багато часу лишилося нам на байдикування по вулицях, бо в грудневий день вже о 4-ій темніє, зрештою зимно зачало допікати і ми хоч-не-хоч зайшли в каварню на горяче мадярське „Glühwein“, а при звуках циганської банди дуже воно нам смакувало. Наслухавшися доволі чардашів, вернули ми в готель.

*) Мадярську воду.

Дня 25 грудня явилися ми о 4-ій год. по полудні у віллі Вайса. Застали там попри власника віллі ще якогось молодого гостя. Господар дому приняв нас малою перекускою і представив нам присутного гостя як купця, який може нам доставити кілька міліонів мясних консерв і кількадесять тисяч пар черевиків. Ця несподіванка дуже нас врадувала, тимбільше, що ми про такі річи навіть не думали, бо хотіли роздобути вперед лише найконечнішу зброю та амуніцію. Заоферований товар хибував у нас нарівні зі зброєю, а закупно його було лише мрією. Не диво, що цей панок був для нас наче ангелом, а сам п. Вайс великим добродієм. Зробимо — думав я — чималу несподіванку Секретаріятові Військ. Справ, радість головному інтендантові, а прислугу всій нашій убогій Гал. Армії. Ми заявили, що вперед мусимо залагодити справу амуніції — бо вона для нас важніша, а опісля приступимо до консерв і черевиків.

Подякувавши п. Вайсові за приняття, приступили ми до „інтересу“. П. Вайс спитав нас, чого і скільки ми потребуємо. Ми подали вказане нам полк. Вітовським число амуніції і около 500 штук скорострілів та спитали про ціну. На це відповів п. Вайс, що ціна його товару буде залежною від ціни нашої нафти. Все розуміється loco стація Лавочне. Ми заявили, що торгуємо від „своїх“ loco Підволочиська по 50 до 60.000 кор. за цистерну. П. Вайс відізвався на ці слова:

„Мої панове! Коли ви будете жадати за нафту високі ціни, тоді і я зі своїм товаром позаді не остану. Я вам скажу ось що: бувша Австрія платила мені початково по 5, опісля 8, а вкінці по 15 сот. за один піхотний набій — все loco фабрика. А що між нами входить у гру достава до Лавочного і нинi менша вартість гроша, я можу почислити вам за такий набій по 25 сотиків з тим, що цистерну нафти прийму в ціні ваших коштів себто около 20.000 кор. loco Лавочне. Зрештою по таких цінах оферували вчера „ваші“ нафту на будапештенськім ринку“.

Тут вже прислуга — подумав я — відомої пятки! Все таки уважали ми злишним з п. Вайсом торгуватися, бо вимінні ціни, поставлені ним, були для нас багато хосеннішими, чим ціни з Директорією. Директорія числила нам набій по 3 кор., а цистерну по 60.000 кор. себто набій Директорії був о 100% дорожчий як у Вайса. Ціни гарматніх стрілен і скорострілів я не тямлю, були вони теж для нас вигідні, тому легко прийшлося нам „прибити“ інтерес, почім звернулися ми до власника черевиків і консерв. Але і з тим не довго ми торгувалися, а по хвилі згодилися на ціну черевик по 25 кор. за пару, а ціни

консерви теж не тямлю. Тепер поучив нас п. Вайс, в який спосіб має наша виміна відбутися, а саме: він шле повний транспорт (30 до 40 ваґонів) мішаного складу: один віз амуніції, другий зброї, інший консерви, дальший черевик ітд. під охороною вояків — Мадярів, щоби в цей спосіб замилити очі антантської комісії, мовби цей поїзд відходив до якогось мадярського ґарнізону, положеного недалеко мадярської границі. На цей транспорт мають позірно напасти наші військові частини, розброїти обслугу, а поїзд забрати з собою до Лавочного, при чім на заповіджений день мала би бути нафта теж в Лавочнім. Ми згодилися на це, а щоби наш уряд міг затвердити нашу умову, зажадали ми від Вайса 14 денного речинця і до цього часу згодився п. Вайс бути в слові. — Супроти такого стану річи було нам злишним інтересуватися купном військових річей в армії Макензена.

Ціль наша була осягнена і то несподівано гладко. Радости нашій не було міри, ми хотіли вже бути в Тернополі і потішити наших бідних братів, а рівночасно піднести духа в Нач. Кмді Г. А. і Секретаріяті Військ. Справ. Бо щож могло тепер стати нам на перешкоді відбити Львів? Армія наша численно зросла, по части вже й зорґанізувалася і вправилася у воєннім ділі, всі недостачі ось-ось будуть виповнені, тоді наступ, заняття Львова і спокійна праця у визволеній нашій державі. За радощами минув незамітно і вечір 25 грудня, а 26 рано явилися ми на прощання у міністра війни. Цей поділився з нами радістю із-за переведеної умови, побажав нам щастя в дальшій нашій праці і відіслав нас в товаристві приданого нам якогось Мадяра майора (чи не муніційного референта при міністрові війни) до президента мадярської республики — Михіла Каролі. За кілька хвилин були ми вже в його канцелярії. Цей приняв нас вже менше ввічливо — видно вдача його була більш холодна — він притакнув лише свою згоду, зрештою сказав, що ця справа є виключним ділом міністра війни. Ми відїхали в готель з тим, щоби найближчим поїздом залетіти в Тернопіль.

V.

Мій співтовариш Хорват лишився в Будапешті і більше до нашої армії не вернув. Я зібрався і в товаристві підполк. Курмановича сиділи ми о 3-ій год. по пол. в переділі II. кл. поспішного поїзду Будапешт - Лавочне, відпроваджені аж на двірець симпатичним чет. Ляшлем. Тут ми з ним розпрощалися, я подякував йому за його товариство і співпрацю з нами і перемінявся на спомин візитівками. В переділі застали ми вже одну жінку, а згодом увійшли ще дві, які зачали зараз між собою голосно по мадярськи розмовляти. Лише перша сиділа мовчки і майже нерухомо. На обличчу її слідне було якесь німе душевне пригноблення. На другій чи третій стації висіли обі „голосні“ пані, остали ми оба Українці і перша товаришка подорожі. Я спитав її в мадярській мові, чи вона Мадярка — не відповіла, в німецькій теж не дістав відповіди, в хорватській те саме.

— А може пані Полька?

— Ні, я руска!

— А звідки, коли можна знати?

— Я зпід Проскурова!

— Так ви Українка?!

— Так! — була її відповідь.

— Відки пані їдуть?

— Ах, не питайте! — сказала. — Їду зі Сабадки, де маю мужа.

— Хіба російський бранець?

— Ні! — Тут вона оповіла свою життєву траґедію. Її батько є священиком в однім із сіл Проскурівщини. В 1918 р. кватирували в їх селі Мадяри, вона запізналася з їх старшиною інженіром. Згодом полюбилися обоє і пібралися. По розпаді Австрії виїхав її муж зі своєю частиною домів; коли довго не вертав і не давав про себе ніякої вістки, виїхала вона до нього до дому і тут застала страшну несподіванку: в його домі жінка Мадярка і двоє дітей! Тепер вертає вона домів нещасна, зломана жінка — не жінка. А гарна і ніжна і видно слабовільна, через що й упала жертвою вирафінованого Мадяра. І чи мало подібних випадків було у нашій Галичині?! Скільки наших жінок упало в цей спосіб жертвою ріжних обманців-чужинців? Випадок нашої товаришки подорожі замітніший ще й тим, що вона попри українську зглядно російську мову іншої не знала, а її муж знав лише мадярську і лихо німецьку мову. Як вони порозумівалися між собою і з якою відвагою могла вона пускатися в життя з людиною, якої не розуміла — се її тайна!

Поїзд перелітав мадярські рівнини — пушти і зближував нас що хвилі до нашої рідної землиці, яка чи не з години на годину вижидала нашого повороту. Не менше спішилося і нам. Над вечером випили ми ще в останнє токайського, кожний з нас примістився, як і де міг і почав дрімати. Так доїхали ми до Лавочного. Тут треба було пересідати до українського поїзду, а що було доволі часу, зайшов я до команди двірця. Сот. Чабака застав я в канцелярії команди. Поінформував його про вислід нашої поїздки і повідомив заразом, яка праця жде його дотично „нападів“ на мадярські поїзди. Чабак приняв цю вістку з вдоволенням і обіцював добре вивязатися, якщо ця задача буде йому повірена. О год. 7-й рано прибули ми до Стрия.

В Стрию була тоді розташована команда курпусу полк. Гриця Коссака. Фронт був під Львовом, а команда в . . . Стрию! Чи не задалека віддаль?! Не знаю, як міг диспонувати п. Гриць Коссак своїми силами на таке віддалення? Як могла на це згодитися Нач. Команда? Який вплив мало се на фронтові частини?

Ми хотіли скорше добитися до Тернополя і тому пішов я з підполк. Курмановичем до штабу корпусу, щоби там дістати самохід. В команді не застали ми полк. Коссака, відїхав був саме тоді на фронт, лише його шефа штабу отам. Паппа, по народности Мадяра. Ми представилися йому і подали ціль нашої їзди в Тернопіль та попросили про самохід. На це дістали відповідь, що вправді при корпусі є два особові самоходи, але вони є приватною власністю пана полковника. А що п. полк. тепер на фронті, не може сам отам. Папп диспонувати приватною власністю команданта. На моє жадання зателєфонував п. Папп до п. Коссака, але дістав відмовну відповідь. Щойно на мою загрозу, що я насильно зареквірую оба самоходи тому, що нині ніхто не може мати приватних самоходів, які після воєнного права підлягають реквізиції, рішився остаточно п. Папп призначити нам критий віз; ним відїхали ми (я, підполк. Курманович і дес. Бадовський) в напрямі Тернополя; однак доїхали лише до Рогатина, бо тут самохід мав дефект і ми мусіли в Рогатині перено-

чувати та щойно ранішним поїздом їхати дальше в Тернопіль.

Ще один день їзди і ми добилися остаточно пізно вечером до Тернополя. Тут застали ми вже лиш рештки наших установ, бо Секретаріяти переїхали були на постійний побут до Станиславова. Слідуючого дня прилучився я до транспорту решток Секретаріятів і з ним прибув пополудні до Станиславова. В Секретаріятах настали за цей час чималі зміни. Все вже майже в комплеті, поодинокі Секретарі поназначувані, реферати пообсаджувані, бюра розміщені в будинку дирекції залізниць. Президентом ЗОУНР вибраний на місце д-р К. Левицького — д-р Сидір Голубович, задержуючи рівночасно секретаріят торгу і промислу; Секретарем Військових Справ надальше полк. Вітовський.

Я відшукав полк. Вітовського і здав йому звіт із висліду моєї поїздки, при чім окрему увагу звернув йому на зобовязання, яке я самовільно дав мадярському міністрові війни відносно ужиття зброї проти Мадярів. Дальше я старався доказати, що в інтересі нашої держави лежить піддержати дружне пожиття з Мадярами, де ми можемо мати велике жерело черпання зброї, амуніції та харчів і в дальшій мірі з Чехами, які можуть помагати нам доставою одягів та скір. Полк. Вітовський погодився вповні з моїми думками і обіцяв піддержати їх на засіданні Ради Секретарів, яке велів спросити на вечір, щоби на нім запізнати пп. Секретарів із вислідом моєї поїздки в Будапешт.

О год. 7-й веч. зібралися в кімнаті готелю „Австрія" Секретарі: През. д-р Голубович, полк. Вітовський, д-р Макух, д-р Бурачинський, інж. Мирон, Артимович і д-р Лев Бачинський. Полк. Вітовський представив мене поодиноким Секретарям і подавши коротко ціль скликання засідання, доручив мені, щоби я здав подрібний звіт із переговорів з Мадярами. Я подав в подробицях кожне слово, висказане і почуте в мадярськім уряді, підчеркнув зокрема зобовязання дане відносно неаґресії области Угорської Руси, зазначив хосенність умови з огляду на ріжницю цін між товаром Директорії а п. Вайса, як також з огляду на обставину, що тут маємо готові без труднощів більші припаси зброї, амуніції і технічних приладів тоді, коли Директорія мусить збирати амуніцію поміж селянами, що вимагає доволі часу. В додатку достава зі сторони Директорії має за собою ще й ту небезпеку, що большевики можуть ненадійно заняти землі Придніпрянщини і тоді завід для нас і катастрофа для нашої армії. З поважних причин просив, щоби Рада Секретарів затвердила мою умову, вихісновуючи кожну хвилину задля поганого положення нашого фронту. По мені забрав голос полк. Вітовський і познайомив в коротких словах пп. Секретарів з положенням нашого фронту і також поставив внесення на негайне затвердження умови, а також і на навязання зносин з чеською державою. Пп. Секретарі зачали дискусію над нашими звітами, а в тім моменті увійшов якийсь старшина і доложив, що прибула депутація з Угорської Руси і бажає конче бути зараз принятою Президентом ЗОУНР. Д-р Голубович казав впустити депутацію в кімнату.

Явилися два відпоручники Угорської Руси, один в ранзі хорунжого, а другий ст. десятник. Хорунжий промовив до п. Президента менш-більш такими словами:

„Як заступники х. села, х. комітету відносимося до вас, щоби ви уділили нам братньої військової помочі в боротьбі з Мадярами, які нападають на наші села, реквірують нам худобу і бють селян. Ми бажаємо злуки з вашою областю і сподіємося, що ви браття Галичане не відмовите нам вашої помочі, а як діти одної неньки вставитеся за своїми братами!"

Безперечно ідея велика і скорше чи пізніше була би приступила укр. держава до справи прилучення Угорської Руси, але покищо були це лише задушевні мрії одних і других братів. Не знаю, чи ця депутація була відгуком всеї Угорської Руси, скорше догадуюся, що це були висланники одної, або двох сусідних громад, а щодо заподаного мадярського насильства — може це були лише вибрики поодиноких осіб мадярської армії чи жандармерії. І не треба було бути надто великим політиком чи стратеґіком, кожний смертний, який лише дрібку був обізнаний з нашим тодішним загальним положенням, міг зрозуміти, що просто божевіллям, коли не убійством, булоби для нас робити собі свіжого ворога і виступати збройно проти нього, а в додатку сильного та зорґанізованого і ослаблювати наш і так крихкий фронт. В дальших послідовностях нерозважного кроку булоби: замкнути собі раз на завжди жерело закупів потрібних нам військових припасів і поріжнитися з Чехами, нашими безпосередними сусідами; Чехи були тоді надто заінтересовані Словаччиною і Угро-Русю. На мою думку навіть мирне прилучення угорської України до нашого державного ембріона було тоді передвчасне і непожадане із-за тягарів, які треба було двигати, маючи під собою згадану область. Тих кілька соток населення угорської України, здебільша мешканців високих гір, бідних і голодних, требаби було зараз з першим днем прохарчовувати і слати їм ваґоново хліб, якого тоді у нас треба було зі свічкою шукати. По хлібі треба було щойно слати інструкторів, які село за селом ширили би національне і культурне освідомлення та українську державну орієнтацію, закладали школи, товариства ітд., а це все вимагало чимало часу, сил і гроша, яких не збувало у нас, а недоставало. В додатку повища праця не була би легкою, бо т. зв. „Руснаки" були коли не ряними мадяронами, то щонайменше сильною русофільською запорою.

През. Голубович вислухав депутації і попросив її вийти на час, щоби над відповідю засягнути думки Ради Секретарів. Началася нарада над тим, чи треба збройно виступати проти Мадярів, чи залишити справу угорської України аж доти, доки не зліквідується польської війни і не приведеться до ладу нашої держави. Одні були за збройним виступом, оправдуючи своє становище тим, що ми стоїмо день перед нашою злукою з Придніпрянщиною, будемо отже сильні чисельно і матеріяльно — цю думку найбільше підносив і обороняв сам през. Голубович, а попри це підчеркував, що нашим обовязком і правом є заступитися за братів Угро-Русів тимбільше, коли вони про це просять. Другі були проти воєнних кроків, обосновуючи своє становище тим, що наш фронт слабий, а польські сили ростуть з кожним днем, ми окружені зі всіх сторін ворогами, а одинокими народами, які нам яко-тако чито з інтересу чи просто безінтересовно моглиби помагати, а що найменше не шкодити — це Мадяри і Чехи. Цього переконання був полк. Вітовський і він з гори твердив, що

наш збройний виступ скінчиться невдачею, бо пориваємося з лопатою на сонце, а вслід за тим пропадемо, окружені зі всіх боків ворогами. На поміч — говорив — Директорії не можемо зовсім числити, бо її військові сили заняті большевиками і з ними не можуть собі ради дати, так що і ми мусимо помагати їй своїми і так нечисленними куренями!

Не помогли ці річеві докази полк. Вітовського; по його словах почав през. Голубович настоювати таки за збройною поміччу братям „Руснакам" і спитав Вітовського, яку силу може він призначити на цю почесну виправу.

— Жадну — відповів Вітовський — бо і так маю замало курінів, щоби обсадити добре львівський фронт!

— Годі всеж таки відмовити братам помочі — сказав п. президент — чейже ви, пане секретар, можете призначити на цю ціль бодай кілька курінів?!

На це відповів іронічно полк. Вітовський:

— Пішлю хіба один курінь!

— Добре, пане секретар! А звідки і під чиєю командою, бо це мусить бути якийсь старший старшина? — спитав д-р Голубович.

Відповідь полк. Вітовського звучала резиґнуючо:

— Призначу коломийський курінь, а команду віддам в руки підполк. Федоровича!

— Добре! Так прошу видати зараз телефонічно прикази Окружній Команді Коломия, щоби слала свій курінь і візвати підполк. Федоровича до обняття команди! — сказав п. президент. Звідомленням депутації про експедицію закінчилося це засідання.

* * *

Якого кінця дожила славна протимадярська виправа коломийського куріня, читачам відомо, а які наслідки вона принесла — теж не є строгою тайною! Хто зна, чи не прискорила вона нинішної долі Угорської України, а навпаки, якої ваги було би набрало переведення нашого договору з Мадярщиною на хід справи Прикарпатської Руси з одної, а міждержавних відносин трьох межуючих тоді республик: української, чеської і мадярської з другої сторони.

Що президент д-р Голубович відняв одним словом нашій Гал. Армії майбутню амуніцію, зброю і технічні прилади, це ясне. А до здобуття Львова і зліквідування тим самим польського фронту і хто зна чи не вирішення справи ЗОУНР хибувало виключно стрілен і зброї. Армія наша була вже доволі сильна і карна, лиш убога в кріси та стрільна. Кожному з нас відомий похід ґен. Грекова з чотирокутника смерти; він вибрав тоді напрям походу на Львів через Теребовлю - Тернопіль, бо надіявся захопити в Бродах три ваґони піхотних стрілен. На його розчарування стрільна ці були непридатними до наших крісів, а стрільці наші з нечуваною посвятою йшли тоді наперед, промощуючи собі дорогу серед ворожої лінії виключно баґнетами. А причиною відвороту нашої армії за Збруч була виключно недостача амуніції. — Здається, що армія Галлера не булаби змогла виповнити припоручень Франції, коли би кожний із 100.000 наших стрільців членів УГА почув коло себе тягар 120 набоїв. Такого военного запалу, який настав був у наших стрільців підчас походу Грекова, здається ні у одної армії не можна доглянути.

Не хочу в цей спосіб робити замітів през. др Голубовичеві, бо вірю, що він як знаний, щирий, ідейний і заслужений народний діяч поступив тоді в пересвідченні, що як начальник Держави робить для Неї хосенне діло, вірний наказові його чистої та ідейної совісти, однак крок його був хибний і чимало шкоди приніс нашій Армії і Державі і хто зна, чи не був він одною із найважніших внутрішних причин упадку ЗОУНР...

Військові відзнаки Дивізії Сірожупанців

При значній ріжноманітности однострою нашої армії і через часті його зміни протягом лише пятироків (1917-21), вже тепер потрохи вислизають з памяти деякі його дрібніші приналежности, як напр. ранґові відзнаки. В цім переконуємося при розпитах бувш. старшин, що переходили з одних частин до других з відмінним однострoєм.

З описів деяких Сірожупанців далося мені більше-менше усталити такі їх відзнаки, ношені на комірі.

Старшини мали золоте шиття:

Хорунжий — один золотий колосок
Поручник — два
Сотник — три
Підполковник — два з галуном
Полковник — три з галуном
Ґенерал — герб.

Козаки мали срібне шиття без галунів:

Козак — один срібний колосок
Чотовий — два
Бунчужний — три
Підхорунжий — ?

Тло нашивок у відзнак:

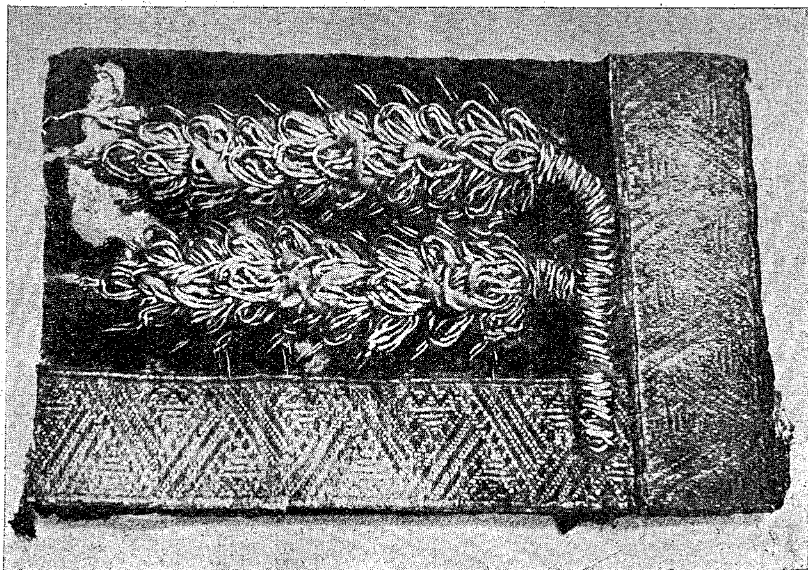

Штаби, шпиталі, священики — малинове
Піхота — синє
Кіннота — жовте

Гарматчики — червоне
Інженірні частини — чорне

Священик мав на малиновому тлі шитий сріблом хрест з срібним галуном.

Як видно з доданої знимки одної з відзнак, виглядає вона незле, але й невійськово. Можеби така відзнака більше надавалася для частин постачання.

До речі зауважу, що наші музеї не мають у своїх зборах комплетів ранґових відзнак. Найскорше цей брак направить наша сімя, сімя читачів „Літопису", розшукуючи і надсилаючи відзнаки, а то й цілі убори всіляких частин нашої улюбленої армії до музеїв і тим заповнить цю нероблячу нам чести прогалину.

„Дерманська Республика"

Написав: *Павло Селезіон*

До одної з ганебних та жалюгідних подій на Волині підчас наших визвольних змагань — треба віднести тз. Дерманське повстання.

По російській революції та демобілізації російської армії край наповнився ріжними темними типами, які ночами разом з анархією почали ширити всілякого роду грабунки. Найбільше дісталося зненавидженим селянством панським маєткам. В с. Дермані, тепер Здолбунівського, а давніше Дубенського повіту знаходився маєток кн. Любомирського. Палати князя пограбовали частинно салдати, а решту докінчили Дерманці, заохочувані своїми „бувалими у світі" людьми Іваном Довбенком, прозваним Галата, б. матросом Балтійської фльоти та іншими особами. Розохочені грабунками Дерманці й не зогледілися, як з князівського добра нічого не лишилося, а що до грабунків була ще охота, то пограбували, знову-ж таки за намовою згаданих осіб, і добра Свято-Троїцького монастиря, який знаходився в Дермані.

1918 рік. Настає влада гетьманату. Скрізь по Україні порозташовувано відділи війська, які почали карати села карними експедиоіями. Це було одною зі страшних похибок Гетьманату і цим озброєно проти себе селянство, яке лише почасти було винне в грабунках, та дано в руки большевиків чудесний арґумент для аґітації проти Української Влади. — Не минула кара і Дерманців. Відділ Гайдамаків, стаціонований на стації Мізоч (7 верств від с. Дерманя) зробив нальот на Дермань, зібрав всіх мешканців на сход і вибравши буцімто замішаних в грабунках кількадесять селян — тут же на очах решти — випоров їхнагаями.

Тимчасом вибухло проти гетьмана повстання. Заворушилися і Дерманці, підбурювані большевицькими аґентами мат. Дибенком, Рибаком та провідником Спасівської волости на Дубенщині Рекуном, який дуже часто приїзджав на „просвещеніе" до „сусідньої Дерманської республики". Цей „ревком" вирішив врешті використати ситуацію в краю і підняти також повстання взагалі проти Української Армії. (Дубенщина була вже занята укр. республиканським військом). Проголошено с. Дермань „Дерманською Республикою". До „республики" ввійшли також сусідні села як Буща, Борщівка, Мізочик, Лебеді та Здовбиці (остання претендувала також на „самостійність", але ж їй якось слабше пішло).

„Ревком" в складі мат. Дибенка, Рибака і інших (призвищ інших членів не знаю) — почуваючи себе профанами у військовім ділі — вирішили запросити на керування „армією Дерманської Республики" якогось військового чоловіка. В тій цілм делеґація Дерманців звернулася до Чеха-кольоніста Говорки з чеської кольонії Ірвени, б. старшини російської армії, аби той взяв провід над Дерманцями. Говорка від цеї чести катеґорично відмовився та радив дерманцям сидіти тихо, вказуючи при цім на безцільність такого повстання та перспективи в майбутньому. Одначе повстання таки вирішено зробити і то під проводом своїх місцевих військових „авторитетів".

Командантура міста Здолбунова, перечуваючи, що в Дермані діється щось непевне — вислала в розвідку старшину та двох козаків, аби ті на місці переконалися, в чім річ. На простуючу дуже безпечно розвідку напали в Ірвені Дерманці та забрали її в полон. Козаків зараз же по розброєнню випущено, а старшину (призвище не відоме) — вирішено розстріляти. Довго нараджувалися та тягли жеребки, кому прийдеться вбити невинного чоловіка, а тому що ніхто не рішився на це — вирішено розстрілять його ґуртом. По відповіднім „підтриманню духа" самогоном — старшину розстріляно та потім поховано під кол. Ірвеною.

Після цього інціденту з розвідкою — вирішили Дерманці вже не критися зі своїм повстанням, а виступити отверто з наступом на самий Здолбунів. Витягли якусь заховану ґармату та почали остріл Здолбунова, а „армія" тим часом оточила місто зі всіх боків, острілюючи також місто з кулеметів і рушниць. Від гарматного острілу потерпів чугуннолітейний завод в Здолбунові, на який Дерманці звернули найпильнішу увагу своєі гармати. В місті наступу ніхто не сподівався, бо большевицький фронт був далеко, отже в місті панував цілковитий спокій, тому самозрозуміло, що наступ та остріл міста якимись військами викликав як серед населення так і серед залоги певний неспокій. Не зустрічаючи відповідного опору — Дерманці ввірвалися в місто, прямуючи до двірця, де в ваґонах знаходилося військо, яке по острілянню їх Дерманцями поховалося в будинок стації і звідти відстрілювалося. Командант війська (його призвища, кількости війська та назви його не міг я мимо своїх старань довідатись), наказав залозі стрілянину припинити цілком та підпустити Дерманців до себе як найближче. Дерманці опянілі успіхом пояснили собі причину припинення стрілянини утечею противника та побігли ще швидше в напрямку стації. Залога, підпустивши повстанців до себе на кроків двіста — привитала їх такою дружною сальвою з кулеметів та рушниць, що Дерманці відразу відмовилися від своїх войовничих плянів та кинулися втікати.

Так в Здолбунові пропала Дерманська „самостійність", проіснувавши всього кілька днів. Тих повстанців, які засівши в лісах біля Дермані, відстрілювалися проти наших військ — розстріляно, в живих лишилося небагато. Розлючене козацтво хотіло зтерти з лиця землі Дермань, та почало остріл з гармат по Дермані зі ст. Мізоч, але делеґація селян, які поставилися до повстання — оскільки не неґативно — то пасивно — ублагала козаків і стрілянину припинено.

Український куток у Військовім Музею в Брюселі.

Український відділ при Військовім Музею в Брюселі

В неділю 10 травня відбулось відкриття Українського Відділу при Королівськім Військовім Музею в Брюселі, в якім зібрано памятки нашої армії і наших визвольних змагань з року 1918-1920. Святом відкриття увінчалась двох-річня робота і старання української кольонії в Бельгії. Ним закріплено нову позицію, що свідчить перед чужинцями про національне буття і наші змагання до державности.

По організації і викінченню Української Секції в Світовім Музею в тім же Брюселі в р. 1929 українські еміґранти почали шукати нової нагоди приложити свої сили на місцевому ґрунті до якогось патріотичного діла. Вони звернули увагу на Військовий Музей, який відзначається взірцевою орґанізацією і цікавим матеріялом, що відноситься не лише до Бельгії. Тож не дивно, що з усіх брюсельських музеїв він є найбільш одвідуваним і становить прекрасну трибуну для пропаґанди.

Нині він містить ріжні памятки бельгійської армії від часу повстання королівства в р. 1830. а навіть дещо з попередніх часів, доби Наполеона та голяндського панування. Крім цеї історичної частини має також велику збірку всіляких військових річей, що відноситься до останньої Великої Війни і народів, які брали в ній участь. Кожна нація має одну або кілька вітрин, де розміщено зброю, муніцію, прапори, відзнаки, медалі, образки, вкінці манекіни в повних одностроях. Окремі салі заняті памятками бельгійської армії і трофеями відібраними у Німців.

Зараз по війні основна маса цього матеріялу була приміщена в якійсь старій будові, і нею ніхто не

Українська Громада і гості, присутні на відкриттю Українського Відділу при Військовім Музею в Брюселі

цікавився. Аж доки нинішний Директор Музею, кол. старшина кінноти п. Леконт не занявся справою, і не здобув від міністерства нового помешкання, належних коштів, не розложив матеріялу, як того вимагає наука і смак. Нині Музей представляє приклад порядку, твір шляхотного декоративного таланту, плід ерудиції і наукової безсторонности. Тож не дивно, що він так є люблений бельґійською публикою.

От на цей то Музей і кинула оком Українська Громада м. Брюселі та почала робити заходи для приміщення в нім Українського Відділу. Пізніше ту справу перебрала на себе Укр. Нац. Рада, що стоїть на чолі української кольонії в Бельґії. Вже перші старання показали, що Дирекція ставиться прихильно до пропозиції Українців постачити їй матеріяли, з яких можна би було зорґанізувати Відділ. Тих матеріялів треба було шукати найбільш на українських землях під Польщею та в Чехії, де осіла головна маса нашої військової еміґрації, тому вирішено між іншим звернутись до відповідних офіціяльних чинників.

Згідно з порозумінням Українці вдались до Чехів, а Дирекція музею до Поляків з проханням, аби вони уділили дещо з того, що було відібрано від українських відділів в час інтернації. Чехи обіцяли зробити все можливе, але до нині від них ще нічого не маємо. Натомісць Поляки відмовили досить рішучо. Тим не менш Бельґійське Міністерство Справ Закордонних наказало своїм Леґаціям в Празі і Варшаві пересилати до Брюселі в дипльоматичних валізках все, що їм буде передано особами чи установами для Українського Відділу. Отже довелося покладатись головним чином на власні сили, і на допомогу українського громадянства та на доброзичливість Бельґійців.

Стали писати Українці з Бельґії на всі боки. Багато з тих писем зосталось без відповіди. Але дехто і відгукнувся. Найцінніші речі прислав п. ґен. Кущ, якому ріжні особи передали цікаві речі. Бібліотека ім. Петлюри в Парижі надіслала маску пок. отамана. Полк. В. Вишинський дав булаву, подаровану йому Січовиками. В книгарні Савули у Відні закуплено мазепинку, бляхи до поясів. Роздобуто образки Перфецького, справлено чудовий прапор з тризубом на древку.

Мало по малу зібралось доволі матеріялу, щоб одягнути два манекіни, одного в однострій наддніпряського козака, у смушевій шапці зі шликом, а другого в стрій галицького січового стрільця в мазепинці. Пізніше до них долучено українського старшину кіннотчика, який виглядає дуже гарно. В коло манекінів у великій вітрині розложено ріжні речі і памятки українського війська, на стінах розвішено стратеґічний плян з кінця 1918 р., чотири таблиці відзнак всіх ранґ обох армій, образки, портрети. Вітрина наша стала виглядати не згірше за інші а як деякі чужинці твердять, ліпше за другі вітрини.

Відкриття призначено на 10 травня. Дирекція Музею запросила всіх членів Т-ва, що гуртуються в коло нього, Українці з свого боку розіслали численні запросини Бельґійцям, Литовцям, Грузинам. Багато зїхалось Українців з провінції. Свято почалось промовою Голови Укр. Нац. Ради, пана Андрієвського. В ній він дякував насамперед Дирекції за симпатію і допомогу в справі увіковічнення чинів Української Армії в Музею. Далі подав загальні відомости про Україну і її вагу та значіння в минулому і майбутньому. Пізніше старшина був української армії п. Олексюк зробив огляд збройної боротьби за незалежність України. Наприкінці Директ р пояснив наукову важність збірки і дякував Українцям за їх старання та дарунки.

Після промов гості, між якими було кількох визначних військових Бельґійців, та литовські старшини, розпитували про нашу армію, її акцію, трагічні події визвольної боротьби. На тому скінчилося Свято. При виході з Музею Українці і дехто з гостей відфотоґрафувалися, а далі рушили на могилу Незнаного Воїна. Тут представники української кольонії зложили великий пишний вінок з написом „Бельґійському Незнаному Воїнові від Українців“. Численні часописи відзначили факт відкриття нашого відділу і маніфестації наших симпатій до бельґійської нації.

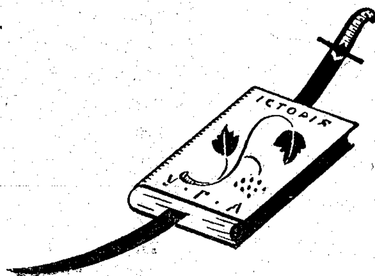

За Плаучою великою

(Зі споминів С. К., 6. підст. 18-ої бриг. У. Г. А.)

Вночі йшов дощ. Не дощ а злива. Не даром так вчера сонце пекло, гнітило нас, як ми доходили до Зборова.

І нині знов воно встає там ізза тої гори і усміхається до нас. Скоро висушить баюри, що поставали на розбитім гостинці, а далі до нас візьметься... Чи є що гірше для стрільця в поході, як та жара, що дух забиває? А води, як хочеться! Так і припавби до керниці і цілий би в неї вскочив... Піт по лиці спливає, під наплечником мокро, здається і сорочку скинувби...

Бриґада ночувала в Зборові. Наша 6-та сотня мала нічліг у великій стодолі за містом. Цілу ніч вибирали стрільці вигідніше місце для себе, бо крізь дах текло як через решето.

Над раном чути стріли близько за Зборовом. Недобрі вісти. Десята бриґада опустила Гологори. По тамтій стороні армія Галера напирає. Вивінована, як армії держав у 1914 р., а у нас... набоїв нема.

Вийшли битим львівським шляхом за Зборів. На право від нас в переді гремить-клекотить, на ліво покищо спокійно...

Стріляє наша артилерія. По стрілах пізнати, що наша. Клекотять скоростріли. На хвилю замовкнуть, тільки крісові стріли чути, а далі знов починають, як у Великодну Пятницю під церквою калатають діти.

Добре боронять Сини свою матір Землю, бо кожний свій слід кровю значать...

Назустріч нам тягнуться довгі валки обозів. Все відступає до Зборова і далі. Туркіт, крик, гамір, стрілянина на недалекім фронті, все мішається до купи. За фронтом гірший страх при відступі, бо на фронті тільки залізо і порох говорять...

Минаємо останні вози обозів. Чогось помало іде наша бриґада. А так треба би скорше до бою... Помогти братам, що стараються останки Волі затримати. У нас ще є по кілька набоїв...

Наш 2-ий курінь пішов полями на ліво. Довго білів шлях із рештою бриґади за нами, аж потонув за ланами збіжа. За нами їдуть кухні та вози сотенні.

Хтось пісню почав. І десь вона візьметься! Чи в радости, чи в горю. Стрілецька вдача, як давня козацька!

„Україна з Польщев та не в згоді жили,
На самого Дмитра огонь розложили..."*)

Не дуже голосно співає гурток стрільців на переді.

Курінний Назаревич на коні обернувся, затримує пісню.

Стрілець без пісні, як без води риба. З піснею забулося, що йдемо там, де пісню смерть співає... Співаки похнюпилися. Стрілецької думи розмову перебили...

Під Плаучою на полі табором стали. Кухні обід доварюють, по дорозі горіти не хотіло, жар дорогою розсипався. Стрільці одні в карти „очко" грають, дехто листа пише. Чи може сповідь передсмертну до рідні подає? Хорунжий на руку сперся, думку думає... Може банує за вечерами тими, що провів в Тернополі у чорнявки своєї? Як під Тернополем стояли, нераз конем сотенного, як тільки сонце йшло на спочинок, де неї заїзджав, а по дорозі пісню гомонів: „...Перші кури, як запіють, тоді встанеш, тай підеш"...

Чогось тоді, як ідеш до бою, усе миле перед очі стає... Спомини з дитинних літ в уяві розсипаються, перші дні весни...

„Шеста сотня, збірка!" А за хвилю; „Ходом руш!.."

Споважніли стрільці... Рука кріс обіймила. Сонце цілує горячо в лиця. Глухий ритм кільканацяти десяток ніг. В переді хорунжий. На сонце скоса поглядає. До вечера має обсадити беріг Стрипи і виставити на ніч полеві сторожі.

Вечеріє. В селі (Плаучій) передвечірний рух. Пастухи з товаром з поля вертають, стародавний журавель в долині скрипить. Стрільці всю воду з відра молодиці забрали, назад весела до колодязя йде.

— Боже вам помагай! — старий дідусь біля воріт з ціпком в руках стоїть. Вечірне сонце на срібне волосся золотом кидає...

— Бувайте здорові! пращають стрільці.

Минули село. На горбі кладовище видніє. Біліють та чорніють хрести. На боці воєнний цвинтар. Рядами невеличкі хрести стоять...

Щось думку наганяє: Чи й над нами такі хто поставить?

Кажуть, що вояк, як іде у бій, не сміє думати про смерть, а про життя та перемогу, та чи годен так?

Заходить сонце за обрій. Дихають теплом поля. Нічні примари пускають стежі у вивози, у ліс.

О, рідні поля! Чого такі милі в ту хвилю? Дивитеся на нас, чи міцно сталь в руках держимо?

Не журіться, не кинемо!.. Хіба з мертвих рук на ваших межах віднімуть...

Хорунжий люльку закурив, Чудний такий.

— Хай жінка не журиться, каже.

Стрільцям байдуже. „Або добути, або дома не бути...!" Не перший раз іти в таку „коломийку." А тільки що гризе: набійниці порожні!

Ідуть спокійно. Тільки ноги тишину колотять. Декому кріс на однім рамени затяжів, на карк закладає.

Стрілецькі очі на поля, на рідну землю поглядають. Немов питають: — Чи пригорнеш ти нас, як треба буде?...

Так тихо всюди. Сполошена перепелиця втікає в жито.

Надходить ніч...

Над Стрипою виставила сотня полеві сторожі. Я зі своєю в садку. Є три хати, та в них нікого нема. Хазяї недавно видно повтікали. Хтось тут вже по свойому господарив, чи може так лишили. В хатах повно соломи, вікон нема.

В долині блищить ріка. За рікою тихо.

Висилаю двох стрільців на чати і других двох на звязок на боки. Решта спочиває. Обійшов обійстя і лягаю в садку. Підімною зелена трава, а надімною моргають зорі... Люблю на них дивитися. Там більше мудрости, щастя, як під ними.

Чую легеньке: псит! там, де чата в долині. Встаю і йду туди.

— Що сталося?

— Чути було шмер за рікою. Якби хто у воду ліз.

*) Пісню ту співали часто стрільці 18-ої бр.

Наслухую. По тамтім боці село за рікою... Вулиця зі села до ріки провадить. Хтось коні в ріці напуває.

Знов плюскіт і чалапання в болоті. Завернув і поїхав помало до села. Коники малі, господарські.

Вертаю назад у садок.

— — — — — — — — — — — — — — —

Над раном принесли стрільці каву з кухні.

— Пийте, бо скоро, мабуть, звідси заберемся.

Хорунжий зявився. З поспіхом:

— Стягніть скоро чати! Відходимо взад. Понижче нас. противник перейшов Стрипу.

На полі сходиться сотня. Ідемо взад аж під Плаучу. Блестить роса на житі, мак після ночі став червоніший.

На дорозі булавний Вовк (з Тернопільщини) на фірі чекає. Набоїв привіз. Десь по селахназбирали. Скоро стрільці розхопили. Декому й не стало, дехто тільки з ґудзом на чолі відступив від воза.

Під кладовищем курінь чекає. Курінний пор. Назаревич на коні кудись на ліво дивиться. Приїхав до сотень.

Приказ: Четверта, пята на право, шеста сотня з місця, розстрільна!

Перед нами тихо. В недалекій віддалі стрілець від стрільця, посувається розстрільна полями вперід. На правім крилі, десь під Зборовом видно, як тріскають шрапнелі. Там вже клекотить.

Кріваво сонце нині сходило...

На ліво від себе беріг Стрипи лишили, більше на право змагаємо, де бій іде.

Погано прийдетьья женцям його жати.

Галява століченого жита. Лежить кінь убитий. З сідлом, військовий. Чий, не знати.

Очі наші на право глядять. Там щось недобре твориться... Розстрільна вигнулася взад, та чим раз рідне. Видно, як стрільці з високо піднесеними крісами (долом збіже заваджає), підбігають взад...

Щось зашуміло на нашім лівім крилі. Залізний деркач цокотить, та не перед нами, а за нами, на вскіс по плечах...

Долів! — приказ.

Що це?... Чого ворог за нами?...

Сичать смертоносні оси, та падають біля нас. Стрільці притаїлися. Дехто обернувся фронтом на ліво і глядить очима за противником. За житом на толоці чорніють рядом купки свіжо-викопаної землі. Ізза тих купок час від часу димок у гору підноситься. Наша розстрільна творить до них прямий кут.

Чути зойк там, де ліве крило. Там жито гірше хвилює, як біля нас.

Курінний Назаревич на коні приліг, з правого крила до нас чвалує. Помітили його із толоки, бо кінь рвеся кудись, сталевого дощу боїться.

„Шеста сотня змінити напрям на ліво!“ — впало до нас із коня.

Я на правім крилі сотні. По землі повзаю на ліво. Розстрільна помішалася...

— Рівнай до середини! Мірник звичайний!...

Трах-тарах!... понеслося наше.

У відповідь з толоки ріжуть по нас скорострілли.

А де наші скорострілли? Чому їх не чути?...

В обозі лишили. Нащо їх брати, як набоїв нема. Ту не вистава.

Гей, там, мужі державні, при зелених столах, порадьте що!..

А сонце так пече. Немов глумиться над нами...

Проти мене ровом на толоку підсуваєся ворожа резерва... Багато їх синіє...

Стріляй! — кричить хтось надімною...

Стріляти?!.. Та чим стріляти?... Ні, брешу, у мене ще один набій, та треба його на випадок...

У мене ще одна ручна ґраната. Підбігти, та кинути її не далеко, та не виплатиться, бо за ґранатою і мене не стане. Стрілець недалеко мене, як підсувався, за високо шапку з жита показав. Положили його, щоби ліпше землі тримався...

Ріднуть наші стріли, а розстрільна — не знати, хіба сусід про сусіда знає, бо дальше жито заступило.

Ще хвиля і ригне толока на нас синіми постатями із наїженими баґнетами. А наші другі сотні далеко десь за нами, а може вже й відступили, бо стрілянина назад посувається.

„Французькі баґнети довші як австрійські,“ шепче до мене сусід з права. Ще щось шепоче до мене, та я не чую, не хочу нічого чути... Чекаю, заки щось станеться...

Дивлюся в жито коло себе. Маленька зелена комашка повзає по стеблі безжурно.

Житом вістовий до нас пробирається. Зігнувся, без шапки. Коня лишив в долині. За хорунжим питає...

Хорунжий Босий розгорнув жито.

— Пане хорунжий! Відступ! Ще хвиля, загорнуть нас! Наші вже за Зборовом!

Від стрільця до стрільця понісся шепіт в розстрільній. Заколисалося жито. Розстрільною посуваються взад.

Ще трохи, трохи і перестане нам докучати сичання їх куль. Щоби тільки в долину, де жерела бють, а там вже за горою...

Гусаком над кернички зійшли. Стрільці до жерел припали...

— Не пийте води! свариться хорунжий. Кольки дістанеш один з другим...

— Пане хорунжий, я роззуюся, вимочу ноги. Так напарило, що йти не можу, проситься якийсь стрілець. Як іде, на кріс опирається.

— Не можна, брате! Тікай, як можеш, бо в руки попадешся...

За кладовищем сотні спочивають. Як ми зблизилися, рушають дальше і ми за ними. Ніхто не спиняється, не числить страт у сотні. Нема часу, бо ворог на пяти наступає...

Куди ідемо? Де опинимося? Ніхто не знає.

Коби тільки на хвильку сісти де, бо підошви на ногах так печуть... Декотрі стрільці кривають... Чоботи зі сирівцю парять.

Перед вечером в Козовій були. Перед нами цікавість на лицях цивільних, за нами перевага-глум.

„.. Відлітають сірим шнурком...“

Пригадалося мені. Ідуть невеселі стрільці з мовчанкою на устах. Перевтома на лицях спочиває..

Темніють ниви за місточком, берези коси з жалю поспускали. Ніби дрожить земля, жаль до стрільців має...

— Не винні ми, — здається шепчуть спрагнені уста стрільців.

Попри нас штаб бриґади переїхав. Сот. Др. Ілько Цьокан, командант бриґади, струнко на коні сидить, тай думку думає... Невеселу.

— Гей, ти, пане сотнику, батьку наш, не добре твориш, що нас у бій посилаєш, та голими руками жар загортати кажеш — набоїв не даєш!..

Та не чує він... Думки роєм у голову летять... В сторону рідної Золочівщини глядить, яку нині покинула Воля....

Де-що з давно минулого

Уривок зі споминів. Подав Др. Л. Кобилянський.

„Спогади — це єдиний рай, з якого нас не можна вигнати".
Жан Поль

Року 1871, по скінченні ґімназійного курсу в житомирській ґімназії (тоді в Житомирі була лишень одна хлопяча ґімназія), я вступив на медичний факультет університету св. Володимира в Київі.

Житомир в тім часі уявляв з себе чисто польське місто, або, краще сказати, польсько-жидівське. Підчас польського повстання 1863 р. Житомир відогравав значну ролю: тут орґанізувались повстанські гуртки, відбувались польські патріотичні маніфестації, в яких ініціятива та головний провід були в руках католицького духовенства та польського жіноцтва. — Коли-ж повстання було приголомшене, почалась, звичайно, русифікація всяких установ та громадського життя, але посувалась та русифікація доволі мляво і не давала великих позитивних наслідків. Театр в Житомирі перед повстанням був польський, а після повстання став російським; польські вистави були заборонені.

Але головним обєктом русифікації, можна сказати, була ґімназія. Треба зауважити, що й ґімназія перед повстанням була ґрунтовно спольщена; хоч викладовою мовою була мова російська (опріч р.-католицької науки віри), однак майже всі учні ґімназії, більшість педаґоґічного персоналу і навіть педелі розмовляли по польськи. Величезну більшість учнів ґімназії становили Поляки і Жиди; чистих Росіян, то б то Великоросів було обмаль, Українців була, правда, значна кількість, але майже всі вони, або принайменше велика їх більшість були або спольщені, або зросійщені; національно-свідомих Українців, навіть серед учнів старших кляс, зовсім майже не було. Між собою учні-Українці розмовляли або по польськи, або (коли це було заборонено) — по російськи.

Ото-ж в ґімназії польська мова була сурово заборонена. Учням, під страхом кари, забороняли розмовляти по-польськи не тільки в ґімназії, але й поза ґімназією — на вулиці, в театрі і т. д. — не лиш між собою, але й з сторонними особами, ба. — навіть з батьками та з родичами. Науку р.-катол. віри викладано російською мовою, яку ксьондз-законовчитель немилосердно калічив; підручники були літоґрафовані, перекладені з польського. Старезний учитель малювання та краснопису Божидар Йосипович Собкевич — Поляк — не знав з-роду російської мови і, коли заборонено польську мову, став розмовляти з учнями мовою українською, яку він знав досить добре.

Треба однак зазначити, що русифікацію в житомирській ґімназії переводжено не дуже педантично. Серед педаґоґічного персоналу ґімназії було чимало людей розумних та політично-коректних, яких я завше згадую з почуттям пошани. Таким був, напр., тодішній директор ґімназії Іван Якович Ростовцев — згодом помічник куратора („попечителя") київської округи; далі — інспектор Петро Гаврилович Барщевський та ще людина, яка стояла безпосередньо близько до учнів — дозорець („надзиратель") Феофил Іванович Бахталовський. Той був Українець — та хоч і знав російську мову, але з нами учнями розмовляв переважно по українськи. Бахталовський був нашим улюбленцем. Нажаль він згинув передчасно траґічною смертю: збожеволівши, повісився. Зокрема мушу ще згадати учителя російської „словесности" — Володимира Олексієвича Шаврова. То був зразковий педаґоґ і високо-коректна людина, учитель-джентльмен в найкращому розумінні слова (він, напр., ніколи не ужив слова не то що „жид", а навіть „еврей", а говорив натомісць, коли треба було, „иностранец"). Шавров тішився серед усіх учнів без винятку високим авторитетом, глибокою повагою та щирою симпатією — і мав на нас учнів великий моральний вплив. Ми переймали від нього не саму лишень науку — яку він викладав ідеально, — але й його етику, його коректність та звичайність і ту тактовність, яка характеризує так зв. „добре виховану" людину. Не трудно зрозуміти, яке велике значіння мало це для нас в нашому вже самостійному товариському житті.

Але поруч з такими позитивними типами доводиться для контрасту згадати й про таке, можна сказати, виняткове monstrum, яким був учитель французької мови та ґімнастики — Анґлієць Франц Францович Бейвель. Досить було глянути на його бридкий, дзюбатий, з товстими, як у Неґра, губами, вид, щоб признати справедливість російської приказки: „Бог шельму метіт". Це був шпиг, провокатор та хабарник, а до того ще й завзятий „обруситель", хоч сам дуже кепсько володів російською мовою. Учні-Поляки та Жиди, — але особливо Поляки, — були обєктами його повсякчасного знущання і підчас науки і поза наукою.

Покличе бувало Бейвель до себе підчас лекції якогось хлопчика-Поляка тай питає: „Ти хто такий?" А коли той скаже: „Поляк", — Бейвель починає бити кулаками об стіл та тупотіти ногами: „Не смієш так говорити, — кричить, — немає тут жадних Поляків! Ти — руський, руський, чуєш? Я покажу тобі, який ти Поляк!" — „А якої ти віри?" не вгамовується Бейвель. — „Католицької", — каже учень. — „Га! католицької!... bless my head! — Ні, ти папської віри, ти — папіст". — Сердешний хлопчина, плачучи сідає на своє місце, а при нагоді, питає ксьондза-законовчителя: що то за папська віра та яка ріжниця між католиками та папістами?

З кожної дрібниці Бейвель намагався зробити політичну „історію" і страшенно радів, коли йому вдавалось якогось Поляка спіймати на горячому та „упекти". Підчас години Бейвель раз-у-раз нишпорив в кешенях учнів та в лавках, і коли йому трапилось знайти там хоч клаптик паперу, писаного по польськи, то він реготався якось по чортячому і зараз-же вів „злочинця" за вуха або за чуба до інспектора. Та добряга Петро Гаврилович, вислухавши доповідь пана Бейвеля, робив ґрізне обличча і „накидався" на винуватця з такими словами: „Зачем ето ти таскаеш с сабой в класс посторонніе вещі? Ти знаєш, что єто запрещено. Ступай в класс і не смєй больше єгого делать!" Але Бейвель такому учневі не давав спокою,

і на кожній зі своїх годин знущався над ним увесь той час, коли учень мав нещастя бути на науці у Бейвеля.

Бейвель мав у себе (як і ще де-хто з учителів) так зв. „общую квартиру", то-б-то пансіон для учнів ґімназії, і брав за той пансіон грубі гроші. До того пансіону заможні батьки радо віддавали своїх синів-мазунчиків та ледарів, сподіваючись, що Бейвель, як член учительської колеґії, зуміє периволікти цих паненят до наступної кляси. В пансіоні Бейвеля панувала розпуста та розбещенність; з пансіонерів Бейвель робив своїх шпигунських аґентів...

В ґімназії трактувався такий звичай, що учнів, які діставали за $^1/_4$ року кепські ноти, по постанові педаґоґічної ради, становили на всі чотири години „в угол" (в ті часи в ґімназії бувало в день по 4 години). Покарані діти не сміли підчас навчання сидіти, а мусіли, поки тривало навчання, стояти під стіною біля катедри, на очах цілої кляси. Це була досить тяжка кара не так з фізичного, як з морального боку; — такій карі підлягали, звичайно, лишень учні молодших кляс. Ото-ж цю, вже й без того тяжку покуту, Бейвель зумів обернути в справжні тортури. Увійшовши до кляси і вздрівши біля стіни покараних хлопців, Бейвель починав реготатись як несамовитий, кидався до них і, з якимсь садизмом, починав уставляти їх по свойому: штовхав, давав потилишники, вимагаючи, щоб пенітенти стояли струнко, як салдати на муштрі, стуливши ноги і опустивши руки „по швам", та щоб, крий Боже, не сміли рухатись. І так впродовж цілої години! Бейвель вже тоді й не вчив, а все тільки втішався цією картиною. — Одного разу трапилось так, що двох чи трьох з цієї малечі, що стояла під стіною, не витримали такого катування і, зомлівши, попадали на землю, вдарившись головами об поміст. Бейвель тоді справді перелякався і, покликавши педеля, разом з ним поніс зомлілих дітей до педелевої кімнати і там почав на них пирскати водою, аж поки вони не отямились, — а тоді їх відіслали до дому. Чи дістав Бейвель після того яку догану від свого начальства — не відомо, але він все-ж таки вів далі свою висококорисну педаґоґічну діяльність, а приголомшене та пр гноблене тодішніми репресіями та суворим шкільним режімом громадянство не насмілювалось скаржитись, щоб не накликати бува якої біди на своїх дітей, — а воліло сидіти мовчки та не рипатись...

Неможливо в коротких словах змалювати всі „подвиги" Бейвеля тай гидко якось порпатись в цьому багні. — Кінець-кінцем Бейвель таки „дотанцювався". Одного прегарного дня він якось раптом зник — виїхав з Житомира і вже не вернувся. Одні казали, що його перевели до якоїсь іншої ґімназії, але певніш, що його зовсім звільнили зі служби. Не помогла тут і його відданість обруситeльській та антипольській політиці.

II.

Я вже сказав, що русифікація громадського життя в Житомирі посувалось досить мляво. Росіян в Житомирі було небагато і майже всі вони вміли говорити по польськи. В російських великих маґазинах, таких як Хаботіна, Журавльова, в татарському маґазині Мустафи Ніґматуліна вся прислуга перфектно володіла польською мовою. Поляки-мужчини ще сяк-так розмовляли по російськи, але щодо польського жіноцтва, то воно по російськи ані телень...

Цілком інакше стояла справа з українською мовою. Всі майже Поляки (про Жидів немає чого й говорити) — і мужчини, і жінки — добре знали українську („хлопську") мову і вживали її звичайно в розмові з челядинцями, слугами, хоч і ці останні здебільшого знали незгірш і польську („панську") мову.

Що-ж до української пісні, то цій нашій сільській красуні просто-таки поталанило. Не зважаючи на свій сільський, мужичий одяг, а завдяки лишень своїй чарівній красі, народня українська пісня, з присінків та з пекарні пробила собі шлях до панських покоїв та сальонів. Серед правобережного польського суспільства українські співи були, можна сказати, у великій „моді". В кожному польському домі, де був фортепян (а фортепян був трохи не в кожному домі), серед нот були доконче і ноти українські: збірник українських пісень Ант. Коціпінського (з текстом, друкованим кирилицею та латинкою) та твори для ф.-п. композиторів „польсько-української" школи. З цих останніх особливою популярністю тішились українські шумки М. Завадзького, далі — транскрипції та варіяції на українські народні теми Яронського, Вітвіцького („Зібралися всі бурлаки"), співи Бонковського (між ними — дуже популярна „Гандзя", яка, продершись з панського двору на село, стала майже народньою піснею), Модзелевського та інші. Тексти до цих нот друкувались латинкою. Українська пісня рішуче переважила польську пісню, польські панянки, навіть „при гостях", далеко радніш співали українських пісень, аніж польських.

В сфері літератури помічалось також до певної міри анальоґічне явище. Серед правобережних Поляків дуже поширені були твори польських письменників „української" школи: Богдана Залеського, Северина Гощинського, Ант. Мальчевського, Михайла Чайковського (Садик-паша) і т. д. Найбільш популярною була поема Мальчевського „Марія" („Marja — powieść ukraińska"); дуже популярними були ще й ті твори польських письменників-белетристів, в яких акція відбувається на Україні, на лоні української природи та життя, як напр., де-які твори Крашевського („Chata za wsią", „Ostap Bondarczuk", „Jaryna"), Корженевського, Адама Плуга (Ант. Петкевич).

Само собою зрозуміло, що це захоплення Поляків українством було чисто-романтичної вдачі. На Поляків діяв поетичний та героїчний бік справи: українська природа, українська пісня, козацтво („козакофільство" та „хлопоманство")... На Україну Поляки дивились завжде як на „свою" землю, як на частину Польщі; українські козаки — то були вірні слуги Річі Посполитої та вірні слуги своїх панів-Поляків (двірські козаки). Це ми бачимо в оповіданнях, напр., М. Чайковського, в творах Ю. Словацького, Міцкевича та інш. Згадаймо хоч-би відому баляду Міцкевича „Czaty", в якій вельможний пан воєвода зве свого двірського козака Наума — „хамом" („Hej! kozaku, ty chamie"...) і наказує йому застрілити кого там слід. Українців Поляки вважали за нижчу расу („Bo to my od Jafeta, a oni od Chama"), за „хлопство": говорилось, напр., „хлопська" мова, „хлопське" вбрання, але до пісень цей епітет не прикладався; пісня звалась завжде „українською".

III.

Коли я гарним серпневим ранком наближався до Києва від останньої почтової стації Борщагівки, — Київ враз встав передомною в увесь свій зріст, у

всій своїй чарівній красі (я лише один раз був передтим у Київі ще малим хлопчиком кількох років). Я очей не міг одвести від тієї панорами, що розгорнулась перед моїми очима. Високо-високо на горі — лаврська дзвіниця хрестом своїм, здається, торкається хмар; а нижче — великий червоний будинок університету немов-би виринає з зеленої гущавини ботанічного саду. Лівіш — золоті бані церков, а прямо від тріумфальної брами (тоді ще стояла ця брама) двома рядами побігли вгору високі тополі... Багато доводилось мені, мандруючи по світах, бачити гарних міст, але такого, яке моглоби, по своїй красі рівнятись з Київом, я ніде не стрічав.

Ото-ж я й у Київі!... Ото-ж і він, наш старий, могутній дідусь — Дніпро — Словутиця!... Оце він, що носив на собі і човни Святославові, і гарматами рештовані чайки та байдаки Запорожців, що носив у синє море кров нашу і ворожу... Дніпро, до якого, як діти до батька, горнуться мої рідні річки, над якими пролинули мої дитячі літа: Тетерів та Рось зелена... Який він, справді, „широкий та дужий!"... А в ночі! На темній, аж чорній, воді блимають вогники, десь на тому березі палає багаття, а сам старий неначе задрімав. „Чуден тагда Днепр і нет равной єму рекі в мірє!"... (Гоголь).

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра"...

Київ зробив на мене враження справжньої столиці. Тут все не так як в Житомирі — широкі вулиці, хідники з цегли, ґазове світло... На вулицях не видко Жидів, тих Жидів в лапсердаках та з пейсами, яких в Житомирі повнісінько. Крамниці в суботу не зачинені, на базарах і в суботу можна всього купити. Все тут на російський штиб: візники одягнені в московські „армяки" та „кучерські" брилі, скрізь мова російська — в церквах, в крамницях, в ресторанах... України тут ніщо не нагадує, але про це тоді не думалось; неначе воно так і слід...

Розпочався академічний рік а з ним праця в університеті та в анатомії. Робота роботою, але мене, звичайно, особливо захопило студенське громадське життя.

Коли говоримо про студенське „громадське" життя в ті часи, то це треба розуміти до певної міри, або й цілком навіть, як „нелеґальщину". Тодішній Університетський Статут, якого творцем був міністер освіти ґраф Толстой, був складений так, щоб в студенському житті „громадою" і не пахло. „Студенти, — говорилось в Статуті, — суть отдєльниє пасєтітєлі університета", а тому суворо заборонялось, — під загрозою негайного виключення з університету, — все те, що мало які-небудь познаки „корпоративности", всякі гуртки, всякі гуртування з якою-б там не було метою — чи то з науковою, чи з метою самопомочі, чи навіть для розваги. Поза університетом студенти були звичайними „обивателями". Ніякого однострою для студентів не було — кожний одягався як хотів... Тип студента тих часів — з довгими патлами та здебільшого ще з борідкою — відомий. Московська „косоворотка", або частіш українська вишивана сорочка з червоною стрічкою у коміра, куций „піджак", довгі чоботи з холявами до колін, на плечах „плед", на голові широкий бриль, або смушева шапка, в руці — добра сучковата палиця — такий був типічний вигляд наших тогочасних студентів.

Проте, не зважаючи на таку сувору заборону всілякого гуртування, всілякої корпоративности, студенти гуртувались, складаючи товариства та гуртки; існували загально-студенські „громадські" установи, такі як: їдальня, щадничо-позичкова каса, бібліотека. Все це існувало „нелеґально", але не можна сказати, щоб дуже „секретно". Поліція дивилась на це крізь пальці, а компетенція університетської влади далі університетських мурів не сягала. Був ще студенський „клюб"; містився він, як пригадую, на Трьохсвятительській вулиці в помешканні якоїсь добродійки, що буцім-то запрошувала до себе студентів в гості. В „клюбі" верховодили студенти-Поляки, там влаштовувались танцювальні вечірки. „Клюб" взагалі не тішився популярністю і проіснував здається, не довгий час.

Студенська їдальня існувала назверх цілком леґально, явно, не криючись. Містилась вона на Великій Васильківській вулиці в одноповерховому домі Снєжка „з рогами" (так звався цей дім тому, що над ворітьми, як оригінальна оздоба, була прибита пара оленячих рогів). Офіціяльно їдальня була „записана" на імя матери одного студента — пані Донцьової, але то була лишень „фірма"; сама-ж шановна пані Донцьова в справи того свого „підприємства" ані кришечки не втручалась і ніколи там не бувала.

Їдальня була найбільш популярною установою: сюди ходили обідати не самі лишень студенти, але й сторонні особи — урядовці, люде „вільних професій" то-що. Обід з двох страв коштував 20 коп., але можна було собі замовляти або одну першу страву (борщ або суп з добрим шматком мяса), або другу (печеня). За хліб, звичайно, нічого не платилось — хліба стояли на столах цілі гори. В „буфеті" продавано: каву, молоко та пиріжки (шклянка кави чи молока 3 коп., один пиріжок також 3 коп.). Наші пиріжки славились по всьому Київі. То були, справді, дуже смачні пиріжки: великі, пухкі (смажились на гусячому смальці), начинені мясом. Ми діставали замовлення на пиріжки з міста; люде запрошували до себе гостей „на студенські пиріжки". А одного разу ми дістали замовлення на пів сотні пиріжків від самого ґенерал-ґубернатора кн. Дондукова-Корсакова...

Їдальня мала свій адміністративний устрій: всіма справами орудували загальні збори членів їдальні (а членом був кожний, хто приходив сюди обідати), які скликались що місяця. Загальні збори вибирали господарський роспорядчий комітет з 7-х членів: крім того, до складу адміністрації належали економ та книговодець — він-же й скарбник (з студентів). Ці останні діставали платню. Писаного статуту їдальня не мала.

Але їдальня не була лишень споживчим товариством: тут відбувались також загально-студенські збори, на яких обмірковувались та вирішувались найбільш пекучі справи, що торкались всього студенства, тут можна було діставати ріжні інформації, тут можна було навіть здобути квіток до театру, до першого ряду „ґальорки" (ці квітки, заходами їдальні, театральна каса залишила спеціяльно для студентів).

В усіх згаданих загально-студенських установах: в їдальні, в касі, в бібліотеці верховодили студенти-Українці, завдяки своїй численній перевазі. Про які-будь націоналістичні тенденції тут не було й мови — Українці ніяких орґанізованих заходів не робили, щоб прибрати ці загально-студенські установи до своїх рук. Треба зрештою зауважити, що в загально-сту-

денських справах Українці виявляли ініціятиву, рухливість, зацікавлення справою, цілковиту національну толерантність — і тому ті установи, про які тут говориться, не мали ніякого специфічного національного забарвлення.

Але незалежно від того, національно-свідомі студенти-Українці гуртувались, обєднувались вже в спеціяльно українських національних гуртках, з метою політичної та культурно-освітної праці на національному ґрунті. То були гуртки, або „кружки“ (як їх частіш назвали) „Молодої Громади“. Кожний „кружок“ мав свою окрему назву; були напр., „кружки“ — Дніпровський, Миргородський, Сковородянський, Налісляньский і т. д.

Про діяльність київських „Громад“ — „Молодої“ та „Старої“ — писано чимало і тому я на цьому тут спинятись не буду, роскажу лише про збори „Молодої Громади“, що відбулись в лютому 1873 р. зприводу святкування Шевченкових роковин. Саме передтим, в тому-ж таки місяці лютому, в київському оперному театрі була вперше виставлена з величезним успіхом перша українська національна опера: „Різдвяна Ніч“.*) Ця обставина викликала серед київського суспільства велику сензацію; Лисенко та Старицький (автор лібретта) були героями дня, серед свідомого українського громадянства, разом з піднесенням національного почуття, запанував бадьорий, підвищений настрій. На таку подію, як поява „Різдвяної Ночі“ на сцені київської опери, особливо інтенсивно реаґувала українська академічна молодь**), яка добре розуміла, що то не просто виставлено на сцені нову, гарну, веселеньку українську пєсу, а що факт цей має для нас, свідомих Українців, глибоке, до певної міри епохальне значіння, що в цей мент народилась **українська національна опера**.

Ото-ж при таких умовах, під таким, сказатиб, знаком відбулися р. 1873, на Шевченкові роковини, у вечорі збори „Молодої Громади“ в так зв. „Народному Домі“. Той „Народний Дім“ — то був одноповерховий будинок на розі Золотоворітської та Великої Підвальної, саме проти Золотих Воріт. Будинок той був осідком гуртка прихильників хорового співу, який склався в осені 1872 р. під проводом Лисенка. Згодом в цій самій оселі стали відбуватись також збори гуртків „Молодої Громади“, хорові репетиції опери „Різдвяна Ніч“, святковано Шевченкові роковини, а підчас одноденного перепису київської людности в 1873 р. сюди збірались студенти „реґістратори“, що вели перепис під проводом М. Старицького.***) Томуж-то ця оселя і прозивалась у нас „Народним Домом“.

На збори прибуло людей чимало — більш ніж звичайно; серед приявних були не самі лише члени „кружків“ — прибули взагалі ті, котрі бажали взяти участь в святі. Настрій у всіх був бадьорий, святочний, кожний, здавалось, пишався тим, що він Українець. На обличчах юнаків виразно малювались завзяття, запал, радість і надія... Тут власне, немов-би в зеркалі, відбивалось те оживлення українського національного руху, викликане появою та ґрандіозним успіхом першої української національної опери.

З великим зацікавленням вислухали приявні звідомлення окремих „кружків“, були з цього приводу, як звичайно, — і дискусії, і обмін думок, але тепер все це велось якимсь особливо жвавим темпом — allegro con spirito, кажучи музичним терміном.

— Благословіть, панове громадо, випустити в світ нового метелика про Шевченка! — гукає хтось з громади.

— З Богом! Нехай здоров літає! — відгукуються йому з ріжних кутків кімнати.

— — — — — — — — — — — — — —

Ділова частина зборів скінчилася — почалось святкування. З Полтавщини добрі люде прислали нам цього року гостинця: оковити та всяких там ласощів — сала, ковбас, солоних огірків то-що, а одна молодиця наліпила нам мудрих вареників — так що у нас склався бенкет на диво.

Але... ми почували, що нам чогось таки бракує, щоб свято було дійсним святом: нам хотілось побачити та привитати в свойому гурті тих людей, що були героями дня — авторів „Різдвяної Ночі“: Лисенка та Старицького. До того-ж, на зборах було багато й тих студентів, що брали участь в хорі „Різдвяної Ночі“. А „Стара Гомада“ святкувала й собі того-ж таки вечора Шевченкові роковини. Зібрались „старі громадяне“, як-що не помиляюсь, з родинами в помешканні В. Беренштама; там також влаштовано вечерю та ще з шампанським... Ото-ж у нас виринула неначе сама собою думка: вирядити негайно делеґацію до „Старої Громади“, щоб просити Лисенка й Старицького приїхати до нас та пробути з нами хоч годинку. Делеґати вирушили; а за яких пів години Лисенко й Старицький вже були серед нас.

Ми зустріли їх гучним „слава!“ Лисенко зараз-же сів до фортепяну і, на наше прохання, заграв увертюру „Різдв. Ночі“. У ту-ж мить склався хор і почались співи під Лисенка акомпанімент. Проспівавши де-кілька пісень, ми попросили дорогих гостей випити в нас по чарці горілки та скоштувати наших студенських вареників Гості випили до нас, ми до гостей, і тоді, підхопивши Лисенка та Старицького на руки, ми стали носити їх по хаті, ревучи на всі голоси „слава“... А після того Лисенко знову сів до фортепяну та заграв хвацького козачка, ми-ж трохи собі закаблуків не повідбивали...

Лисенко та Старицький були в чудовому настрої; навколо себе вони бачили молоді, радісні обличча, очі юнацтва палали ентузіязмом, захопленням. Цей запал, цей ентузіязм, шляхом „індукції“, передавались і нашим гостям; їм дуже хотілось ще довший час побути з нами, побалакати, посміятись. Ми-ж просто натішитись не могли з наших гостей. Але — час минав; треба було гостям вертати: вони „відпросились“, бач, на короткий лишень час. Щиро подякувавши гостям за відвідини, ми всі гуртом відвели їх до повозки, а самі залишились аж до ранку.

(Докінчення буде)

*) Цей незвичайний успіх „Р. Н.“ має тим більше значіння, що першими виконавцями опери були не фаховці артисти, а лише аматори.

**) Багато студентів брало участь в самому виконанні „Р. Н.“, як, напр., партії Чуба (студ. Новицький) та Дяка (студент Матвіїв), а мужеський хор в опері складався виключно із студентів університету.

***) Цей одноденний перепис влаштовано заходами київської філії „Імпер. Рос. Геоґр. Т-ва“.

Друковання українських грошей на галицькій землі

Написав: *Микола Гнатишак.*

З галицьких міст крім згаданих уже Бродів та Золочева, свої міські гроші видали ще Тернопіль, Збараж та Сокаль.

М. Тернопіль.

В протоколах засідання Прибічної Ради Комісаря м. Тернополя з дня 19. II. 1919. р., при точці 2. читаємо: „В дальшім тягу ухвалює Рада з денного порядку на внесок п. Др. Францоза, щоби в ціли запобіження пануючому в місті бракови дрібної монети, видала громада відповідну скількість бонів на

Бон на 5 гривень міста Тернополя. — Зі збірки М. Гнатишака.

2 і 10 гривень“. Ухвалено друкувати грошові знаки 19. II., а вже другого дня, себто 20/II появилися бони вартістю в 2, 10, 20 і 50 гривень. Гроші ці друкували на гладкому картоновому папері в місцевій друкарні В. Вержбіцького. Розмір для всіх примірників однаковий: 71 mm × × 91 mm, при чому трапляються одно-три міліметрові деґресії. Краска бонів на 2 гривнях блідо-рожева, на 10 гр. ясно синя, на 20 гр. жовтаво-цегляста, на 50 гр. блідожовта. В обігу були вони від 20/II 1919. р. аж до приходу польської влади, то є до 12 VII 1919 р. Лицева сторона: В горі з ліва видрукувано на всіх примірниках ч. 566. (правдоподібно є це число акту, яким заряджено друк бонів), з права число порядкове 14968. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (50) пятьдесять гривень. Між: „Бон на (50)“ а „пятьдесять гривень“ герб міста. Герб цей на всіх бонах однаковий з тим, що на деяких бонах 20 гривень є або такий самий, або більший з дещо відмінним викінченням. Під цим: „Громади міста Тернополя, виданий на основі ухвали Прибічної Ради з дня

Бон на 10 гривень міста Збаража. — Зі збірки М. Гнатишака.

19-го лютого с. р. Мійська Каса приймає сей бон на покрите мійських оплат і належитостий, а за зворотом 2 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюванє бонів каране буде після карного закона“. Нище по середині: „Тернопіль, дня 20. лютого 1919“. Під цим з ліва: „Асесор Др. Чикалюк“, з права „комісар міста Сидоряк“. В горі з лівої сторони витиснене колесо проміром 34 mm, в колесі напис: „Громада Тернопіль“, в середині монограм зложений з двох букв: М. Т. (маґістрат Тернополя). З правої сторони, нище, відтиск круглої ґумової печатки проміром 35 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі: „Мійський Комісаріят в Тернополі“, в його середині: „Укр. Н. Ради“. Зворотна сторона. В горі по середині герб міста, під ним: „Бюро обчислень міста Тернополя“. Під цим написом (в деяких примірниках на написі) відтиск круглої ґумової печатки, проміром 34 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі печатки: „Мійська Каса в Тернополі“, в середині герб міста. З ліва підписи ліквідаторів: Маркевича або Лукасевича, з права підпис міського касієра Возняковського. Підписи так на лицевій як і на зворотній стороні виконані ручно-чорнилом. Трапляються примірники на

Бон на 1 гривню міста Сокаля. — Зі збірки М. Гнатишака.

зворотній стороні без підписів, з одним або двома підписами, без витисненого колеса з написом: „Громада Тернопіль“. Є це примірники, котрі не були в обігу. — Хто потребував дрібних грошей, складав в касі маґістрату суму в гривнях або карбованцях державнього видання, беручи в заміну бони.

М. Збараж.

Брак дрібної монети спонукав громаду м Збаража видати свої міські гроші. Появилися бони на 1., 5., і 10 гривень. Друкували їх 26 травня 1919 р. в місцевій друкарні Яхієля Дубінера розміром 71 mm × 86 mm, на грубшому пакунковому папері. Задрукований лише гладший бік. В обігу були вони аж до першого приходу польської влади. Тоді то й спалено багато цих бонів на маґістратському подвірю. Лицева сторона: З ліва в горі: „Ч. 600“. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (10) десять гривень“. Межи: „Бон на (10)“ а „десять гривень“ герб міста. Під цим: „Громади міста Збаража“. „Мійська Каса приймає цей бон на покритя мійських оплат і належитостей, а за зворотом 10 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюванє бонів каране буде після карного закона“. Нище: „Збараж, дня 26 мая 1919 р.“ Під цим з ліва: „Асесор Д(енис) Сорочан“, з права: „Комісар Т(еодор) Стрільбицький“ (народній учитель, помер в 1927 р.). Підписи виконані власноручно чорнилом краски фіолєтної у підписі асесора, чорної в підписі комісаря міста. На тексті друку відтиск круглої ґумової печатки, краски фіолєтної, проміром 31 mm. В середині відтиску довкруги напис: „Комісаріят міста Збаража“, в середині лев. Печатки ні підпису асесора на світлині не видко тому, бо виконано їх краскою фіолєтною.

М. Сокаль.

Повітова Національна Рада під головуванням Ярослава Біленького, на внесення судії Евгена Тисовського, тодішнього повітового комісаря ухвалила друкувати свої міські бони. Друкували їх в місцевій друкарні М. Л. Ґлязера на міністеріяльному папері, котрого запас лишився ще з австрійських часів, розміром $6\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$ cm. В обігу були вони коротко й то лише в повіті. Лицева сторона вкрита сіткою зеленої краски. Вширш з лівого й правого боку сітки по одному прямокутнику краски бронзової розміром 37 mm × 18 mm. У лівому прямокутнику в горі й в долині по два квадрати тої самої краски. На полі між цими квадратами число один, зложене з 21 квадратиків краски тої, що й сітка, на половину меньших від горішних та долішних квадратів. На цій одинці орнамент краски червоної. У правому, такому самому прямокутнику, на зложеній з 20 квадратиків одинці, одинка краски червоної. В горі повздовж сітки похилений праворуч напис: „Сокальский Повітовий Кредитовий“, на полі між обома прямокутниками: „Бон на одну гривню забезпечений всім майном повіту Сокаль, в маю 1919. Повітовий Держ. Комісаріят“. З ліва: „Волк“, з права: „Тисовський“. Нище з ліва: „Др. Гарасимів, пов. військ. командант“, з права: „Лонкевич, комісар м. Сокаля“. Майже цілу середину квітка, на полі між обома прямокутниками займає тризуб, зложений з маленьких колісцят краски зеленої. Зворотна сторона вкрита цею сіткою, що й лицева, з тим, що середину займає квадрат краски зеленої о боці 31 mm, внутрі прикрашений орнаментом. В горі стрічаємо у 36 mm відступах 3 квадрати бронзової краски з червоною одинкою внутрі. Квадрати ці злучені 2 лініями. Від скрайних двох квадратів вширш сітки біжать 2 лінії, закінчені в долині трьома однаковими трикутниками. В горі по середині напис: „Одна гривня“, виконаний червоною краскою. Нище дрібним друком: „Фалшованє бонів карається після закона карного“. „Виміна бонів в касі ощадности м. Сокаля або в Уряді податковім Сокаль є важна до 31 грудня 1919 року“. Нище з ліва: „Ч.“, з права „С. А. 101“. Весь цей друк виконаний краскою бронзовою. Гроші м. Сокаля найкращі з усіх міських галицьких грошей. Примірники із збірки М. Гнатишака

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

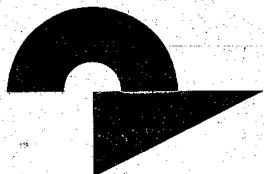

Це число виходить в подвійному обємі і коштує в продажі зол. 2·40. Чергове, повакаційне число вийде з датою 1 вересня.

Посилаємо почтові складанки та просимо вирівнати біжучу передплату за II піврічча 1931 р. Чвертьрічні платники за III чвертьрічча.

Залягаючим з передплатою за минулі місяці вислано окремі рахунки, та багато залишилося невирівнаних. Пригадуємо і тим разом, що така недбайливість спричинює велику втрату для нашого Видавництва.

Зіставлення українських паперових грошей держ. видань 1917-1920.

Число: Порядкове	Число: Якостеве		Вартість	Вартість у золоті в ґрамах	Офіціяльна назва	Народня назва	Проєктував і виконав	Дата	Місце друкування	Випущено в обіг за часів:	Розмір у міліметрах
1.	1.		* 10. Карб.	7·66656.		Десятка	Золотов	1919.	Камянець под.	Петлюри	85×142
2.	2.	I. Випуск	* 25. „	19·1664.	Знак Державної Скарбниці		Красовський	1918.	Київ	Центральної Ради	75×130
3.	3.	II. Випуск	25. „	19·1664.			Романовський або Приходько	1919.		Петлюри	85×140
4.	4.		* 50. „	38·3328.		Лопатка	Красовський	1918.	Київ. Одеса	Центральної Ради	75×132
5.	5.	I. Випуск	100. „	76·6656.	Державний Кредітовий Білет	Горпинка, Яешня, Жидів. гроші	Нарбут	1917.	Київ	Центральної Ради	105×171
6.	6.	II. Випуск	100. „	76·6656.		Богданівка Птичка, Фейгели,		[1] 1918.	Камянець под.	Петлюри	90×175
7.	7.		250. „	191·664.	Знак Державної Скарбниці	Гетьманка, Рябі	Романовський	[1] 1918.	Камянець под.	Петлюри	98×148
8.	8.		* 1.000. „	766·656.		Канарейка	Золотов	1919. 1920.	Камянець под. Варшава	Петлюри	120×190
9.	1.		2. Гривні	0·766656.	Державний Кредитовий Білет		Кричевський	1918.	Берлін	Скоропадського	70×108
10.	2.		* 5. „	1·91664.	Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р.		Золотов Нарбут Середа	1919.	Станиславів	Петлюри	58×100
11.	3.		10. „	3·83328.	Державний Кредитовий Білет		Нарбут	1918.	Берлін	Скоропадського	90×139
12.	4.		100. „	38·3328.						Скоропадського	120×180
13.	5.		500. „	191·664.						Скоропадського	119×185
14.	6.		1.000. „	383·328.			Мозалевський			Скоропадського	125×197
15.	7.		2.000. „	766·656.						Скоропадського	132×203
16.	1.		50. „	19·1664.	Білет Державної Скарбниці	Аероплани	Нарбут			Скоропадського	150×293
17.	2.		100. „	38·3328.						Скоропадського	150×293
18.	3.		200. „	76·6656.						Скоропадського	150×293
19.	4.		1000. „	383·328.						Скоропадського	150×393
20.	1.		* 10. Шагів.	0·0383328.			Середа	Від 23/XII 1917. до 9./VII. 1920.	Київ, Одеса і Камянець подільський	Центральної Ради	30×25
21.	2.		* 20. „	0·0766656.						Центральної Ради	30×25
22.	3.		* 30. „	0·1149984.			Нарбут			Центральної Ради	30×25
23.	4.		* 40. „	0·1533312.						Центральної Ради	30×25
24.	5.		* 50. „	0·191664.					Київ,Одеса, Камянець под., Станиславів	Центральної Ради	30×25

*) Недатовані примірники.

[1]) Після М. Обідного примірники ці друковано в 1919 р. Ґрафіка українських грошових знаків. Стара Україна 1925. XI-XII.

8 Бриґада на позиції під Язлівцем 10. VI 1919 р. підчас офензиви ген. Грекова.

Пролім під Садками

(На шляху Мельниця-Язлівець).

Подав: чет. *Ю. Ш.*

Пролім під Чортковом. Наступ. Друга Коломийська Бриґада одна із перших по частих прикрих боях осягає остаточну оборонну лінію ворога ріку Свірж.

Десять повних днів довелось зводити тут боротьбу за кожен клаптик землі, після чого наступив відомий відворот, завдяки інтервенції свіжо наспівших сил армії ґен. Галлєра.

Надія всетаки не вгасала. Цей наш відворот, густо перетиканий протинаступами, відбувся точно після згори предвидженого пляну, не виказуючи зневіри, повний сподівань на скору поміч Армії У. Н Р., рівночасно відступаючої перед большевиками.

Криволука. Чотири протинаступи принесли поважні страти. З погордою смерти у чистому полі на широких криволуцьких оболонях йшли спершу два а опісля всі три куріні 2-ої Колом. Бриґади у наступ наче на вправах.

Пригадую собі стрільців, що йшли на ворога по крісові набої. Бо приказ був, що лицар не той, що рівнорядно проти ворога виступає, а той, що переваги не боїться, здобуваючи собі відвагою та завзяттям право до життя... амуніцію.

Здесятькованих та обезсилених криволуцьких героїв стягнено на відпочинок у містечко Мельницю, борщівського повіту.

8 Бриґада на позиції під Язлівцем 10. VI. 1919. підчас офензиви ґен. Грекова.

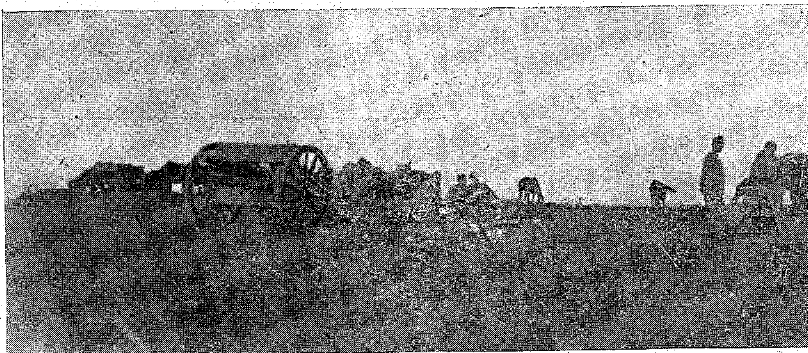

8 Бриґада на позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р. підчас офензиви ґен. Грекова.

Ніч. Перша ніч відпочинку по надлюдських трудах, де здавалося людина не буде всилі цього передержати. По ночах переспаних у голому полі, часто в непогоду у придорожних ровах, де купа каміння-шутру була часом вигідною постіллю для упривілейованих старшин — ця ніч видавалась казкою, про яку й не снилось до недавна осмаленим вітром стрільцям.

Такий стан тревав нажаль тільки до год. 3-ої над раном. Трівога. Сурмач бри-

ґади на приказ бриґадного штабу є вже у службі. Сотня за сотнею та курінї збираються на означеному місці.

Дивізія ґен. Желіґовського прорвалась на відтинку 8-ої бриґади.

Ходять ріжні трівожні вісти. Приказ звучить коротко. Другий курінь пор. Шепітки відходить негайно в напрямі наступаючого ворога на Язлівець. Перший і третий сотн. Ревюка остають в резерві, покидаючи рівночасно Мельницю та вишукують на захід від Мельниці догідну позицію до оборони.

13-тий липень памятного 1919 року. Наш курінь як передовий осягає село Садки. В ночі тут були вже кавалерійські ворожі стежі. Йдемо вперід. Спека. Поля вкриті збіжжам утруднюють перегляд околиці. Доходимо до коти 249.

Тут відкриваєтьcя нашим очам широкий вид. То тут, то там показуються кінні стежі. Противник висилає їх на розпізнання терену.

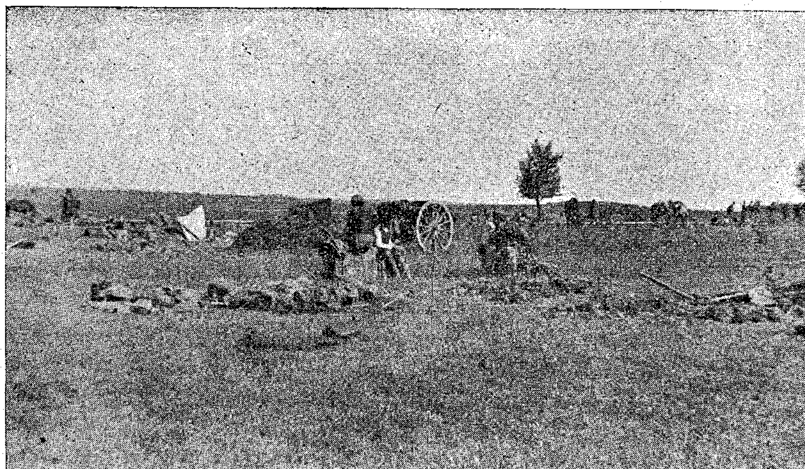

На позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р.

Далеко на ліво нема ніякої лучби із нашими. На право на язловецькій шосі перестрілюєсь із ворогом наш панцирник, мабуть „Громобій“.

Із протилежного села висувається ціла дивізія ворожої кінноти. Стають у боєвому порядку. Деякий час задержуються. Мабуть одержують прикази, почім крок за кроком рушають у нашу сторону.

Безвиглядна справа. Наш курінь без окопів і без дротяних засіків у чистому полі, без достаточної скількости амуніції, у складі не вище 300 баґнетів і 12 скорострілів, кожний із запасом не вище двох лент набоїв. Полевий телефон приносить нам остаточний приказ бриґадного кмдта Редлінґа держатись до останнього...

Сказано. Другий наш курінь приготовується належно приняти гостей. Як опісля показалось, на нашому відтинку наступають перший, третий, четвертий і пятий полк кінноти.

Нерівномірність сил очевидна. А ще понад те все та нещасна, постійна недостача стрілен. І артилерійських і піхотних.

Читаючи в старинній історії про Термопілі, ми подивляємо старинних героїв, клонимо голову перед їхньою хоробрістю... А цим разом — як нині бачу цей образ — три сотні новітніх героїв стають чоло в чоло неминучій смерті — 10-ти кратній перевазі наступаючого ворога.

Ще хвиля і бій у повному розгарі. Моменти дозваляють тільки на частинну орієнтацію у витвореній ситуації. По великих втратах ворожа кіннота, користаючи із браку набоїв по нашій стороні, впадає на крила нашої розстрільної, яка чим раз то слабше відстрілюється — ще хвилина і поле встелене раненими та вбитими, зрошене кровю оборонців батьківщини.

Пикуличі, січень 1920 р.

Гомін української державности й соборности на Закарпатті

Написав: *Д-р М. Андрусяк*

Забутою своїми була до часу революції в Австро-Угорщині вітка українського народу на Закарпатті. Здавалося, що вона утоне в мадярському морі; її інтеліґенція або мадярофільська, або москвофільська зовсім не працювала над національним, політичним і культурним видвигненням свойого народу. Що більше! Від 1849 до 1918 р. не цікавилася долею своїх закарпатських братів політична репрезентація української Галичини й Буковини, цього безперечного українського Піємонту до часу великої російської революції в 1917 р. Самі українські галицько-буковинські політики, думаючи від початку світової війни про незалежну Україну, сепарували себе від свойого закарпатського „найменшого брата“. Боялися видвигнути жадання „Головної Руської Ради“ у Львові та угорських Українців з 1849 р. [1]), щоби не оскорбити тим цісаря й Мадярів,

[1]) В 1849 р. вислали закарпатські Українці до Львова свого делеґата, що отверто заявив перед галицькими політиками з „Головної Руської Ради“ ось що: „Угорські Русини бажають, щоби від Угорщини були відділені і як у політичнім так і адміністраційнім згляді були прилучені до руської частини Галичини“. В цій справі вислали були навіть прохання до цісаря, а „Гол. Руську Раду“ просили, щоб і вона поперла їхні заходи. Члени „Гол. Руської Ради“ дуже радо на це пристали й у відозві „Гол. Р. Ради“ до угорських Українців з д. 20 липня 1849 р. пишеться між іншим: „совокупим моленія наша до царя, щоби всіх вірних йому Русинів в один край зєдинив“. Зоря Галицька, 1849 р. ч. 29; — І. Кревецький: Руська самооборона на галицько-угорськім пограничу 1848-49, Львів 1912, ст. 35, 54-59.

ціх найбільших катів і вішателів нашого народу. У вступній статті часопису „Ukránia“ — Ukrán-Magyar kapcsolatok sremléje (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), що почав виходити з початком 1916 р. в Будапешті під редакцією Гіядора Стрипського, зазначено, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпат, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу“. Щоб обминути всякі непорозуміння, „Ukránia“ підчеркувала, що Мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах, і що він ніколи не ідентіфікує їх з Українцями, отже виключає їх зовсім з поняття Українці“ [1]). Для відділення Закарпатян від Українців запровадив угорський уряд в часі світової війни латинку.

Серед таких обставин застав закарпатських Українців розвал австро-угорської тюрми народів. Будування української держави на Придніпрянщині і в Галичині не остало без впливу й на Закарпаття, як про це інформує нас видана ще в 1924 р. Видавництвом „Нова Громада“ у Відні книжка Ортоскопа: „Державні змагання Прикарпатської України“. Опираючись на інформаціях „Ортоскопа“, хочу подати, як ставилися закарпатські Українці до справи української державности й соборности.

Вже 23 липня 1918 р. орґанізація закарпатських еміґрантів в Зєдинених Державах Півн. Америки: „Народня Рада Русинів Злучених Держав“ в Гомстед, Па, ухвалила ось такі резолюції: „Прикарпатські Русини мають дістати повну незалежність. Колиб це було неможливе, тоді Прикарпатські Русини мають злучитися зі своїми галицькими й буковинськими братами. Колиб це було неможливе, тоді мають дістати автономію“. Як бачимо, під впливом довшої ізоляції Закарпаття від інших українських земель витворювався закарпатський сепаратизм; приклонники самостійности Закарпаття говорили, що „хоча Українці це браття, та все таки вони не одно з прикарпатськими“. Одначе дещо пізніше орган „Соєдиненія гр.-кат. руських братств“, що разом із „Собраніем гр.-кат. руських братств“ творило „Народню Раду Русинів Зл. Держав“, „Амер. Р. Вѣстник“ пропаґує вже в числі з 5 вересня 1918 р. злуку з Україною, доказуючи, що „з ними (себто Українцями) мож жити найліпше, бо вони найближчі: як у Швайцарії можуть і тепер жити й разом боронити свою отчизну Німці, Французи й Італійці, то чомуж би не могли жити в згоді також в таких кантонах ми, Угро-Русини, Лемки-Русини й Українці-Русини?!“ Одначе неприхильне становище Вільсона до самостійности Закарпаття або злуки з Україною вплинуло на це так, що „Народня Рада Русинів З. Д.“ вступила в переговори з Масариком. Масарик запевнив делеґатів НРРЗД 25 жовтня у Філядельфії, що „коли Русини рішать прилучитися до чехословацької республіки, то будуть становити повний автономний стейт“, а „границі визначиться так, що Русини будуть вдоволені“. Супроти того Рада на засіданні з дня 12 листопада 1918 р. у Скрентоні ухвалила резолюцію за прилученням Закарпаття в етноґрафічних границях „з найширшими самостійними правами, як стейт, на федеративній основі“ до чехословацької республіки. В слід за тим перепровадила Рада серед церковних братств плебісцит, що не обійшовся без впливу й агітації чеських орґанізацій. Тому на 1113 голосів було за Чехословаччиною — 732, за Україною — 310, за Галицькою Україною — 12, за незалежністю Закарпаття — 27, за т. зв. Верховинською Республикою (Закарпаття й Галицька Лемківщина) — 13, за Росією — 10, за Угорщиною — 9. Цей плебісцит, наскільки можна йому вірити, виказує, який хаос був під оглядом національної свідомости серед закарпатських еміґрантів в Америці.

Тимчасом що іншого діялося в краю Хоч мадярський гнет доходив під кінець свойого панування до найбільших розмірів, хоч в значній більшости змадяризована закарпатська інтеліґенція служила інтересам уряду, то все таки не вдалося знищити Мадярам народніх почувань у масах. Вже в перших часах подуву волі утворилися на Закарпатті три політичні орґанізації: на сході хустська, в середній частині ужгородська, на заході любовянська, опісля пряшівська.

Перша орґанізація повстала в найбільш на заході висуненій закутині України. Проти волі пряшівського епископа Новака, мадярського патріота, священик Омелян Невицький взяв на себе провід визвольного руху під кличем злуки з Україною та в короткім часі обїхав сам багато сіл та приготовив їх до окружного зїзду. Дня 8 листопада 1918 р. відбулося в Любовні перше велике віче українських народніх мас і делеґатів революційних рад усіх дооколичних громад. Тут серед великого одушевлення рішено відорватися від Угорщини й злучитися з Україною. Для поширення орґанізації вибрано Революційну Раду: „Русска Народня Рада“ [1]).

В ухваленім зборами маніфесті голоситься між іншим, що „Рада, оживлена духом демократичних часів, пійде шляхом, ведучим до повної національної свободи нашого народу. Ніколи не пристала би на те, щоби ми Русини були порозривані й проти нашої волі до чужих народів приключені. Рада протестувати буде проти всякого насильства зі сторони чужих народів на наш руський край“. Дня 19 листопада переносить Рада, як репрезентація жуп Спишської, Абауйської, Земплинської й Шаришської, свій центр з Любовні до Пряшева, де доповнилася ще новими людьми.

Вість про віче в Любовні та проголошене ним бажання злуки з Україною рознеслася по цілім Закарпаттю. На неї й відгукувались з найдальших закутків села своїми заявами, що й їхні громадські ради прилучуються до тих постанов А українські студенти в Будапешті у своїм збірнім письмі до Ради з 25. XI. обіцюють станути з помічю до роботи й виступають остро проти ужгородської Ради, що проголосила вірність Угорщині. Між іншим пишуть вони ось що (змінюю тільки правопис): „Радуємеся із сердця, что учреждилисьте істинну Русску Раду. Єще не знаєме ваш програм, но надієменся, что не такий буде, як ужгородский „Мадярско-угорско-русской Ради“. Народ наш честний і многотерпеливий і не хочет за їх знати і держит їх дуже хорошо предателями. Вам ся приходить честь і слава, что ви за нашу істину і за ліпшу будущность нашего народа

[1]) Д. Дорошенко: Угорська Україна, Прага 1919, ст. 26-27.

[1]) Назва „русский“ принялася тому, бо по поняттю деяких людей уважалося, що хто пише два »с«, той є твердий Русин (зам. Ортоскопа).

воєвалисьте. Слава вам, єсли пристаєте за наш народ. Слава вам, что не забудете за наші закарпатські братя. І ганьба тим, которії неправедним путем ходять і наш народ єще тепер, коли всі народи вольно і сміло уголошаються коло своєї свободи, безчестно хотять продати. Їх не народ вибрал за воєводов. Они против волі народа роблять. Нам не треба таких воєводов, которії єще місяцем переже найстрашні мадяре били і єще і тепер на послідок хотять нас наново продати. Народ уголосився на многих містах і хочет приключитися к Україні. На пр. в Хусті, в Бедевлі держали собор і ясно говорили за соединенів із Українов. Но не токмо сії міста, но цілий Мараморош та Угоча єдно хоче... Не забудьте, что і туй бивають єще честні руснаки".

Супроти словацьких зазіхань на західно-закарпатські окраїни видала ця Рада низку заяв й обіжників до народу. Між іншим в обіжнику: „Што треба знати о Русинах" пише: „Ми називаеме ся Карпатскими Русинами. Но ми знаєме, же за Карпатами такі самі Русини жіють, як і ми. Бесіда, звичаї і віра їх така, як і у нас, прото они суть нашими братями, ми з ними твориме етноґрафічно єден великий много міліонний народ". Мовчанкою відповіла Рада на візвання Словацької Народньої Ради до Українців з д. 30. XI. 1918, щоби прилучилися до Словаків, обіцюючи повну автономію в справах церковних, шкільних (українські школи нижчі й середні, а навіть університет) і внутрішніх.

Для пізнанна думки населення розіслала Рада квестіонар до всіх громад та шкільних і церковних інституцій ось такого змісту: „Русска Народня Рада просить Вас, Братя Русини, будьте ласкаві сесю картку точно і совісно виполнити і переслати на слідующу адресу: Emilian Nevicky v Ujaku". Після того слідують питання, а між ними:

„Ци ваші селяне жадають, аби ми Русини остали в єдно з Мадярами?

Ци у вас народ хоче к Руси-Україні приключитися?

Чтоби собі жадали ваші селяне найліпше?

Кому довіряють у вас наші селяне найбільше?

Ци не баламутять ваших селян словацкі аґенти?"

Опісля йдуть питання про погляд на ужгородську Раду з мадяронським напрямом, чи є вже в селі політична орґанізація, хто є провідником в селі, чи в селі є спокій та лад і т. д.

Шановний автор „Державних змагань Прикарпатської України" подає, що на 55 квестіонарів, виповнених відповідями, які йому вдалося дістати до рук, 51 є проти Угорщини, 2 за Мадярами, 2 невиповнені. Про приналежність до Угорщини висловлюються деякі ось так: „О том і чути не хочеме". — „На неякей спосуб". — „Не дай того Боже. Ми Русини Пану Богу дякуєме, що уд мадярської рукі свободні йсеме". — „Нікогда слишити то". — „Нєт, ме саме сабов застанеме". — „Нашиг селян і йодна душа не жадає остатися із мадярским правительством". — „Боже варуй нас". — Відповіді пятнували ужгородську Раду тому, що була за єдністю з Угорщиною. Щодо питання, чого бажалиб собі найліпше, 20 бажало: „Повну національну свободу". Інші бажали: „Спокой а згоду. Довіряєме руській раді. Оби жиде із нашей землі ся забрали, атлучитися ат мадяр. Абесме слободни русини устали навіки. К руському великому народу". За приналежністю до України було 25, 20 за незалежністю Закарпаття, 3 хотіли б до України, одначе не мають приступу, бо за горами Польща, а 2 відповіді є за Мадярщиною. У 5 відповідях було: „До України, а як це неможливе, то до Чехословачини". Характеристичні є ось ці відповіді: „Де больша часть і ми там, ку Україні. — Хоче і любить. — Наші селяне ко Україні хотять приключетись. — Так єсть хоче. — Де ви, там і ми, ко Україні. — Нашим селянам Русь-Україна май ліпша є. — Хоче, і то ожидає".

Крім цього Рада одержала багато листів від селян з проханням, щоби Рада в імени народу домагалася на мировій конференції прилучення до України. Селянин із с. Телеповець пише до Ради дня 23. XII. 1918 р.: „Та і ми кить ізме єдно ярмо зо шиї зняле та нач нам такош друге вішати. Кит нам мадяре не розказуют та нач би нам чехи розказовале, та ми лем з ваме хочеме жити". Багато листів було з подяками за те, що Рада, а головно Невицький, працює в напрямі прилучення Закарпаття до України. Зноваж в деяких листах зверталися священики до Ради з домаганням усунути такого „шкодника-мадярона" пряшівського епископа Новака. З того бачимо, що Українці, які межують зі Словаками, не бажаючи єдности з Мадярщиною, не бажали також злуки з Чехословаччиною. Народ інстинктовно відчував свою єдність з Україною й від неї тільки сподівався для себе добра.

Одначе завдяки ґрупі місцевих і галицьких москвофілів з Бескидом на чолі Чехословаки осягнули своє; ця ґрупа як „Карпаторусскій Народний Совєт" ухвалює дня 7 січня 1919 р. у Пряшеві злуку Закарпатської України з чехословацькою республикою. Населення обурилося на цей акт „Ґаліційського Совіта" (так місцеві називали ґрупу галицьких москвофілів), який переконував населення, що „ми ко Україні ся приключити не можеме, ліпше буде остати при чехах".

Не признаючи злуки з Чехословаччиною, пряшівська „Русска Народня Рада" скликала на день 31 січня 1919 р. збори до Пряшева. Голова Ради Невицький представив політичне положення та волю народу, висказану на всіх окружних (в Бордіїві 27. XI, в Свиднику 29. XI, в Стропкових 30. XI, в Лаборцю 2. XII, в Гуменнім 3. XII.) та багатьох громадських вічах і покликався на вислід анкети та на волю східної частини Закарпаття прилучитися до України, висказану на зборах у Будапешті (10. XII. 1918 р.), в Сиготі (18. XII. 1918) і в Хусті (21. I. 1919) і зясував роботу Бескида й спілки на користь Чехословаччини. Відтак заявив: „Дорога, що отвирається перед нами, є двояка, одна коротша, но небезпечніша, що веде на захід, друга-ж довша, но безпечна, ведуча туди, куди інстинктовно всі поглядаємо: на схід. Чи є між нами, котрий би не згоджувався з нашим поглядом, вираженим в словах: лише Схід — ясніше сказавши: лише наше зєдинення в одно державне тіло з братями нашими, живучими від нас на схід, може нам забезпечити раз на все нашу національну окремішність, наш язик. Югославяне, Румуни, Чехо-словаки і Поляки лучаться, зєднюються! Не легко приходиться нам зєдинитися; не раз вони на силу свойого оружжя мусять опиратися, щоби своєї цілі досягнути. Готові вони в кожнім часі життям своїм купити для свойого народу цю силу й славу, яку лиш через зєдинення з братами досягнути можуть. Нема задорогої крови, котра ллється за народ, за свободу народа!

І наш народ жадає собі свободу й наш народ стремить до злуки з братами своїми. Із тих листів

(писаних до Ради селянами) ясно як сонце виражається правдива народня воля, котру наша Рада — яко народня — повинністю своєю держить до внимання брати. Те, що більшість народу жадає, мусить бути для Р. Н. Р. приказом і лише тоді годна буде з чистим сумлінням сказати про себе, що тяжку повинність свою совісно виповнила, як народню волю вірно викінчить. Не мають вже для нас бути дві дороги, не мають бути дві гадки.

Р. Н. Р. не має жадної причини, щоби виконання своєї повинности на дальше відкладати. До зєдинення з найближчими браттями, живучими в південній Росії... Східний Галич — відділений дотепер від України — також зєднується з нею. Прийшла черга тепер і на нас, на найбільше висунену на захід і найбільше загрожену часть Руси. В надії, що наші сусіди й браття Чехо-словаки — яко приятелі наші – не стануть нам в дорозі до злуки з браттями, але підіпруть наше діло, Р. Н. Рада й ціла Карпатська Русь, на тер торії від Дунайця, Попрада аж по Тису й злучена з нею ціла Лемківщина торжественно виголошує, що приєднується до України! — Хай живе наш народ! — Хай живе Україна!"

Рівночасно референт предложив до ухвали ось таку проклямацію до народу:

„Руський народе! Сини Прикарпаття!

Ми жили до недавна в рабстві:

Чужі збиткувалися над нами, висисаючи із нас останні кроплі життєвих сил!

Трупом хотіли нас покласти, щоби наша могила сталася підніжжям для них!

Наші зелені Карпати покрилися холодною мглою; сірий непроглядний туман облягав вершки наших гір.

Ми були близькі сконання; уже копали гріб для нас!

Но от! Туман піднявся, мгла уступила, перші лучі свободи-життя засіяли над Карпатами!

Ми ожили, ми станули на свої ноги!

І днесь за одно лиш бє кожне руське серце: за життя-свободу, за волю народу!

Но гляньте около себе: в горах Карпатах нас мало є, ми слабі; слабі й тисячелітньою неволею до землі прибиті.

Вороги й сусіди острять свої зуби на нас; кусками хотять порозривати наше тіло!

Смерть ще не перелетіла над нами...

Нам сили треба; сили й відваги, щоби не попасти в руки ворогів!

Наша сила лежить в зєдиненні з нашими браттями!

От всі народи в зєдиненні видять запоруку для себе на ліпшу будучність".

Відтак слідують приміри, як роблять інші народи й після того звучить проклямація ось як:

„Лиш ми би мали остати відділеними від наших братів? Лиш ми би мали нидіти дальше в тюремній гнилі й бездольними невольниками пропасти?

Чи менше маємо право до життя як інші?

Ні, Сини Прикарпаття!

Проч з невірою й малодушністю! Ми жити хочемо й жити будемо! Скинуте з шиї ярмо не даємо на себе на ново заложити!

Не скують уже наших рук в кайдани!

Ми будемо сильні, зєдинившися з нашими браттями. Ми не звертаємося в сторону, яку зневіра й малодушність показує нам!

Наш шлях веде на Схід!

Там грає наша кров в міліонах сердець; там розвивається наше плем'я здорове й сильне, там звенить на устах міліонів наша милозвучна мова, наша чарівна пісня! Цей чудовий величезний край, вивінений від Творця всіма богатствами й красотами світа, він має бути нашим краєм і нашою вітчиною.

Щоби забезпечити для нас повну національну свободу й через те зберегти для нас на вічні віки нашу народню окремішність, особливо нашу материнську мову, щоби дати можність й запоруку нашому народові розвиватися культурно й економічно й станути на рівні з іншими цивілізованими народами.

Руська Народня Рада зібрана в Пряшеві в нинішній день, в надії, що лучша будучність зблизить зі собою всі руські племена і в недалекім часі Південь і Північ з далеким Сходом в братській згоді подадуть собі руку — узнавши правдиву волю цілого карпатського руського народу, торжественно оголошує перед цілим світом, що **руський народ живучий по обох сторонах Карпат від Дунайця й Попрада аж по Тису зєднується з Київською Українською Державою.**

Карпатська Русь подає в нинішній день руку браттям своїм із Галича та Буковини, зєдиненим уже з матірю руських городів: Зі славним Київом!

Хай українська земля станеться від нині й нашою; хай наші Карпати стануться від нині твердинею на заході для нашої великої, соборної (в оригіналі: общой) держави!

Сини України!

Коли ми, ваші браття із обох сторін Карпат зєднуємося з вами в одно державне тіло, складаємо надію не лиш на поміч вашої сильної братньої руки, но звертаємо рівночасно очі з довірям і туди, де нині рішається доля многих народів!

Справедливість світового трибуналу хай розважить і нашу народню справу рівною справедливістю, як сильніших і щасливіших від нас народів!

Руський Народе Прикарпаття! Ликуй в день нашого зєднання з Великою Україною! Вперед до щастя, до волі, до слави!"

Після її відчитання почалася дискусія. Одначе змобілізовані на збори галицькі москвофіли, й Чехословаки авантурою не допустили ні до нарад ні до ухвал. Збаламутивши місцевих „твердих", заявилися за злукою з Чехословаччиною. Про це повідомили й през. Вільсона, кидаючи при тім каменем на наш національний рух. В заяві писаній до Вільсона, вони заявили між іншим: „Сепаратизм українських політиків уважаємо явищем часовим, антиславянським, антикультурним й антисоціяльним, плодом австро-угорського імперіялізму". За приклонниками єдности з Україною почали чеські окупанти Закарпаття нагінки, свящ. Омелян Невицький, цей апостол української державности й соборности на Західнім Закарпатті, переслідуваний чеськ ми властями як небезпечний ворог, перенісся по цілій низці ревізій і шикан до Америки. Так закінчилися самостійницькі змагання наших братів на Західнім Закарпатті.

Щож робило в той час населення Східного Закарпаття? В маленькім гористім місточку недалеко галицької границі Сваляві утворилася також „Руська Народня Рада". Ця Рада на скликанім дня 8 грудня 1918 р. повітовім вічу дооколичних сіл ухвалила, щоби звернутися з меморандумом до мирової конференції й жадати на основі 14. пунктів Вільсона, през. Америки, самовизначення й щоби мирова конференція

надіслала військо антантське або українське, щоби руський нарід міг освободитися із 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України, де живуть також Русини". Притім зібрані заявили, що не хочуть мати нічого спільного з мадярофільською Радою в Ужгороді.

Подібно сталося на зїзді представників Закарпаття в Будапешті, дня 10 грудня 1918 р. Угорське правительство привезло сюди на свій кошт з усіх сторін людей, які Мадярам здавалися найприхильнішими, а українська мадярофільська інтеліґенція (д-р Г. Стрипський, д-р Куткафалві, д-р Штефан й инші) предложила зїздові до ухвали домагання автономії під Угорщиною й заяву вірности цій державі. Одначе нарід на це не згодився, заявляючи однодушно: „Хочемо до України, хочемо собору на своїй власній землі, а не в Будапешті".

Те саме говорилося на краєвих зборах в Мараморошськім Сиготі, дня 18 грудня. Народ не хотів слухати вірної Угорщині інтеліґенції. Збори однодушно вибрали на предсідника приклонника української єдности д-ра Бращайка; промовляли самі селяни. На зборах ухвалено одноголосно злуку з Україною й вибрано Мараморошську Руську Народню Раду". Всі вибрані члени Ради зложили перед народом присягу на хрест, що „буду права руського (українського) народа вірно боронити, народ заступати й волю його сповняти". Промову сиготського адвоката Івана Гащука, що пропаґував автономію в складі угорської держави, переривано гучними окликами: „Не треба нам нічого від Мадярів, хай живе Україна, ідемо до України!" Збори — як подає „Протокол" — заявили, „що жадають зєдинення всіх руських земель до одної держави, а разом протестовано проти того, аби руські землі Романії, Чехам або іншій державі піддані були". Також переведено тут орґанізацію для мараморошської жупи й одночасно постановлено, щоби дня 21 січня 1919 р, відбувся в Хусті „Загальний Собор всіх Русинів живучих в Угорщині", на які то „збори зазвуться представителі всіх громад і то від кожних 1000 душ один".

Після того зявилася закарпатська делеґація в уряді Західно-Української Народньої Республики в Станиславові й просила опіки над краєм. Простягаючи руку найменшому братові, західно-українські війська обсадили в січні 1919 р. Східне Закарпаття (занято: Сигот, Хуст, Тячово, Мукачів, Берегів й Ужгород). В той час відбувся й заповіджений зїзд в Хусті, на якому брало участь 420 леґітимованих з кожної громади послів, як вибраних представників 420000 Українців (один на 1000 душ). Д-р Михайло Бращайко „отворив наради над питанням будучої приналежности угорських Русинів-Українців — хай кожний делеґат виповість свої погляди, думки й сумніви зовсім отверто, неустрашимо, з мужеською відвагою — ніхто хай не лякається кари й переслідувань. — Іван Волощук, господар з Нанкова, радив зєдинитися з Соборною Україною. Це було проголошено з безмежним одушевленням і гучними окликами: Слава, да живет Україна, хай живе Україна. — Василь Тимчик, господар з Хусту, вніс, щоби Русини-Українці не вибирали послів до мадярського парляменту. Внесення одноголосно із великим вдоволенням принято. Так само приняли збори внесення Михайла Філяка з Хусту, щоби злуку з Україною проголосити й перевести без жадних застережень або умов".

Після того предсідник д-р Бращайко дав під голосування таку резолюцію:

1. Всенародні збори угорських Русинів-Українців з дня 21 січня 1919 року висказують зєднання всіх Русинів-Українців з комітатів: Мараморош, Спиш, й Абауйторна й прилучення Русинами-Українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова Держава при виконуванню цеї злуки узглянила особливе положення цих Русинів-Українців. Для того всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, (тобто не признає автономії Закарпаття в рамах угорської держави. — А.), бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2 З огляду на повище рішення збори постановляють, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парляменту.

3. Всенародні збори просять, щоб українські війська засіли землі, заселені Русинами-Українцями на Угорщині й щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчевих відносин, поживою.

4. Всенародні збори витають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Румунів, Поляків і Німців.

(Точки 5 і 6 мають загальний характер, до Прикарпаття не відносяться, тому їх тут пропускаємо. — (Ортоскоп).

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українського народу Центральну Народню Раду зі сто членів й уповажнюють її заступати Русинів на Угорщині все й всюди, де цього потрібно, проти всіх інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу уважає за потрібне.

Збори делеґатів одноголосно приняли всі резолюції й одноголосно вибрали Центральну Раду".

Одначе Західна Україна, занята війною з Польщею, не могла дати належної помочі Закарпаттю. Мадярське правительство мало дальше свої впливи на Закарпатті; для заряду країною установило воно розпорядком з дня 5 лютого 1919 р. ч. 928. тимчасовий „Руський Правительственний Совіт", а 4 березня перевело вибори до „Руського Сойму". Одначе й тоді вибрані 36 посли на своїм першім засіданні в Мукачеві ухвалили: „Щоби влада до 8 днів означила й подала соймові Руської Країни до відома, які її границі, бо іначе іншим путем будеме глядати обезпечити руський народ". Під цим „іншим путем" — по думці Ортоскопа — розуміли Україну.

Дальші події на Закарпатті представляє автор „Державних змагань Прикарпатської України" ось так:

„Відповіди вже не діждались, бо в Мадярщині владу обняло комуністичне правительство. До перевороту на Прикарпатті прийшло 23 березня 1919 р. Українське населення побачило, що комуністична влада ставиться до нього під кожним зглядом прихильно, як під політичним, так — що ще важніше — під соціяльним і національним. Уряди обняли прихильники народу як в централі, так і округах, комуністична влада зачала видавати український часопис „Руська Правда". Головно започаткований розділ земель дуже вплинув на приязнь селян до влади. Навіть сойм зійшовся дня 17 квітня 1919 р. наново.

Прихильність влади до українських мас була очевидна. Грав тут ролю і наказ комісаря Троцького. Коли Беля Кун повідомив Москву, що червона армія прийшла до Карпат, Троцький вислав своє радіотелеґрафічне поздоровлення червоній армії, в якім по-

ручив проголосити всім народам право самовизначення й закінчив заявою, що територія Прикарпатської України разом з галицькими українськими землями утворить одну соціялістичну республику в федерації з іншими, даючи наказ проголосити це в українській мові. Чи було це опубліковано, годі дізнатися, бо сліди затерті. Але народ це знав і поставився до комуністичної влади дуже прихильно.

Але комуністична влада не довго вдержалася. Зі сходу займали Підкарпаття Румуни, з заходу Чехи й 25 квітня 1919 р. червона армія мусіла уступити з Прикарпаття. Чехи займали одну частину за другою".

Я подав дослівно цей розділ п. Ортоскопа, хоч він вже не входить в ділянку нашого реферату, тому що вістки про долю Закарпаття в той час скупі. Сам автор подає це на основі оповідання наочного свідка й притім зазначує, що „взагалі про життя з того часу годі найти документи. Вони в більшости понищені зі страху перед переслідуваннями або поконфіськовані". Далі обговорює п. Ортоскоп умови прилучення Закарпаття до Чехословачини; цього не реферую, раз що не входить в ділянку нашої статті, по друге тому, що західньо-українське громадянство знає про це з преси. Подаю з цієї книжки, що є бібліографічною рідкістю у нас, тільки те, про що не писалося докладно на сторінках галицьких видань, а що своїм змістом входить в обсяг заінтересування журналу, що займається публікацією матеріялів до історії визвольних змагань українського народу. Хай ця статтейка на сторінках „Літопису Червоної Калини" подасть відомість широким кругам українського громадянства про інстинктовний гін забутого колись „найменшого брата" до єдности з матірю Україною.

Історія 4-го Запоріжського полку

імени полковника Богуна

Історичний матеріял Т-ва Запорожців. — Написав *А. Тарнавський*, сотник Війська Запоріжського

(Докінчення)

Полк окопався за цукроварнею. На вечір 22 червня 5 і 6 сотні разом з двома сотнями Кармелюків повели наступ на передмістя Старики, яке і заняли після короткого бою. На ранок большевики почали відворот, але заняти місто перешкодив наказ к-та дивізії — негайно відступити з с. Свина. В селі Свиному скупчилась вся дивізія і продовжувала відворот далі. Богунівський полк по наказу відійшов до Кобиля, а Кармелюцький до с. Западинці.

Причиною відвороту був прорив на фронті 9 Залізничої дивізії, котра, як це з нею часто траплялося, не встояла перед ворогом, а займала фронт вліво, на захід від Староконстантинова.

Богунівський полк заняв позицію на південно західних горбах біля села. Переслідуючи наші частини, червоні великими силами повели наступ на полк і примусили полк відійти до околиці села. 5-годинний упертий бій примусив полк залишити село і відійти до р. Бужок, де він окопався. К-ант дивізії наказав, за всяку ціну, заняти село. На протязі 4-х діб велися уперті бої і село переходило з рук в руки. На 5-у добу село було остаточно заняте і большевики розбиті.

В бою під с. Кобиля був важко ранений к-ант кулеметної сотні хор. Сікач, забитий півсотений тієї сотні хор. П. Нестеренко, забито 5 козаків, ранено — 7. Ворожі втрати по оповіданням селян були великі, але точно обчислити не було можливо.

Запорожці на вигнанню. Паризька Філія Т-ва, Запорожців зібраних на святі Запорожців в 1930 р. На світлині полк Вишиваний, ґен. Удовиченко, ґен. Капустянський в окруженню Запорожців

В добу по заняттю с. Кобиля, 8-ій дивізії наказано перейти в район Ярмолинці - Солобківці для захисту підступів на м. Камянець - Подільський. Полк, давши большевикам бій під с. Лезнево, через с. Капустин перейшов в м. Зіньків. На слідуючий день дивізія рушила в наступ на м. Ярмолинці, але невдало, бо большевики скупчили дуже великі сили на цілому відтинку Ярмолинського фронту.

Три тижні, аж до підходу частин Української Галицької Армії, тяглися кріваві змагання за Ярмолинці та Солобківці. Ці містечка переходили з рук у руки, бувало по 2 рази на добу. Період цих боїв Запорожці з своєрідним гумором прозвали „танцклясом". Цим періодом почалася сумна ера в історії Запорожців. Бракувало набоїв, бракувало хліба, соли та иншого припасу. Їжа варилася 1 раз на день без мяса, без соли. Хліб вимінювали у селян, віддаючи останню сорочину, бо за гроші селяне не продавали. Склад полку швидко зменшувався через пошести тифу та цинги.

По наказу Команди призначено км-том полку сотника Ляш-Гусарева. Цей видатний старшина визначався своєю відвагою та зимною кровю підчас самих критичних положень. Під його командою полк, особливо відзначився в боях під м. Солобківці, с. Савчинці, Олексинець Підлісний та Олексинець Нижній, одержуючи перемогу над ворогом, що завше пере-

Філія Т-ва Запорожців в Омекур у Франції. Дивізійне Свято в 1927 р.

важав кількістю. Підчас бою за с. Савчинці сотник Ляш-Гусарів, маючи в лаві 96 баґнетів, відійшов до околиці села, де зупинив лаву по залізничім шляху і наказав окопатись. Перед лавою було поле високого жита, що скривало її від ворога. Большевики силою до 600 баґнетів далі провадили наступ „як на маневрах": дві ворожих лави з кулеметами йшли півколом, аби охопити село. Далі по шляхах йшли в кольонах резерви, їхали команданти і кулеметні вози. Вже ворожі крила зайшли в село в тил нашій лаві, ядро наближалося до неї в лоб, а наказу стріляти немає. Нарешті, коли ворожа лава наблизилась до 80 кроків, к-ант дав команду: „Вогонь!" Три сальви. Потім команда: „Встати! Вперед! Слава!" Невеличка Богунівська лава збила атакою ворога, котрий зі всіма резервами став панічно тікати. В цім бою полк здобув: 3 кулемети, 8 коней, 40 полонених червоноармійців і 1 червоний „командір". Ворожі втрати — 19 забитих, 38 ранених червоноармійців; 2 забиті червоні команданти. Наші втрати: 2 козаки — легкоранені. За цей період боїв, аж до злуки з У. Г. А. втрати полку були: забитих — 9 козаків, ранених — 16. В бою під м. Солобківці був ранений пом. к-та полку хор. Харченко і важко ранений мол. старшина 8 сотні хор. Трипільський. В бою під с. Олексинець Підлісний був ранений км-ант 8 сотні хор. Шкурат.

23 липня Українська Галицька Армія, зєднавшись з Наддніпрянською Армією, разом з Запорожською Групою розпочала наступ на ворога і рішучим ударом збила ворога на Ярмолинецьких позиціях*).

Богунівський полк після короткого бою під м. Ярмолинці, заняв м. Гречани (передмістя м. Проскурова). Одночасово був взятий іншими частинами Проскурів. Після 1 доби постою полк швидким маршем через села: Пирогівці, м. Меджибіж, Івча перейшов в село Стрижавку (7 в. від м. Винниця). Большевики бою не приняли. М. Винниця занято майже без бою 6-ю Запорожською дивізією. 8-а Запорожська дивізія скупчилась в селі Стрижавка і після 2 діб відпочинку вирушила на м. Липовець і з боєм взяла місто, захопивши багацько військового майна. В бою приймали участь всі три полки дивізії і кінний полк імени Костя Гордієнка. Червоні відійшли до ст. Андрусово, де одержали допомогу з м. Київа, і готувалися до наступу на м. Липовець.

Богунівському полкові наказано вибити большевиків зі ст. Андрусово і заняти стацію. Під командою хор. Харченка (що тільки вернув з лічниці) полк вирушив на ст. Андрусово і після 4-ох годинного бою заняв стацію, захопивши в полон 270 червоноармійців, 1 червоного ком-та, 6 коней, 2 кулемети і багацько військового майна. На слідуючий день полк вирушив в м. Погребище, де вже була 8-а Запорожська дивізія.

Ціла Українська Армія прямувала на столицю України — м. Київ. Ворог панічно втікав, лиш інколи ставив невдалий опір на відтинку У. Г. А., що вела наступ ліворуч від залізниці Київ-Козятин та в Білій Церкві на відтинку 6-ої Запор. дивізії. Але цей опір був ніщо перед ентузіязмом Української Армії. Підмога У. Г. А. влила нові сили в знесилену Придніпрянську Армію, У. Г. А., що зоставила ворогу свою країну в наслідок браку амуніції та надлюдсьої перевтоми, здобула в славнім поході нові сили для боротьби на широких степах Великої України.

Богунівський полк без сутичок з ворогом, через м. Сквіру, с. Шамраївку, с. В. Половецьке та село Мишеловку ранком 31 серпня вступив в м. Київ.

Через передмістя Деміївку полк промашерував на ст. Київ II., яку заняв згідно з наказом Штабу дивізії.

Заряджено гостре поготівля, бо в Київ з боку Дарниці входили частини російської армії ген. Денікіна і невідомо було, як зложаться відносини між арміями. Українська Команда мала з Денікіном порозуміння і всім частинам наказано було ухилятися від сутичок з Денікінцями і заховувати спокій до виявлення ситуації.

О год. 18-ій полк одержав наказ: Негайно вирушити на залізничий міст через Дніпро і нести охорону. Причиною такого наказу було обезброєння Денікінцями Мазепинського полку, що ніс охорону мосту. Командант полку наказав хор. Тарнавському з кінною сотнею рушити на залізничий міст і виявити ситуацію. Слідом за кінною сотнею рушив весь полк. Розвідка виявила, що міст занятий ворожим бронепотягом: „Доблесть вітязя", про що повідомлено ком-ду полку. Кінна сотня зупинилася

Філія Т-ва Запорожців в Омекур у Франції.

*) Сотник Ляш-Гусарів захорів на тиф. К-ом полку призначено сотника Трипільського.

в $^1/_4$ верстви від мосту, чекаючи наказу. В похідному ладі підійшов полк. Км-ант полку вирядив до бронепотягу хор. Тарнавського з 2-ма козаками, аби вияснити наміри Денікінців. Розвідка підїхала до пішої застави і хор. Тарнавський звернувся до денікінського старшини, вимагаючи, аби заставу знято і і щоби бронепотяг з середини мосту відїхав на протилежний бік. Старшина (підполковник), начальник застави, глузливо відповів: „А вот ми вам сейчас пакажем“ і по телефону визвав бронепотяг. З такою відповідю розвідка вернула до полку. В цей же мент бронепотяг рушив по шляху, біля котрого стояв полк, причому щодо намірів залоги бронепотягу не можна вже було сумніватися. Полк попав в критичний стан, ліворуч по рейках посувався бронепотяг, а праворуч полк мав високу і круту гору, покриту кущами та деревами. Хорунжий Харченко подав команду: „Полк за мною... на гору!“ і за хвилю полк, дякуючи густій рослинности, зник з очей ворога. Хорунжий Тарнавський з кінною сотнею чвалом рушив назад по шосе на Київ II. З бронепотяга дали кілька стрілів наздогін, але сотня звернула в право в ярок і після 20 хвилин скаженої скачки була вже в безпеці серед т. зв. Печерських гір. Полк зайняв позицію на вершку гори і, дочекавшись темна, щасливо відійшов з міста, котре поступово займали Денікінці і зупинився в с. Мишеловка. На ранок до полку приєдналася кінна сотня, що самостійно вибралась з Київа*). Запорожська Ґрупа заняла відтинок в районі сіл: Мишеловка, Красний Кут і Феофанів в 5 верствах від Київа.

Команда Армії розпочала була пертрактації з денікінською командою, але це ні до чого не довело, бо Денікін вважав Українців за „большевиків другого сорта“ і чути нічого не хотів за самостійну Україну. Через кілька місяців ця його несвідомість довела до повного краху його акцію будови „єдіной неделімой Расеї“.

З огляду на те, що одержані відомости, що численна військова ґрупа большевиків, котра була скупчена в районі Одеси, рушила на пробій для з'єднання з житомірською большевицькою ґрупою, — Запорожській Групі наказано відійти в район ст. Бровки і Чорноруда. Через с. Мотовилівка, Фастів, Кожанка і м. Вчерайше 8 Запор. дивізія 7 вересня прийшла у вказаний район. Штаб дивізії залишився на стації Бровки, а Богунівський, Кармелюцький і Сагайдашний полки разом з приділеними до них батеріями росташувались в с. Харлієвка. Богунівський полк тримав заставу на південно-східній околиці села і провадив кінну розвідку в напрямку на м. Паволоч. Денікінці виявляли слабу активність і далі перестрілки між розвідками не йшло. 9 вересня хор. Харченко був призначений к-ом полку; сот. Шевченко (к-нт 2 куріня) призначений помічником ком-анта полку, а к-том 2 куріня був призначений хор. Катькало. Епідемія тифу побільшувалася і через те полк нараховував всього 80 баґнетів, 45 шабель при 16 старшинах.

В кінці вересня 8 Запор. дивізія одержала наказ пересунутись в м. Комаргород, бо Денікінці готувались до наступу в цім напрямку. 3-го жовтня дивізія росташувалась в Комаргороді.

6-го жовтня Богунівському полку наказано вибити Денікінців з села Павлівка. На сусідне село (в 2-ох верствах) Тараканівку мали наступати Кармелюки. Бій розпочався уранці і ввечері село Павлівку заняли Богунівці, причому взято 2 полонених і 1 кулемет. Втрати з нашого боку були: 4 ранених, 2 забитих. Ворожі втрати — 17 чоловіка забитих. На слідуючий день полк рушив в наступ на с. Городище, яке заняв без втрат, після короткого бою. Після трьох діб постою полкові наказано пересунутись через с. Старий Луг, Пірожна в село Івашково прикривати ліве крило Кармелюцького полку, що мав провадити наступ на ст. Кодня. Кармелюки після горячого бою заняли Кодню, але після 2 діб вся 8 дивізія одержала наказ відійти до м. Крижопіль, бо ворог великими силами оточував нашу слабеньку ґрупу.

З с. Івашова Богунівський полк перемашерував в с. Городище, де росташувався на нічліг. В ночі численний відділ ворожої кінноти вірвався в село. Богунівці до ранку уперто боронилися, а на ранок відійшли за село, повели на село наступ і примусили ворога до втечі. Особливо відзначився в тому бою к-нт 2 куріня хор. Катькало, який двічи ходив з курінем в атаку на ворога. Під прикриттям кінної сотні полк відійшов до с. Крикливці. В Крикливцях розвідка виявила, що ст. Крижопіль занята ворожими бронепотягами (2), а с. Цибулево занято ворожою кіннотою. В с. Крикливці до полку приєдналася гарматна батерія, що раніше була до полку приряджена. Звязку з Штабом дивізії не було; навколо був ворог. Нічню к-ант полку хор. Харченко тихо вирушив з полком і батерією полевими шляхами в напрямку на ст. Крижопіль. Під самим носом у Денікінців на $^1/_2$ верстви від стації, полк і батерія перейшли залізницю і на ранок прибули в с. Мяскївку, де вже був Штаб дивізії і полки. Під ст. Крижопіль підчас переходу попав до полону Денікінцям к-ант 1 сотні значковий Нечай, який пішов був у розвідку на стацію. Не дивлячись на загрози і знущання Денікінців, Нечай не зізнав, де находиться полк, за що його розстріляно.

В цей час на східному фронті зайшли події, що фактично унеможливили військові операції проти Денікіна. Знесилена небувалою пошестю тифу, браком одягу, медикаментів та амуніції Українська Галицька Армія змушена була війти в пертрактації з Денікіном про завішення військових операцій, і таким чином Армія втратила більшу половину збройної сили

Денікінці, підтягнувши резерви, повели інтензивний наступ на м. Проскурів з жмеринського напрямку і на м. Могилів — з вапнярського напрямку.

В наших частинах епідемія тифу осягнула кульмінаційну точку. Богунівський полк нараховував 50-70 баґнетів і до 100 150 видужуючих, котрі перегрупували обози I і II. ладу. Багацько козаків залишилось хорими по селах. Велика частина козаків, що були босі і не могли йти по снігу (земля ранком вже підмерзала), находилося в обозі I. ладу, де їхала на фірах і складала т. зв. „босу команду“. Все це зробило Богунівський полк та інші частини — небоєздатними. Почався загальний відворот.

8 Запорожська дивізія одержала наказ відходити на м. Проскурів. Богунівський полк через с. Нетребівку пересунувся в с. Стіна, де був залишений прикривати відступ дивізії. Після 2-ох годинного бою, полк відійшов в м. Чернівці, де переночував. З Чернівців полк через с. Озерну пересунувсь в с. Ястребна, де витримав 4-ох годинний бій з насідавшим ворогом.

*) Командант полку сотник Трипільський при відході полку з Київа був захоплений Денікінцями в полон.

З с. Яструбне полк перейшов в м. Рівне, де вже скупчилась вся дивізія.

Денікінці зробили напад на м. Рівне і полонили 24 Запор. ім. гетьм. Сагайдачного полк, в котрому майже всі люди були хорі. Богунівський і Кармелюцький полки, батерії і Штаб дивізії відійшли до с. Погоріле. Після 1 доби постою вся дивізія, без боїв, через село Муровані Курилівці, м. Вербовець, с. Куча м. Дунаївці, м. Ярмолинці, м. Краспаїв, с. Демківці, с. Кустовці, пересунулася в село Колодяжне, де розташувалася на відпочинок. Обози II. ладу відійшли на ст. Міропіль.

6 грудня була призначена на ст. Міропіль нарада командантів дивізій; командантом Запорожської Ґрупи в той час був призначений ґенерал Омелянович Павленко. На нараді виявилася повна неможливість провадити боротьбу з Денікінцями в спосіб ведення польової війни і вирішено провадити війну в спосіб партизанський. Вирішено зменшити обози і посадити козаків на всіх зайвих коней. 8 Запорожська дивізія переформувалася в 8-ий Запорожський Загін в складі 2 курінів Богунівського та Кармелюцького. Богунівський курінь від тепер мав 2 піші сотні під командою хор. Мойсеєнка та хор. Катькала і одну кулеметну під к-дою хор. Лащука. Кінна сотня Богунівського полку пізніше влилася в зформований полк. Жупінасом 2-й Запорож. кінний полк. Задля хороски (на тиф) полковника Базільського 8 Запорожський Загін взяв під команду полковник Яшниченко. Під кінець наради на ст. Міропіль несподівано зробили напад Поляки, і забрали в полон обози II. ладу Штабу ґрупи та бойових частин. Приявні на нараді команданти втікли до бойових частин.

В той же день в м. Любарі зрадник Волох зі своїми гайдамаками напав на українське військо і оголосив себе прихильником большевиків (що в той час були в м. Житомирі). Головний Отаман Семен Петлюра призначив командантом Армії ґенерала Омеляновича Павленка, а сам з рештками уряду перейшов на терен Польщі.

Ґенерал Омелянович-Павленко, зліквідувавши виступ Волоха в м. Любарі, скупчив всю Армію в районі села Жеребки і звідтіль вирушив в славнозвісний зимовий похід в тил денікінської армії.

Підчас походу Богунівський курінь був злучений з Кармелюцьким під назвою Богуно-Кармелюцький курінь. Команду над курінем взяв згідно з наказом Командарма полковник Троцький. Підчас зимового походу Богуно-Кармелюцький курінь має спільну історію для всіх частин, що перебували в складі Української Армії і ця історія вже не один раз описана. За час походу особливо відзначився в боях хор. Мойсеєнко, який командував не один раз, за хорістю полк. Троцького, Богуно-Кармелюцьким курінем. Від хороски тифу загинув хор. Катькало.

Після зєдинення Української Армії, котрою командував ґен. Омелянович-Павленко, з Армією, що була в районі м. Могилева під командою ґен. Удовиченка (6 квітня 1920 р.), в літку 1920 року, Богуно-Кармелюцький курінь розвернувся в 3 бриґади 1 Запорожської дивізії, котрою командував полк. Гулий. 3-а бриґада складалася з 7 Запорожського ім. полк. Богуна куріня, 8 Запор. ім. Кармелюка і 9 куріня ім. гетьм. Сагайдачного. Командантом 3-ої бриґади призначено полк. Троцького. Км-том Богунівського куріня призначено сот. Сосідка, адютантом хорунж. Тарнавського, помічником км-та пор. Шкурата, к-тами сотень — хор. Боднаренка, хор. Томака, хор. Криловецького, хор. Мойсеєнка, кулеметною сотнею командував пор. Кречковський, кінною — хор. Булат, технічною — хор. Вюн. В складі 3-ої бриґади Богунівський курінь приймав участь в операціях проти большевиків в 1920 році.

Після загальної поразки в листопаді 1920 року Богунівський курінь в послідовному відході решток Української Армії на терен Польщі перейшов україно-польський кордон 21 листопада в с. Токи і був інтернований Поляками в таборах Пикуличі, Вадовиці і Стрілково. Рештки куріня, старшини та козаки, перебувають і по цей час на еміґрації в Польщі і Франції, досі не тратячи надії на поворот до Вільної, Незалежної і Соборної Української Держави.

Можна з певністю сказати, що в цей час кожний Богунівець, деб він не перебував, залишився назавжди вірним ідеї державности України і в своїм серцю носить виплеканий тяжкою боротьбою дорогий йому образ — Вільної Батьківщини.

10 червня 1931 року

Омекур (France)

За Збруч

(Уривок зі споминів б. підст. 18 бриґ. У. Г. А. — Я. К.)

Нині в ночі перейдемо за Збруч! Наша бриґада має крити відступ і перейде остання, каже до мене четар Проскурка (кмднт моєї 6-ої сотні), за Васильківцями.

Мені зразу не хотілося вірити його словам Цілий час, відколи почали ми відступати, думав я, що армія десь таки спиниться і знов ударить вперед, забере страчене, а може ще й далі. .

Як? Такий розгін нашої армії зпід Чорткова був би так заломаний, що ми малиби перейти аж за Збруч і може на довго-довго покинути рідну Галичину, де стільки зусиль і крови пролилося за кожну пядь рідної землиці?...

Та в тім прийшло мені на думку, що маю лише три набої до мого „манліхера", заховані мов який талісман глибоко в кишені.

Нагадав я собі, як йшла наша сотня до бою за Плаучою великою над Стрипою, де кожний стрілець не мав більше, як пять набоїв, як поручник Салєк (кмднт. І-го куріня) телефонував з Дарахова до Тере-

бовлі до штабу бригади: „Втриматися ніяк неможливо! Люди перетомлені, а що найгірше, набоїв нема! Пришліть нам набоїв, то може хоч по геройськи загинемо!“.

Пригадався мені приказ пор. Назаревича за Хоростковом: „Машинки, чому не стріляєте?!!!“ — „У нас чисті ґурти!.. Ані одного набою!“ — була відповідь скорострільчиків, і в очах поручника побачив я сльози. Роспуки...

Нагадав я собі, що ми безсилі і сумна дійсність перед очі стала.... За Збруч... А там в кількох верствах большевики. І знов підуть бої на степах нашої вітчини...

Мурованкою попри наш курінь, який розтаборився на толоці в полі, тягнуться останні обози, проходять частини армії, чути співи, гамір.

І знов нова сторінка в історії повстає. Вона колись роскаже нащадкам весь біль і тугу отсих обпорошених, сірих Галичан, що тісно зброю в руках тримають, що рідну землю покидають, та йдуть назустріч невідомому....

Саме полудне. Над житами мигтить жара, а легенький вітрець пеститься із ними і тихенько шелестить, про щось росказуючи...

Курінь спочиває. Стрільці, одні дрімають поклавши під голови наплечники, другі гуторять. Спітнілі кухарі звиваються біля кухонь, позакачувавши рукави від сорочок. Скоро буде обід...

На мурованці за якоюсь частиною счинився крик. Стара жінка здоганяє гурток стрільців, які ідуть за навантаженим возом від кухні. Хтось зі стрільців украв у неї діжочку сира. Командант відділу спиняє стрільців і шукає на возі. Межи наплечниками находить вкрадене. Жінка показує, котрий стрілець був у неї в хаті за молоком і з ним пропав сир. Старшина віддає їй крадіж і приказує дати двацять пять стрільцеві. Екзекуція відбувається зараз таки на рові на очах жінки. З нашого куріня, якого стрільці приглядаються виконанню кари, чути голоси:

„Застрілити таку собаку! Чому не розстріляють?!“

По обіді курінь вислав стежу в поблизьке село позад нас і спочиває дальше. Сплять потомлені стрільці після Дарахова, Теребовлі та Хоросткова. Навіть „дядько“ Максим, який „терпить на безсонність“, як він сам каже, тай той заснув здоровим сном. Люлька довго димилася йому в зубах, аж висунулася і сама положилася біля него...

Тихо стало. Здавалося, що й природа спить, приспана ярким сонцем. Жара не вгасає. Десь далеко в долині підпотьомкає перепел та чайка скиглить. Зажмури очі і здається, що лежиш десь у сільській хатині і цвіркуни цвіркочуть під печею. А їх тут так чути за межою в житі...

. . . .

Вечеріє. Погасла спека, отяжів порох на дорозі, курява не піднимається. Проходить курінь пільною дорогою. Чим раз ближче до Збруча. Наша сотня є тепер охороною куріня. Одна чета лишилася далеко на заді як задня охорона, а дві ідуть по обох сторонах. Я іду з четою, яка пішла на право. Гусаком простуємо стежкою полями до села, яке видніє в долині.

На право від нас десь в околиці Скали іде бій. Видно бліде світло тріскаючих шрапнелів, рвуться ґранати, які темними кущами виростають в землі.

Ідемо помалу, притримуємо руками полеві фляшки та дехто лопатки, щоби не робити галасу.

Увійшли в село... Війська нема тут ніякого. Щей добре не смеркнося, а село так ніби вимерло. Деінеде на обійстю загляне хто на нас. На лиці малюється жах і жаль... Минаємо скоро село, бо бій на право від нас чимраз розтягається в нашу сторону.

За селом знов злучуємося з курінем. Курінний ще раз приказує як найбільший спокій в поході і забороняє курити...

Коло Скали не перестають гуркотіти армати. В яких три кільометри від нас на право піднісся в гору стовп огню і диму. Певно шрапнеля запалила хату в селі.

Гарна місячна ніч. Над нами тремтять зорі, а нам під ногами що крок висувається галицька земля... Ось ідемо вже гористою дорогою яка веде через міст за Збруч. Вже й блищить до місяця ріка. В долі коло моста чути гамір. Там переходять останки армії. Тут в селі Збрижі займемо позицію і якийсь час будемо стримувати Поляків. Коло самого моста спочиває відділ саперів, лежить купа соломи та бочка із нафтою. Трохи дальше спочиває чета з якоїсь бриґади, яка виставляє на мості варту.

За мостом оглянувся я на галицький бік. Там погасав огонь, здавалось, присипляє галицька земля свій біль. Мене щось прикре стиснуло за серце. Прощай, рідна земле! Може й тільки бачити мені тебе!...

. . . .

Була північ. Місяць піднісся високо і освічував знищене світовою війною село Збриж. Побіч знищеного фільварку, з якого сторчать розвалені мури, спочиває наш курінь. Оподалік під високими деревами стоїть курінний обоз. Так тихо всюди, тільки сторожа деколи гаморить, та коні в обозі тупають. В долі на мості перейде стежа, здудонить і знову тихо... Над рікою серпанком повисла мрака, на ніч Збруч закрила... Мерехтять на небі зірки... Ніяк не можу зажмурити очей, відірвати від палаючого зорями неба... Як чисто і свято там в горі, а тут...

. . . .

Досвіток застав наш курінь в давних російських окопах, які тягнуться горою понад Збруч. Наша сотня занимає село Збриж. Село знищене цілковито світовою війною. Є вже побудовані тимчасові ліпянки, в яких живуть селяни. Їм не ворожить нічого доброго те, що ми розвели розстрільну якраз перед їх хатками. Декотрі забирають дещо з хат і тікають за село.

Міст на Збручі вже знищений. Перед нами по другім боці ріки протягнулися галицькі поля і ряд австрійських окопів. Ворога не видно. Стрільці ходять над окопами, говорять зі селянами.

За рікою в долі між вербами видніє кілька хат. Там стоїть наша полева сторожа, а на горбі за невеликим кіпцем лежать два стрільці на чатах. Щось помітили, бо скоро біжать в долину до верб. Змежи верб виходить невеличкий відділ і простує знищеним мостом до нас. Стрільці ховаються в окопах.

На горбі в житах показується ворожа розстрільна. Ідуть розсіяно роями.

Приказ стріляти.

Один за другим тріскають кріси. Їх сухий тріск переходить в довге різке шипіння і губиться десь над водою. Розстрільна прилягла в житі. За хвилю підноситься роями, біжить і знов пропадає в житі. Посипалися стріли по нас з тамтої сторони.

Стрілянина густіє з обох сторін, та з тамтої сильніше, бо у нас стріляти нема чим...

Чуємося безпечні в окопах, поки не бє противник із армати. Їх крісовий огонь не робить нам ніякої шкоди. Стрільці поприлягали до берега окопу і слідять пильно за рухами противника, чи не підсуваєтся в долину до моста. На такий випадок у кожного з нас ще є зарезервованих пару набоїв.

Скорострільчик Гриць, потіха цілої сотні, приліг на окопі в своїй патлатій кучмі зі шликом та показує, як противник дістається до австрійських окопів. Гукаємо до Гриця, щоби зліз в окопи, бо тамті добре обстрілюють нас, але за хвилю він сам зісунувся в рів... Дістав в праву руку вище ліктя. Противник дістався вивозом до хат за рікою. Там чутикрик...

Де наша артилерія?... Чому не стріляє?...

Вони скорострілами січуть по наших окопах.

Якась байдужність повисла на лицях стрільців.

Проти моста стоять наші два скоростріли і немов дрочаться, пускають кілька стрілів і знов замовкають.

Четар Проскурка проходить окопами. Він за високий в тих окопах і мусить що хвиля згинатися.

— А що, хлопці, погано приходиться пращати батьківщину?!!...

А кулі сичать... Декотрі при ударі тріскають...

Зза гори бовкнула глухо армата... Чути, як залізо бореться із воздухом... Стрільно падає десь за селом. Там стоять кухні і курінний обоз...

Всі стрільці кинулися рити криївки. Бодай від шрапнель безпечніше... Ворожа артилерія дається чути чимраз частіше.

Неначе хтось пригорщу бобу розсипав по окопах. Над нами розірвалася шрапнеля. За викрутом окопу чути зойк. Там вже пораються санітети.

Перед полуднем армати притихли. Стрільці відітхнули.

Десь далеко поза нами чути, як глухо гупають армати. Там наша армія відсуває большевиків, а може навпаки?... Не знаємо нічого. На верха із окопів вилазити не можна, бо віддаль межи розстрільними близька і звідтам раз від разу цокають кріси.

А тут води так хочеться, хоч крапельку!... Така спека. В окопах ані вітрець не завіє...

Якось втих на хвилю противник. Може й справді обідає. Виходжу скоро з окопу помежи дерева і стаю за хатою.

Дивлюся на обидва боки понад Збручем. Куди моє око бачить, не видно, не чути нічого...

Не знати, чи перейшла ціла армія наша на той бік?... Чи вдалося захопити хоч трохи того мізерного майна?... Чи далеко зайшли наші по тім боці?...

Не знати, тільки у відповідь мені несеться глухий гук армати десь коло Камянця Подільського...

Перед вечером подано приказ. Стрільці передавали його один другому в окопах: „На правім крилі куріня в ночі запалає ракета. Тоді сотні відступають. З окопів виходити спокійно. Збірка куріня на кінці села, де був нічліг." —

Це був перший відступ, що утішив нас. Значиться, що наші відсувають в зад червоних. Бодай туди розширяється територія нашої держави.....

. . . .

Коло 11-ої години в ночі стояли сотні межи високими деревами готові до походу...

— „Кудиж тепер підемо?" — питають стрільці, та оглядаються туди, де мріє Галичина.

— „Туди, де сонце сходить, бо там нам нин зайшло", показує „дядько" Максим рукою на захід...

Посмертна згадка

† ГАЛЯ ЗІ СКВАРКІВ МАТВІЙЧУКОВА

Серед низки осіб, що їх смерть забрала ц. р. і яких брак відчуватиме наше життя, понесло велику страту теж українське жіноцтво в постаті Галі зі Скварків Матвійчукової, що несподівано вмерла дня 31. березня 1931 у 32 р. життя.

Покійна, що походила з львівської української родини й у Львові була ученицею дівочих шкіл У.П.Т., інтеліґентна й талановита, але як іскра жива (некрольоґ пера її учительки Конст. Малицької в „Новій Хаті"), сімнацятьлітньою дівчиною вступає з вибухом світової війни до „Української Самаританської Помочі" й працює у львівських воєнних лічницях як сестра жалібниця. Головним полем її посвяти був військовий шпиталь, що находився в Духовній Семінарії при вул. Коперника. Тут працювала вона до 1 листопада 1918 р. й за української влади у Львові — несучи повну посвяти усім раненим поміч, заступаючись за довірених їй недужих та дбаючи за них до перевтоми. З відступаючими українськими військами виїздить Покійна враз з цілим шпиталем на схід і ділить його долю й недолю по усіх подорожах та постоях у Ходорові, Бережанах, Тернополі, Чорткові аж до того часу, поки тиф не звалює її з ніг і поки хорою не попадає з І. санітарним поїздом на стації в Тересині б. Борщева в польський полон. Видужавши, вертає Покійна до Львова та вірна своїй службі вступає як сестра настоятелька до воєнного шпиталю на Ялівці, у якому було багато ранених українських вояків і хворих полонених з Галицької Армії і з якого неодин старшина та стрілець память її добродійні руки й слова.

†Галя зі Скварків Матвійчукова.

Перед кількома роками стала покійна дружиною відомого видавця шкільної та молодечої літератури Миколи Матвійчука, якому була не тільки найкращою подругою, але й відданим його видавничій роботі товаришем і помічником. Попри те брала живу участь в організаційній і громадянській праці українського жіноцтва, активно працювала в Т-ві Охорони Молоді й залишила як опікунка дівочої ремісничої бурси при вул. Янівській у Львові найкращі спогади про себе у всіх бурсачок.

Від молодечих літ працювала Покійна в літературі й журналістиці. Уже сестрою-жалібницею почала писати свої спогади про найблизче минуле, що зібрані в одну цілість являються не тільки зразком особистих мемуарів та мистецьких памятників, але й цікавим історичним матеріялом. Від молодости почала теж дописувати та містити свої твори в низці часописів („Вперед“, „Громадська Думка“, варшавська „Українська Трибуна“, „Учительське Слово“, „Діло“, „Жіноча Доля“) й останніми часами в „Літописі Черв. Калини“, куди ще недавно увійшов її нарис зі шпитального життя „Перші ранені“, що мав започаткувати цілий цикль новель з недалекого минулого. Попри те помагаючи свому чоловікові у видавничій праці, писала вірші й оповідання для дітей, популярно-наукові статті та робила поважніші переклади з чужих мов („Пригоди Качурика“, „Робінзон Крузо“). У всіх творах виявляла справжній літературний талан, безпосередність обсервацій і вражінь та незвичайну скромність, що дозволяла їй ці вартісні твори підписувати тільки псевдонімом „Галя“.

Немилосердна смерть забрала цю тиху, ідейну й невіджалувану робітницю в самому розгарі праці й розвіті життя, а величаві похорони, що відвели її тлінні останки на личаківське кладбище та промова голови Т-ва Опіки над Еміґрантами, арт. мал. Ю. Магачевського, що дякував її за опіку над колишніми стрільцями-придніпрянцями, були тільки доказом, чим була ця скромна „Галя“ та який жаль і яку память залишає по собі. Земля Їй пером.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Вельц Альойз. Наші жовніри. Уривки з борб австроугорської армії в світовій війні 1914/15. Перевела ред. „Пільної Часописи“ („Військовий Листок Штрефлера“). Відень. 1916. 8° в., ст. VI † 192. Накладом Ц і К. Мін-ва Війни.

Ріжні геройства.

Вербляний Іван. Звідомлення за місяць березень 1917 р. У. С. С-а... учителя в Бискупичах Шляхоцьких на Волині. „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929, 4° ч. І, ст. 20: Матеріяли і документи.

Шкільна, освідомлююча і ін. праця УСС. Є примітка др. Осипа Назарука.

Верезунська. Зубенко: Наші лицарі і мученики. Зб. 2. Каліш. 1923, 8°, ст. 6-7.

Листопад 1921, пов. новоушицький. Героїчний вчинок.

Верниволя Василь. Українська військово-санітарна місія в Німеччині. „Воля“. Відень. 1919. 8° Т. 5, ч. 5. ст. 212-214.

В. Є. (Варфоломій Євтимович). До питань нашої военної термінольоґії „Літ. — Військовий Вістник“. Каліш. 8°. (1921), ч. І, ст. 44-47.

Виїзд санітарної місії на Україну. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 11/12.

Випуск юнаків. „Прапор України“. Камянець на Под. 4°. 1919, ч. І, ст. 15.

Спільна Військова Школа. 5. ХІ. 1919. Камянець.

Висліди комісії фон.-Ремера в справі розстрілу Богданівців. „Вістник Союза Визв. Укр.“ Відень 1917. 4°, ч. 45 (165), ст. 712-713.

Київ. 1917.

Витяги з документів, які в оригіналі хороняться в Головному Військово-Історичному Музею-Архиві. Каліш. (1922). 8°. ст. 52.

Денікінські звірства.

Вишенський Юліян. Історія одного стрілу. (Оповідання-спомин). „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929. 4° ч. І. ст. 7-8.

Епізод в 4. гарм п. УГА в часі мирових пересправ між Денікінцями і УГА під Райгородком.

Вишиваний. „Іл. Календар Канадийського Укр-ця на 1921. р. Вінніпеґ, 8° ст. 196.

Портрет з інформ. заміткою.

Вишиваний Василь. полк. УСС. Лист до редакції. „Укр. Прапор“. Відень. 1921, ч. 5.

З приводу опублікованого польським пресов. бюром листа його батька.

Вища Військова Рада. „До Зброї“. Збірник. Ч. І. Львів 8°. 1921, ст. 21-23.

Орґанізація. Тарнів. 1921.

Відвідання Голови Укр. Військової Місії ґен.-пор. Зелінського на передовій лінії фронту польської армії ґен. Желіґовського. „Син України“. Варш. 1920. 4°, ст, 7-8.

Напівофіц. доповідь.

Відзначення для борців за справу У. Н. Р. Розпорядження з дня 30-го квітня 1919. Дод. до „Стрільця“, Стрий ч. 31. Ст. 2.

Відзначення Українських Січових Стрільців. „Віст. Союза Визв. Укр.“ Відень. 4°. 1917, ч. 145, ст. 238.

Реєстр старшин і підстаршин, відзначених за хоробрість.

Відносини між військовими. „Відродження". Київ. 1918, ч. 5.

Погляд Військової Ради.

Відомости про життя на Україні в галузях підлеглих Військовому Міністерству (термін I/VII - I/X 1921). „Літ. - Військовий Вістник". Каліш. 1921. 8°. 1921, ч. I, ст. 54 - 57.

Від Редакції. „Син України". Вар. 4°. 1920, ч. 1. ст. 5.

Зазив до співпраці і збирання матеріялу воєнного і ін.

Від Редакції: „Син України". Варш. 4°. 1920. ч. 3. ст. 7.

Про Санпотяг Ч. 7. Місії Черв. Хр.

Війна і культура. „Світ". Львів. 4°. 1917, ч. 3. ст. 38 - 40.

Війна між Україною і Московщиною. „Вістник пол-ки, літ - ри й життя". Відень. 4°. 1918, ч. 1/2, ст. 13-17; ч. 5/6, ст. 73 - 74; ч. 9, ст. 127 - 128.

Військова Рада. „Відродження". Київ. 1918, ч. 39.

Законопроєкти про загальні підстави військ. служби, і ін.

Військовий. Яка дисципліна у французькій армії. „Відродження". Київ, 1918, ч. 4.

Військовий міністер ґен. Рогоза про орґанізацію української армії. „Вістн. пол - ки, літ - ри й життя". Відень, 4°. 1918, ч. 24, ст. 364.

Військовий міністер Укр. Нар. Республики полковник Петрів. „Прапор України", Камянець на Под. 4°. 1919, ч. I, ст. 15.

Кор. біоґр. дані з портретом.

Військовий Факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стрілково. „Літопис Ч. К." Львів, 4, 1931. ч. 4, ст. 19-20; ч. 5, ст. 20-22; ч. 6, ст. 18-19.

1920 р.

Військові бурси (Історична справка). „Вільне Життя", 1918, ч. 111.

Про кадетські ґімназії.

Вільне Козацтво — народня міліція на Україні. „Вістник Союза Визв. Укр." Відень. 4⁰, 1917, ч. 43 (173), ст. 675.

Спроба Укр. Військ. Ґен. Ком-ту перебрати до своїх рук орґанізацію Вільного Козацтва.

Віра Бабенко. „Кал. Черв. Калини" на 1929 р. Львів, 1928. 8⁰, календаріюм-лютий.

Розвідчиця з Катеринославщини в 1921 р. З іл.

Вірний. Слава герою. „Спогади". Ч. I. Каліш. 1921, м. 8⁰, ст. 19-21.

Гер. смерть повст. отамана Полішка 9. XI. 1919, скатованого денікінцями в Пирятині на Полтавщині.

Вірний. Спогад. „Зал. Стрілець". Каліш. 1921, ч. 21 (32), ст. 2.

Також про от. Полішка.

„Вірний Син України". „Кал. Черв. Калини" на 1922 р. Львів. 1921. 8⁰, календаріюм.

Броневик. Жмеринка-Проскурів. 1919. З іл.

Вірний товариш. „Кал. Черв. Калини" на 1929 р. Львів. 1928. 8⁰, календаріюм-липень.

I. Корп. УГА, під Золочевом, військ. побут. З іл.

Вістун Василь Паньків з I. куріня бриґади УСС вертає вплав через р. Бог з полону до своїх. „Кал. Черв. Калина" на 1925 р. Львів. 1924. 8⁰, календаріюм-вересень.

Проти денікінців. 1919. З іл.

Вістун Дацъ, вістовий, негайним наскоком відбирає від 50 ворогів взяту до неволі нашу стежу. „Кал. Черв. Калини" на 1924 р. Львів. 1923, 8⁰, календаріюм-падолист.

I. п. 7 бриґади, 18. I. 1919. На протипольськім фронті, Фердинандівка.

Вістун Демчук і стар. стр. Пицко з кавалєрії УСС ратують батерію під Роскошівкою. „Кал. Черв. Калини" на 1922 р. Львів, 1921, 8⁰, календаріюм.

I. бриґада, від денікинців.

Вістун Демчук і стр. Пицко з кінноти УСС рятують батерії під Роскошівкою. „Кал. Черв. Калини" на 1931 р. Львів. 1930, 8⁰, календаріюм.

I. бриґада УГА, від денікінців. З іл.

Вістун Іван Сеньків з Коломийського коша ратує скоростріл перед Румунами. „Кал. Черв. Калини" на 1925 р. Львів. 1924, 8⁰, календаріюм-квітень. З іл.

Коломия, 1919.

В італійськім полоні. „Укр. Прапор". Відень. 1919, ч. 13.

Замітка з поданням прізвищ.

Вітович Л. Що робив от. Зелений? „Україна". Камянець 1920, ч. 31.

Простора стаття на підставі інтервю, огляд воєнних акцій Зеленого.

Вітовський Дм. З карпатських боїв. „Шляхи". Львів. 1916, ч. 6, ст. 195-196.

Епізод: Боротьба за Маківку.

Вітовський Дмитро. „Нар. Календар на 1920 р." Станиславів, 1919. 8⁰, ст. 52-54.

Некрольоґ з портретом. Передрук з „Вперед".

В. К. (Кедровський Володимир). „Всеросійська" демократичча нарада в Петербурзі (14-23 вересня 1917 року). (Скорочений уривок зі спогадів) „Літ. Наук. Вістник". Львів 8⁰, 1923, кн. 7, ст. 221-229.

Виступ на ній депутатів Військ. Ген. Комітету і Всеукр. Ради Військ. Депутатів.

В. К. (Кедровський Володимир). Всеукраїнський Військовий Ґенеральний Комітет і Тимчасове Правительство. „Літ. Наук. Вістник". Львів. 8⁰, 1923, кн 5, ст. 34-41.

Вересень 1917. Ставка Гол. Ком-та Армії. Могилів. Керенський, Духонін. Петербург — нездійснена авдієнція у Керенського.

В. К (Кедровський Володимир). Приїзд московських міністрів до Київа (в кінці червня 1917 року) і військова справа. (Уривок зі споминів). „Літ. Наук. Вістник". Львів. 8⁰. 1923, кн. 12, ст. 333-338.

В. К. Січові Стрільці. Їх історія і характер. Нарис. Львів. 1920. Накладом Івана Квасниці. 8⁰, ст. 45 (З).

В. К. Др. Микола Левицький, поручник-суддя, помер 30. червня 1921. в Ліберці. „Укр. Прапор". Відень. 1921, ч. 35.

Некрольоґ.

В. К. Рецензія на „Військовий Вістник", видання слухачів Бійськового Факультету Укр. Нар. Університету, ч. 1. 1922 і ч. 2. 1922 р. „Табор". Каліш. 1924, 8⁰, ч. 2, ст. 238.

В. К. Рецензія на Д. Дорошенко; Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918) чч. 1-2. „Табор". Каліш. 1924, ч. 2, ст. 239.

В. К. Рецензія на О. Доценко; Літопис української революції. Матеріяли й документи до історії української революції. Т. 2., кн. 4. „Табор". Каліш. 2924, ч. 2, ст. 239-241.

В. К. і Сулятицький П. На могилу героя, що поліг за Україну. „Шляхом Визволення". Варшава. 1930, 8⁰, ч. 2, ст. 165-166.

Дві характеристики під одним титулом з іл. на осібній картці: Могила ґен. штабу ґенерал-хорунжого Є. Мішковського в м. Тернополі.

В. К. П. Червоні маки (з воєнних споминів). „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922. 8⁰, ст. 60.

Чорний Острів. 21 бриґада УГА. Побутове.

В. Л. Рецензія на Я. Ярославенко. Стрілецькі пісні. „Літопис Ч. К.“ 1931, ч. 6, ст. 21.

Вовк Сіроманець. Життя і праця Симона Петлюри. Київ. 1918, 16⁰, ст. 16. В-во „Відродження“.

Водяний Я. В Холоднім Яру. (Уривок зі спогадів). „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8⁰, ст. 99-104.

Весна 1921, повстанці проти черв. Москалів.

Водяний Я. З обіймів смерти. „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8⁰, ст. 123-127.

Весна. 1920, Київщина, повстанці проти черв. москалів.

Водяний Я. На розстріл (Зі споминів). „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 1923, 8⁰, ст. 104-112.

Січень 1919. Черкаси, черв. Москалі.

Водяний Яків. На розстріл. (Зі споминів). Іл. Кал. Сирітського Дому на 1924 р. Філядельфія Па. 1923, в. 8⁰, ст. 132-139.

Черв. Москалі в Черкасах у січні 1919.

Водяний Яків. Українське Вільне Козацтво та його з'їзд у Чигирині 3. X. 1917. Зі спогадів. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4⁰, ч. 10, ст. 4-7.

Воєнне положення на Україні. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 3.

Воєнний календар для українських виселенців, жовнірів і селян на звичайний рік 1917. Відень. 1916. ст. 112.

Вожді Української Армії. Наддніпрянщина. Галичина. „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922, 8⁰, ьт. 118-120.

В портретах ґен. Юнакова, полк. Е. Коновальця, ґен. Капустянського, ґен. Ю. Тютюника, ґен. Сінклєра, полк. О. Удовиченка, ґен. М. Тарнавського, ґен. В. Курмановича, ґен Кравса, полк. Дм. Вітовського.

Волинський записник Дм. Вітовського. „Укр. Прапор“, Відень. 1921.

Волинський К. Як довго?.. (Лист знад Збруча). „Воля України“. Відень. 8⁰, 1921, ч. 3-5, ст. 106-108.

Дещо про повстанця Мордалевича і його покаянний лист.

Володимир Чехівський про „Діла Антанти на Україні“. „Укр. Прапор“. Відень. 1920, ч. , ст. 1-2.

Восьма Сесія Української Центральної Ради. „Вістник пол ки, літ-ри й життя“. Відень. 4⁰, 1918, ч. 4. ст. 50-51.

Є справа миру.

В. П. Настрій на фронті. „Стрілець“. Станиславів 1919, ч. 7, ст. 5-6; ч. 8, ст. 6.

З приводу прилучення Зах. Укр. з Вел. Україною.

(Продовження буде).

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ

Через недогляд пропущено в статті „Військовий Факультет при Українськім Народнім Університеті в таборах Ланцут-Стрілкові“ в Ч. IV, V., VI. „Літопису Червоної Калини“ підпис автора:

Подав: *Інж. Оксен Ільницький*, що на оцьому місці справляємо. Просимо Шановного Автора вибачити цю прикру похибку.

Редакція.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 7-8. / Липень-Серпень 1931.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА »ЩОДЕННИК«

(Продовження)

476. Базник Михайло, Szymanowice 2245; 477. Білінський Ростислав, Львів 1802; 478. о. Бровко Михайло, Печеніжин 2260; 479. Гучківський Анатоль, Тернопіль; 480. Ганупяк Гр. Львів 3712; 481. Ганупяк Гр., Львів 3713; 482. Ганупяк Гр., Львів 3689; 483. Івашина Антонина, Букарешт 2908; 484. Івахнюк Антін, Джурин 3690; 485. Комаринський Роман, Станиславів 1719; 486. Киселиця Лесь, Лукавець 3609; 487, Казанівський В., Вінніпеґ Ман 2916; 488. Максимчук Юліян, Мразниця 2537; 489. Макарук Петро, Піньск 1780; 490. Онищук Денис-Роман, Румунія 2919; 491. Посувало Іван, Львів 3593; 492. Пилипівська Катр., Познань 1960; 493. Моравський, Познань 2123; 494. Ратич Іван, Черче 1619; 495. Інж. Стойкевич Осип, Зборів 1760; 496. о. Савицький Йосиф, Стрий 1808; 497. Томчак Михайло, Bieliny 2937; 498. Др. Томковид Микола 1647; 499. Чучман Василь, Амстердам 2776; 500. Чит. „Просвіти“, Поториця 2870; 501. Чит. „Просвіти“, Будзанів 1953; 502. Чит. „Просвіти“, Підлипці 2917; 503. Щитинський Семен. Львів 2368; 504. Щуровський Ф., Стинава нижна“ 2878; 505. Ґоцька Ольга, Нове Місто 2191.

(Далі буде).

З ДНЕМ 21 ЧЕРВНЯ Ц. Р. ПОЧИНАЄ ВИХОДИТИ В СТАНИСЛАВОВІ БЕЗПАРТІЙНИЙ ЧАСОПИС-ТИЖНЕВИК П. З.

„УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“

присвячений справам політичним, культурно освітним, господарським і суспільним: Покуття, Підгіря та Поділля. Виходить на Неділю. Поодиноке число коштує 20 сот. Передплата до кінця року виносить 4 зол., чвертьрічно 2 зол., місячно 0·70 зол.

Замовлення, переписку та передплату висилати на адресу:

Ред. і Адм. „УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“ Станиславів, Ґолуховського ч. 17.

28 РІК ВИДАННЯ * ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Літературно-Науковий Вістник

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

ЛНВ

виходить точно в кінці кожного місяця в обємі шести аркушів.

◆ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субєктивізм — в критиці, енерґетизм — в фільософії, волюнтаризм — в політиці.

◆ поборює, як і до і старий провінціялізм і нове „всесвітянство“, деб вони не виявлялися. Поборює „обєктивність“ в трактованні зявищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

◆ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

◆ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.

◆ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: **місячно 2·50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.**

Адреса Редакції і Адміністрації: **Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.**

Редаґує: **Комітет.** За ред. відповідає: **Петро Постолюк.** Видає: **Українська Видавнича Спілка**

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Др. Кость Левицький

ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

(до історії державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів).

Книжка більшого формату, 10 аркушів друку з ілюстраційним додатком, на гарному папері, буде цінним прибутком для кожної бібліотеки, зокрема для всіх тих відборців наших видань, що цікавляться вартіснішою появою.
Автор, загально-відомий громадянський діяч та визначний політик, що продовж цілих років орудував судном нації, а підчас великого зриву держав палець на живчику найважливіших подій, описує в цій книзі пропамятний 1918 рік, на підставі власних переживань та документів, кидаючи жмут яркого світла на не одну затьмарену сторінку з історії останніх визвольних змагань.

Віктор Приходько

ПІД СОНЦЕМ ПОДІЛЛЯ

Спомини з Камянецького Поділля. Книжка 16 аркушів друку з ілюстраційним додатком.
Спомини Приходька це немов доповнення до „Щоденника“ Чикаленка. Автор змальовує цей найкращий закуток України соняшними пастелевимиколірами, вливаючи у мережку своїх стрічок безліч любови до рідної країни і до тих всіх людей та подій, що чергувались. Прегарний стиль, легкий та цікавий зміст мусять захоплювати й найвибагливішого читача.

Віталій Юрченко

ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

Хто перечитав Юрченка першу книжечку „Шляхами на Соловки“, цей прочитає ще з більшою насолодою продовження тієї епопеї засланця — „Пекло на землі“. Жахливі картини побуту серед відвічних нетрів півночі, це як найбільш сензаційний фільм зворушує читача та проймає дрожю.